



Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки:

методичний посібник для спеціалістів,
які працюють з бездоглядними та
безпритульними дітьми та підлітками



AFEW не несе відповідальності за точність і повноту навчальних матеріалів, а також за будь-які дії, зроблені внаслідок їхньої публікації. AFEW не несе юридичної і іншої відповідальності за можливі наслідки використання опублікованої інформації третіми особами.

Відтворення, передача, розповсюдження або дублювання будь-якої частини матеріалів, що містяться у публікації, допускається за умови їхнього некомерційного використання надалі.

© «СНІД Фонд Схід-Захід» (*AIDS Foundation East-West – AFEW*), 2010 р.
Усі права захищено.

Підготовлено у рамках проекту «Профілактика ВІЛ/СНІДу та пропаганда здорового способу життя серед дітей вулиці» у співпраці з Київським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та БФ «Дитяча Надія».

Проект реалізується за фінансової підтримки Голландського СНІД Фонду (*AIDS Fonds (the Netherlands)*) та Датського СНІД Фонду (*Danish AIDS-Fondet*).



Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки:

методичний посібник для спеціалістів,
які працюють з бездоглядними та безпритульними
дітьми та підлітками

Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / За ред. Т. В. Журавель; Авт. кол.: Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. – К., 2010. – 168 с.

Рецензенти:

Безпалько О. В., д-р пед. наук, професор, директор Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка;

Танцюра В. А., директор Київського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Авторський колектив:

Журавель Т. В. – координатор проектів Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», викладач Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (розділ I, розділи II, III у співавторстві);

Лях Т. Л. – голова методичної ради Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», канд. пед. наук, доцент Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (розділ II у співавторстві);

Нікітіна О. М. – асистент проектів Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», тренер з питань формування здорового способу життя у підлітків (розділ III у співавторстві).

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка, протокол № 3 від 25.10.2010 р.

Методичний посібник стане у пригоді соціальним педагогам, соціальним працівникам, психологам, вихователям, що здійснюють просвітницько-профілактичну роботу для попередження ризикованої щодо здоров'я поведінки з дітьми, які перебувають у притулках для дітей та центрах соціально-психологічної реабілітації, а також відвідують центри денного перебування для бездоглядних та безпритульних дітей та молоді.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
I. Особливості побудови та реалізації профілактичних програм з безпритульними дітьми та підлітками	7
II. Загальні засади використання інтерактивних методів у профілактичних програмах	46
2.1 Особливості використання інтерактивних та рольових ігор	46
2.2 Застосування методу життєвих ситуацій (case-study) у профілактичній діяльності	55
2.3 Особливості використання відеоматеріалів у профілактичних програмах	67
III. Методичні рекомендації з використання серії мультимедійних фільмів «Невигадані історії»	76
3.1 Заняття до мультфільму «Історія Тьоми»	76
3.2 Заняття до мультфільму «Історія Жеки»	101
3.3 Заняття до мультфільму «Історія Олі»	129
Додаток 1. Програма занять з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед неповнолітніх у притулку та центрі соціально-психологічної реабілітації	154
Додаток 2. Вправи на знайомство	161

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР

AFEW	СНІД Фонд Схід-Захід
ВІЛ	Вірус імунодефіциту людини
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ІПСШ	Інфекції, що передаються статевим шляхом
КМСД	Кримінальна міліція у справах дітей
ПАР	Психоактивні речовини
ПГР	Підлітки груп ризику
СНІД	Синдром набутого імунодефіциту
ЦДП	Центр денного перебування
ЦСПР	Центр соціально-психологічної реабілітації дітей
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

ВСТУПНЕ СЛОВО

Методичний посібник було створено для соціальних педагогів, соціальних працівників та практичних психологів, які працюють з безпритульними та бездоглядними дітьми та підлітками. Численні дослідження та практичний досвід доводять, що саме ця категорія дітей та підлітків особливо вразлива до різних хвороб і схильна до соціально небезпечної поведінки, такої як вживання психоактивних речовин та практикування раннього і незахищеного сексу. Саме тому профілактичні заходи серед цієї групи дітей є такими важливими.

Негативне соціальне оточення, складне матеріальне становище, педагогічна занедбаність та інші чинники, які так чи інакше впливають на формування особистості дитини, передбачають застосування особливого підходу та використання нестандартних методів профілактичної роботи. На наш погляд, одним з найкращих інструментів для роботи з будь-якими дітьми є мультиплікаційні фільми. Цей метод має багато переваг: фільми дозволяють охопити велику групу дітей за короткий проміжок часу, вони не сприймаються дітьми як академічний та нецікавий спосіб навчання, дають можливість викласти важливу інформацію дітям, у яких є труднощі зі сприйняттям письмової інформації, дозволяють на прикладі героїв обговорити поведінку та життєві цінності самих дітей.

Саме тому спеціалісти проекту «Профілактика ВІЛ/СНІДу та пропаганда здорового способу життя серед дітей вулиці» створили серію навчальних мультиплікаційних фільмів «Невигадані історії», в яку увійшло три мультфільми:

- «Історія Тьоми»;
- «Історія Жеки»;
- «Історія Олі».

У даному посібнику викладено загальні принципи та рекомендації щодо розробки та проведення профілактичних занять з безпритульними та бездоглядними дітьми та підлітками, а також наведено детальні програми занять на основі трьох мультфільмів. Розроблені заняття дозволяють спеціалістами обговорити з дітьми такі питання:

- безпритульність та бездоглядність, життя на вулиці;
- ризикована щодо здоров'я поведінка;

- зловживання психоактивними речовинами, особливості психологічної та фізичної залежності;
- ВІЛ-інфікування як наслідок ризикованої поведінки;
- насильство над дітьми та підлітками в сім'ї та поза домом та ін.

Усі мультфільми було створено на основі реальних історій та за допомогою дітей і підлітків, які більшість свого часу проводять на вулиці.

***Завантажити мультфільми українською або російською мовами та отримати більше інформації можна за адресою:
www.afew.org***

І Особливості побудови та реалізації профілактичних програм з

● безпритульними дітьми та підлітками

■ Що таке ризикована поведінка?

Особливості способу життя та моделей поведінки безпритульних і бездоглядних дітей та підлітків, а також дітей та підлітків, що опинилися у складних життєвих ситуаціях, і загалом специфіка сучасного українського соціуму примушують всерйоз поставитися до організації профілактичної роботи з даною цільовою групою на базі центрів денного перебування, притулків, центрів соціально-психологічної реабілітації, а також в умовах аутріч-роботи.

Перш ніж детально розглянути особливості здійснення профілактики ризикованої поведінки серед бездоглядних і безпритульних дітей та підлітків, варто окреслити саму сутність даного явища.

Що ж таке ризик?

В. І. Даль у тлумачному словнику дає таке визначення поняттю «**ризик**»: «... це відвага, сміливість, рішучість, дія навмання, на удачу. **Ризикована справа** – *непевна, сумнівна, небезпечна. Ризикувати* – *пускатися на удачу, робити що-небудь без певного розрахунку, піддаватися випадковості, невідомій небезпеці*».

У контексті питання, яке ми збираємося розглянути, *ризиком можна назвати дію навмання, сумнівну дію, що наражає людину, яка до цього ризику вдається, на небезпеку*.

Психологія здоров'я розглядає **ризик** з точки зору вибору моделей поведінки, які можуть грати провідну роль у виникненні захворювань, пов'язаних зі способом життя. Ризик розуміється як імовірність виникнення негативних наслідків для здоров'я в результаті використання тих чи інших поведінкових практик.

Ризикована поведінка (за визначенням ВООЗ та ЮНІСЕФ) – це звички та стереотипи поведінки, які збільшують ризик інфікування ВІЛ та ІПСШ, а також імовірність незапланованої вагітності.

Отже, **ризикована поведінка** – це використання підлітком таких поведінкових практик, які загрожують його стану здоров'я та нор-

мальній життєдіяльності.

Фактори, що впливають на формування у підлітка моделей ризикованої поведінки, можуть бути наступними:

- специфіка підліткового віку (акцентуації характеру, бажання екстриму, емансипація від впливу дорослих, групування з однолітками, максималізм та віра у свою невразливість: «зі мною не може статися нічого поганого» тощо);
- характеристики особистості підлітка (підвищений рівень збудливості, агресивності, навчальна дезадаптація, соціальна або/та педагогічна занедбаність тощо);
- особливості виховання підлітка (стиль батьківського виховання, стереотипи батьківської поведінки, зокрема алкогольна або наркотична залежність батьків, насильство в сім'ї, виховання поза межами родини тощо);
- особливості соціального оточення підлітка (місце та умови проживання, референтна група підлітка, особливості та умови навчання тощо);
- соціально-економічні та культурні особливості того суспільства, у якому він проживає (зокрема, цінності, норми та звичаї того середовища, в якому відбувалося становлення особистості підлітка).

8 |

Фахівці можуть вчасно нейтралізувати фактори, що сприяють формуванню ризикованої поведінки. Також ці фактори потрібно враховувати під час проведення профілактичної роботи з підлітками, що допоможе їм уникнути ризиків у майбутньому. Якщо ж такого втручання не буде, то сукупність цих факторів становить явну загрозу здоров'ю та благополуччю підлітка.

■ Чому важливо здійснювати профілактику серед бездоглядних та безпритульних підлітків?

За даними дослідження, представленого у публікації Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка «Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні: аналітичний звіт»¹, у середовищі дітей, що живуть та працюють на вулиці:

- середній вік початку статевого життя складає **13 років**;
- **74%** опитаних дітей цієї категорії мали досвід статевого життя;
- підлітки, що живуть та працюють на вулиці, переважно практикують незахищений секс. Завжди використовували презервативи протягом останнього року з постійним партнером лише **12%** опитаних, а з випадковим партнером – **15%**;
- **28%** підлітків, що живуть або працюють на вулиці, залучені до комерційного сексу;
- **57%** дівчат, які живуть або працюють на вулиці, надавали сексуальні послуги на комерційній основі або в обмін на їжу, речі, захист тощо;
- **15,5%** підлітків, які живуть або працюють на вулиці, мали досвід уживання наркотиків ін'єкційним шляхом, дві третини з них повідомили, що користувалися спільною голкою протягом останнього місяця;
- кожний десятий юнак (**10%**) з-поміж підлітків, які живуть або працюють на вулиці, мав практику анального сексу із чоловіком; половина з них відзначила, що вони одержували від чоловіків в обмін на секс винагороду у вигляді грошей, одягу, наркотиків, тощо.
- лише **9%** підлітків, які живуть або працюють на вулиці, достатньо інформовані щодо ВІЛ/СНІДу.

¹ Тельчик Аня, Балакірева Ольга. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні: аналіт. звіт / ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К.: К.І.С., 2008. – 192 с.

■ Що таке профілактика ризикованої поведінки?

Профілактика ризикованої поведінки підлітків – це комплекс психологічних, освітніх, юридичних, культурних, медико-соціальних та інших заходів, спрямованих на *попередження, обмеження та нейтралізацію* факторів ризику, *корекцію* поведінки підлітків, пов'язаної з ризиками для їхнього здоров'я та благополуччя, а також *реабілітацію* тих, хто відчув на собі її наслідки.

Виходячи з визначення, можна виділити три основні завдання профілактичного втручання, на підґрунті яких ВООЗ ще у 1990 році виокремила **первинну, вторинну та третинну** профілактику.

Первинна профілактика – комплекс заходів, які мають на меті запобігти негативному впливу сукупності різноманітних факторів, що можуть слугувати причиною формування ризикованої поведінки. Первинна профілактика передусім спрямована на формування в особистості неприйняття певних стандартів поведінки та негативних звичок і на категоричну відмову від них.

10 | Її основними завданнями є:

- надання підліткам інформації про ВІЛ/СНІД, наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко-, токсичних речовин тощо;
- популяризація переваг здорового способу життя та формування цінності здоров'я, а також розвиток відповідних умінь та навичок;
- формування правової культури, роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки;
- формування у підлітків та молоді навичок культурного проведено дозволя;
- створення умов для самореалізації особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності.

Первинна профілактика найбільш масова і неспецифічна. Саме первинна профілактика (її своєчасність, повнота й постійність) є найважливішим видом превентивних заходів для запобігання розвитку ризикованої поведінки дітей та підлітків.

Вторинна профілактика – комплекс освітніх, психологічних, медичних, соціально-педагогічних, культурних та інших заходів, спрямованих на роботу з підлітками, які вже мають ризиковану поведінку.

Основними завданнями вторинної профілактики є:

- надання своєчасної соціально-педагогічної підтримки підлітку, що перебуває у складній життєвій ситуації;
- навчання безпечних моделей поведінки, моделей зменшення ризику;
- запобігання розвитку наслідків ризикованої щодо здоров'я поведінки, таких як розвиток залежностей, інфікування низкою небезпечних для здоров'я та життя інфекцій, зокрема ВІЛ, тощо;
- посилення підтримуючого середовища – розвиток підтримуючих мереж з-поміж родичів підлітка, закладів освіти, відповідних служб.

Третинна профілактика – це робота, що здійснюється з особами, які постраждали від проблем та відчули на собі наслідки ризикованої поведінки.

| 11

Завдання третинної профілактики:

- подолання залежностей, інших проблем зі здоров'ям;
- попередження рецидивів;
- реабілітація, відновлення психологічного та соціального статусу підлітка;
- покращення якості життя ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД.

Робота з безпритульними та бездоглядними дітьми найчастіше буде проводитися у межах **вторинної профілактики**, оскільки більшість із них уже практикують ризиковану поведінку. Втім, певний відсоток таких дітей вже може страждати від тих чи інших наслідків такої поведінки, мати залежність, бути інфікованим ВІЛ тощо, перебуваючи на рівні третинної профілактики. Частина ж – навпаки – перебуваючи в умовах бездоглядності (або ж безпритульності) невеликий проміжок часу, ще не встигла почати ризиковані практики. З такими дітьми потрібно працювати на рівні первинної профілактики.

Тож, обираючи інструментарій втручання, важливо розуміти потреби дитини та формувати групи учасників профілактичної програми, спираючись на них. Так, до однієї групи бажано не включати дітей, що потребують профілактичного втручання у межах різних видів профілактики.



Важливо знати!

Саме від правильного вибору того виду профілактики, який буде найбільш доцільним для конкретної цільової групи, залежить ефективність профілактичного втручання.

Адже, наприклад, завдання, що ставляться у межах первинної профілактики, не зможуть вирішити проблем підлітка, який уже практикує ризиковану поведінку, а тим паче того, хто вже страждає від її наслідків, наприклад, має наркотичну залежність.

■ Програма або захід?

12 |

Ще нещодавно фахівці переважно складали плани заходів, обираючи їх відповідно до того кола проблем, з якими, на їхній погляд, стикаються безпритульні та бездоглядні діти.

Схема мала такий вигляд:

Проблема



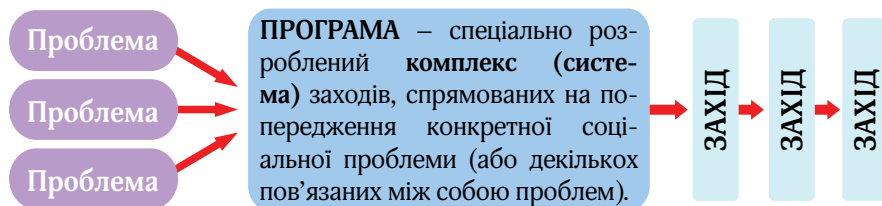
ЗАХІД – спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її чинників.

Проте на сьогодні достеменно відомо, що окремі, а тим паче поодинокі заходи не допоможуть вирішити проблему, сприяти виконанню тих завдань, які ми ставимо перед собою, працюючи з даною категорією дітей.

Лише спеціально розроблена комплексна програма, яка буде враховувати специфіку цільової групи та систематично реалізува-

тися з певною групою дітей, допоможе зробити роботу спеціаліста ефективною.

Отже, схема повинна мати такий вигляд:



Важливо знати!

Американський вчений Дуглас Кербі здійснив аналіз ефективних програм з профілактики ризикованої поведінки серед підлітків та визначив, що:

1. У межах програми мають бути сформовані не лише **знання, а й мотивація та поведінкові навички**;
2. Ефективні програми включають як **мінімум 14 занять** та реалізуються у малих групах;
3. Ефективні програми базуються на конкретних **принципах та нормах**, що включені у вигляді «месиджів» до кожного заняття;
4. Ефективні програми відпрацьовують навички **моделювання життєвої перспективи**;
5. Ефективні програми включають у себе роботу за **методикою «рівний – рівному»**, тобто коли підлітків навчають однолітки².

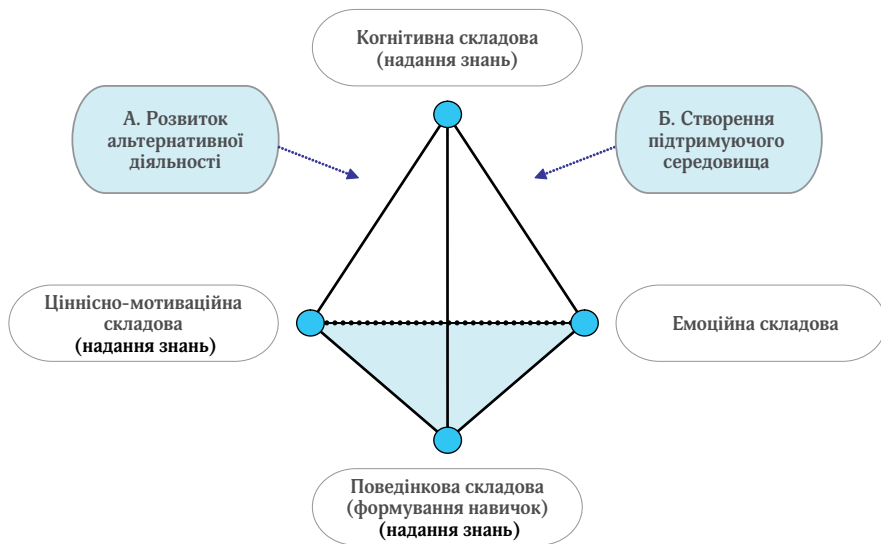
| 13

2 Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків та молоді: потенціал громади: Метод. матеріали до тренінгу / Авт.-упоряд. Н. В. Зимівець; За заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2004. – 205 с.

■ Які складові має включати ефективна профілактична програма?

Схема «Складові профілактичної програми»

Складові тетраедра (піраміди) профілактичної програми



14 |

Ефективна профілактична програма має включати чотири взаємопов'язані складові, що виражені у плані програми в залежності від виду профілактики та рівня вмотивованості учасників щодо участі у ній, а також щодо зміни своєї поведінки. Окрім того, є ще два важливі блоки, що підтримують програму: Блок А – Розвиток альтернативної діяльності та Блок Б – Створення підтримуючого середовища. Завдяки ним формується безпечне середовище та сприятливі умови для зміни ризикованої поведінки.

Складові профілактичної програми

І. Когнітивна складова (надання знань)

Дана складова найчастіше присутня у профілактичних програмах (або заходах). Вона включає у себе надання інформації про явище, проблему. Існує декілька різних підходів до викладу інформації у межах даної складової:

- *Повне інформування.* Полягає у наданні цільовій аудиторії більш-менш достовірної, об'єктивної та повної інформації про проблему чи явище. Ця інформація включає не лише опис можливих наслідків явища, але й характеристику обставин та аспектів, що приваблюють людей (або ж є нейтральними для них), саме через які часто люди і потрапляють у проблему. Наприклад, у межах такого підходу не лише надається інформація про шкоду від вживання наркотиків, а й обговорюються такі питання: «Чому наркотики привабливі для людини? До яких почуттів та відчуттів прагне споживач наркотиків?» тощо. Робота у межах такого підходу вимагає від ведучого високого рівня підготовки, уміння не «зійти» з теми та не піддатися бажанню підлітків обговорювати лише позитиви. Крім того, повне інформування потребує проведення системи занять у межах чітко структурованої програми. Водночас за умов вдалого, професійного використання підхід є досить ефективним, дозволяє розвинути у підлітків критичне мислення, вміння робити обміркований вибір, оскільки отримана інформація сприймається ними як всебічна, достовірна, позбавлена залякування, як така, що враховує їхнє право на вибір. Підхід досить поширений у країнах Європи та США.

- *Надання часткової інформації,* як правило – негативної спрямованості, дещо перебільшеної, наприклад, лише про наслідки вживання алкоголю, небезпеку під час статевих контактів інфікуватися ВІЛ та іншими ІПСШ тощо. Привабливі або ж нейтральні аспекти явища (з точки зору підлітків), як правило, не обговорюються, що може викликати з боку цільової групи певну недовіру до об'єктивності інформації або ж до поінформованості ведучого, породити сумніви у його компетентності. Певні прогалини даного підходу засвідчують такі поширені коментарі з боку підлітків: «А один друг мого дідуся палив марихуану все життя і прожив до 80 років», «А моя подружка почала статеве життя в 13 років, зараз їй 22 і вона виглядає здоровою», «У мене брат робить собі ін'єкції “ширки” щодня і кайфує при цьому. Він впевнений, що коли це йому набридне, він кине. І я йому вірю». Адже, з огляду на реакції емансипації від впливу (та думки) дорослих, максималізм, групування з однолітками та їхній непереборний авторитет, підлітки намагаються знайти контраргумент на кожен аргумент з боку ведучого заняття (вихователя загалом).

- *Залякування.* Досить поширений у нашій країні підхід, заснований на прагненні викликати страх перед певною проблемою, явищем. Його суть полягає у наданні дуже негативної інформації, де-

монстрації найстрашніших аспектів проблеми. Наприклад, показ документальних фільмів про споживачів ін'єкційних наркотиків, які демонструють свої хворі тіла та розповідають про захворювання, помирають перед камерою тощо; показ документальних фільмів про процедуру виконання абортів; акцент на тому, що ВІЛ призводить до СНІДу і завершується страшною смертю. Вже доведено, що даний підхід – малоефективний. По-перше, діє переважно на дітей та молодших підлітків, при цьому не гарантує, що така проблема у представників цільової групи не виникне. Втім, майже напевне виникне відразу, нетолерантне ставлення до людей в проблемі, що, у свою чергу, абсолютно не сприяє її вирішенню у суспільстві (наприклад, саме такий підхід породжує нетолерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих). По-друге, підлітків приваблює все темне, таємниче, не дарма серед них так багато глядачів фільмів жахів. По-третє, у найбільш уразливих, навіюваних або ж тих, хто був чи є причетним до проблеми, це може викликати стрес, депресії або ж мати ще гірші наслідки.

16 | Вибір підходу, за яким ведучий надає інформацію підліткам, залежить він нього самого та від умов реалізації профілактики: від його власної поінформованості, володіння темою, майстерності, вміння працювати з цільовою групою, сформованого між ним та групою рівня довіри, тривалості програми тощо.

При цьому все ж варто розуміти, що найважливішим завданням ведучого є не залякати, а надати якомога більш повну та правдиву інформацію, факти щодо проблеми, сприяти раціоналізації її підлітком, побудові причинно-наслідкових зв'язків у межах теми, що розглядається, а також сприяти адекватному вибору підлітком ставлення та моделі поведінки щодо даного явища, проблеми.



Важливо знати!

Попри те, що програми, в яких переважає інформаційний компонент, сприяють підвищенню рівня знань учасників, вони самі по собі не є ефективними щодо зміни поведінки, а можуть дати лише поштовх до прийняття певного рішення, зміни підлітком ставлення до проблеми. Подумайте, чи є серед ваших знайомих освічені, дорослі люди, які знають про шкоду паління, але при цьому продовжують палити? Чого ж бракує їм для зміни своєї ризикованої поведінки?

II. Поведінкова складова (формування навичок)

Якщо ми говоримо про зміну ризикованої поведінки підлітка як про провідне завдання профілактичної програми, ми не можемо обійти поведінкову складову, що пов'язана з формуванням відповідних навичок.

Підґрунтя цієї складової становить розвиток у підлітків життєвих навичок, що полягають у підвищенні стійкості підлітків до різноманітних соціальних впливів, прийняття ними адекватних ситуації рішень, уміння протистояти тиску оточення, контролювати та спрямовувати своє власне життя, формувати свою власну життєву перспективу. Окрім того, важливим є розвиток конкретних навичок, які допоможуть уникнути тієї чи іншої складної ситуації або ж її розв'язати: навички звернення за допомогою до відповідних служб, навички пошуку необхідної інформації, навички вдягання презерватива, навички дотримання особистої гігієни тощо.

Наявність у програмі когнітивної та поведінкової складових значно підвищить її ефективність, але говорити про те, що цього абсолютно достатньо для зміни поведінки, не можна. Адже якщо людина знає, що треба робити, знає, як це робити, але не знає навіщо, навряд чи вона змінить свою поведінку.

| 17

III. Ціннісно-мотиваційна складова

«Політ птаха починається з бажання летіти», – ці слова Костянтина Станіславського абсолютно доречні й у контексті нашої теми. Зміна поведінки починається з бажання її змінити.

Якщо підліток не вмотивований до змін, або простіше – не розуміє потреби та не бажає змінювати ризиковану поведінку на більш безпечну, то всі зусилля вихователів, реалізаторів профілактичних програм можуть бути не лише марними й неефективними, а й мати протилежний результат – підштовхнути підлітка до закріплення навичок ризикованої поведінки і посилити його відмежованість, недовіру до фахівців.

Отже, реалізуючи профілактичні програми, надзвичайно важливо враховувати рівень мотивації підлітка, а також формувати зміни поведінки крок за кроком. Не варто чекати, що через тиждень після того, як ви вперше побачили підлітка та почали реалізацію програми, він змінить свою поведінку.

Корисною для фахівців, що працюють у галузі зміни ризикованої поведінки підлітків, є модель «поетапних змін», яку запропонува-

ли ще на початку 80-х років американські вчені Джеймс Прочаска та Карл ДіКлементе (Prochaska J.O., DiClemente C.C.)³. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що поведінка не змінюється за один день, процес змін проходить декілька етапів, на кожному з яких фахівці мають реалізовувати певні специфічні для етапу дії, враховуючи «готовність» підлітка до змін.

МОДЕЛЬ ПОЕТАПНИХ ЗМІН

СТАДІЇ ЗМІНИ ПОВЕДІНКИ

1 БАЙДУЖІСТЬ

Підліток не бачить шкоди від своїх дій та не бажає змінюватись, задоволений своєю поведінкою.

- З'ясувати, чи усвідомлює підліток ризики своєї поведінки;
- Бути безоціночним, не критикувати підлітка, не вдаватися до моралізаторства;
- Простою та доступною мовою подати якомога повнішу інформацію про явище, його причини, наслідки;
- Ознайомити підлітка зі способами зменшення ризику (наприклад, за умови активного статевого життя – використання презерватива; за умови вживання алкоголю – особливості безпечного вживання) та відпрацювати відповідні навички.

2 ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ

Часто виникає відчуття невпевненості у своїх діях. Підліток починає думати про зміну поведінки.

- Потрібно допомогти підлітку зробити правильний вибір – зважити усі «ЗА» та «ПРОТИ» його способу життя та поведінки, ненав'язливо продемонструвати необхідність змін заради кращого майбутнього;
- Не варто підштовхувати підлітка до висновків, наголошувати на діях, адже поспіх може спровокувати страх і протилежну реакцію;
- Продовжувати інформувати про ризики та загалом – надавати інформацію про явище;
- З'ясувати причини, що штовхають підлітка до ризикованої поведінки, це допоможе у розробці моделі зміни поведінки.

3 ПІДГОТОВКА ДО

Підліток частіше думає про зміни. Починає бачити більше переваг у зміні способу життя та поведінки. Приймає рішення щодо змін.

- Допомогти підлітку скласти чіткий план дій (або ж перспективний план), а також сприяти у розвитку навичок, завдяки яким стане можливим втілення запланованого у життя;
- Важливо навчити підлітка уникати ризикованих ситуацій, відпрацювати навички протидії тиску середовища та однолітків;
- Необхідно підсилювати мотивацію до змін, заохочувати, підбадьорювати, помічати успіхи;
- Сприяти у попередженні рецидиву (тобто повернення до старого способу життя та ризикованої поведінки).

3 Prochaska, J. & DiClemente, C. (1986). Towards a comprehensive model of change. In Millir, W. R. & Heather, N. (Eds.), *Treating Addictive Behaviours – Processes of Change*

4 АКТИВНІ ДІЇ

Підліток починає активно діяти у напрямку зміни поведінки.

- Продовжувати мотивувати до змін шляхом допомоги у реалізації плану, заохочення успіхів та досягнень підлітка, моральної підтримки;
- Формувати навички самоконтролю, володіння почуттями; підвищувати самооцінку, впевненість у власних силах та позитивному результаті;
- Продовжувати формувати навички безпечної поведінки щодо різних аспектів життя; розвивати цінність здоров'я та благополуччя, допомагати у формуванні життєвої перспективи;
- Сформувати підтримуюче середовище з-поміж рідних, близьких або ж інших спеціалістів. Підготувати до можливого рецидиву.

5 НОВА МОДЕЛЬ ДІЙ

Підліток продовжує активно діяти у напрямку змін, намагається уникнути повернення до старої моделі поведінки.

- Підтримувати під час криз та сприяти збереженню позитивного результату; мотивувати щодо продовження дій та самовдосконалення;
- Попереджати можливий зрив та інформувати підлітка про існування такої загрози, щоб він не втратив віри та не почувався невдахою, якщо це станеться;
- Розвивати здібність до рефлексії, самоаналізу, навички відповідальної та адекватної до ситуації поведінки, навчати цікавого та нового;
- На цьому етапі дуже корисні групи взаємопідтримки для тих, хто намагається подолати одну і ту ж саму проблему.

6 РЕЦИДИВ

Повернення до старої моделі поведінки. Зрив може відбутися на будь-якому етапі.

- Важливо пояснити, що під час будь-яких змін можливі невдачі, проте це не означає, що все було марним. Головне – зробити правильні висновки та продовжувати діяти. Потрібно допомогти підлітку повернутися до реалізації плану, внести в нього необхідні зміни;
- Підтримувати мотивацію, відновити віру в себе, створити підлітку ряд успішних ситуацій, допомогти набути позитивного досвіду у певній справі, отримати позитивні емоції.
- З'ясувати, чи сприяло оточення змінам, що необхідно змінити, якими ресурсами збагатити підлітка, щоб надалі зрив не відбувся.

| 19

IV. Емоційна складова

Про важливість емоційної (або ж афективної) складової у профілактичних програмах йшлося ще на початку 70-х років ХХ століття у Великобританії та США. Зокрема, у роботах того часу вживання наркотиків розглядається як один із неадекватних способів захисту від негативних емоцій⁴.

На сьогодні переважна більшість науковців та практиків погоджується з тим, що ризикована поведінка найчастіше розвивається у тих, хто має певні особистісні «дефіцити». Серед останніх найчастіше трапляються такі: труднощі у вираженні своїх емоцій внаслідок, наприклад, тривалої емоційної депривації; високий рівень агресії; невпевненість у собі та низька самооцінка; слаборозвинені навички

4 Гусева Н. А. Тренинг предупреждения вредных привычек у детей. Программа профилактики злоупотребления психоактивными веществами / Под научн. ред. Л. М. Шипицыной. – СПб.: Речь, 2003. – 256 с.

міжособистісної комунікації; емоційна ригідність тощо.

Отже, відповідно, однією зі складових профілактичної програми має бути:

- навчання регуляції та вираження своїх емоцій;
- навчання адекватного вираження агресії та/або незадоволення;
- розвиток комунікативних здібностей;
- підвищення власного статусу та самооцінки;
- підвищення рівня домагань (одночасно з розвитком особистісних ресурсів для його реалізації);
- навчання рефлексії та самоаналізу, адекватного усвідомлення своїх бажань, почуттів, думок тощо.

Як було сказано вище, окрім чотирьох взаємопов'язаних складових профілактичної програми, зображеної у вигляді тетраедра, є ще два важливі підтримувальні блоки, завдяки яким формується безпечне середовище та сприятливі умови для зміни ризикованої поведінки.

20 | Блок А. Розвиток альтернативної діяльності

Даний блок спрямований на задоволення потреб підлітків у самовираженні, активності, «гострих», яскравих відчуттях шляхом залучення до діяльності, що буде альтернативою ризикованим моделям поведінки.

Часто реалізація даного блоку перебуває поза межами завдань, які ставлять перед собою реалізатори профілактичних програм, а також і поза межами їхніх функцій. Втім, якщо профілактична діяльність має комплексний характер та здійснюється у межах центру реабілітації або ж в інших умовах, але у мультидисциплінарній або/та міжвідомчій команді фахівців, даний блок значно посилить її ефективність.

Розвиток альтернативної діяльності передбачає:

- залучення підлітків до специфічних та привабливих для них видів активності, таких як походи, екстремальні види спорту, заняття сучасними видами творчості (наприклад, графіті) тощо;
- створення волонтерських груп із підлітків та залучення їх до суспільно корисної діяльності;

- створення команд, що працюють за методом «рівний – рівному», які доноситимуть важливу та корисну інформацію до своїх однолітків.

Блок Б. Створення підтримуючого середовища

У даному контексті під підтримуючим середовищем ми розуміємо сприятливе оточення підлітка, яке допоможе йому зберегти мотивацію до зміни ризикованої поведінки та способу життя, а також впровадити та закріпити нову позитивну поведінкову модель. Тоді як усі попередні складові тетраедра та Блок А були спрямовані на розвиток переважно внутрішніх ресурсів підлітка, Блок Б спрямований на розвиток зовнішніх ресурсів для зміни ризикованої поведінки.

До об'єктів, які можуть створити підтримуюче середовище, входить передусім сім'я, потім – школа, спеціалісти дотичних до розв'язання проблем дитини служб (соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, денного центру, притулку для дітей або ж центру соціально-психологічної реабілітації (ЦСПР) тощо). Тобто у вирішенні проблеми ризикованої поведінки підлітка всі перелічені об'єкти мають діяти як єдина команда, у єдиному напрямку за спільно розробленим планом, який має виходити з якнайкращих інтересів дитини.

| 21

Зупинимось детальніше на роботі з батьками (або ж особами, що їх замінюють, та іншими родичами), яка є основною у формуванні підтримуючого середовища підлітка. Адже підліток, щоразу повертаючись у родину та стикаючись із низкою проблем, які, зазвичай, і слугували поштовхом до розвитку у нього тих чи інших поведінкових ризиків, автоматично повертається до минулих звичок.

Працювати з батьками можна на різних етапах реабілітації бездоглядної або/та безпритульної дитини: починаючи з центру денного перебування, закінчуючи притулком, ЦСПР тощо.

Основними завданнями у роботі з батьками можуть бути:

- допомога у вирішенні психоемоційних проблем (ресурсами фахівця-психолога закладу або ж із залученням фахівців інших установ);
- роз'яснення психо-характерологічних та вікових особливостей їхньої дитини;

- підвищення батьківської компетентності;
- рекомендації щодо налагодження ефективних психолого-педагогічних форм взаємодії з дитиною;
- відпрацювання постановки вимог до дитини та завдань, а також методів контролю поведінки, підтримання дисципліни (що часто є спусковим механізмом до настання непорозумінь, виходу дитини з дому та початку практики ризикованої поведінки);
- сприяння у підвищенні рівня прив'язаності між батьками та дитиною;
- допомога у подоланні алко- або наркозалежності, якщо батьки мають такі проблеми (шляхом консультування, мотивації до реабілітації, переадресації у відповідні центри).

22 |

Основні методи, які можна використовувати в ході роботи з батьками: лекторії (відео-лекторії), індивідуальні бесіди, консультації, тренінги, клуби вихідного дня. Остання форма є дуже цікавою і майже не реалізується у притулках та центрах соціально-психологічної реабілітації України. Клуби вихідного дня передбачають спільну зайнятість батьків і дітей у підготовці творчих вечорів, міні-вистав, у малюванні, ліпленні, конструюванні тощо. Заняття відбуваються під керівництвом спеціалістів. Такі клуби вихідного дня не лише сприяють покращенню взаємин між батьками й дітьми, але й, завдяки можливостям арт-терапії, мають потужний терапевтичний ефект. У поєднанні з тренінгами батьківських умінь, ефективної комунікації та консультуванням вони справді сприяють вирішенню психоемоційних проблем у сім'ї та налагодженню взаємодії у діаді «дитина-батьки», а відповідно – вирішенню проблем ризикованої поведінки неповнолітніх⁵.

■ Що необхідно враховувати під час розробки профілактичної програми?

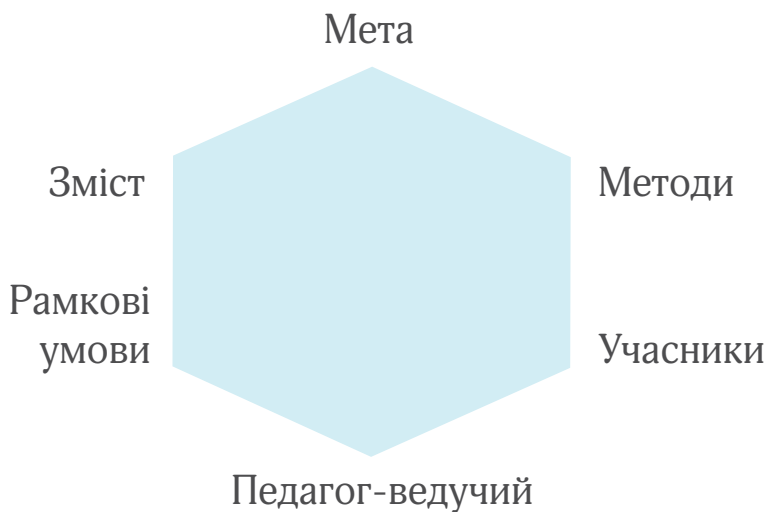
На таке, здавалось би, доволі складне запитання спробував дати відповідь директор Міждисциплінарного центру дидактики вищої школи Білефельдського університету В.-Д. Веблер, розробивши наведену нижче модель педагогічної взаємодії⁶.

5 Комплексна допомога безпритульним та бездоглядним дітям: Метод. посіб. / Авт.: Безпалько О. В., Гурковська Л. П., Журавель Т. В. та ін. / За ред. Звереві І. Д., Петрович Ж. В. – К.: «Калита», 2010. – 376 с.

6 Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: Посібник для

Просвітницько-профілактична програма (так само, як і захід) реалізується в межах шести основних, тісно пов'язаних між собою компонентів.

СХЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ



| 23

1. УЧАСНИКИ

Визначається цільова група, на яку спрямована просвітницько-профілактична програма (або ж захід). Саме від цільової групи залежить мета і зміст заходу. Відповідно до останнього підбираються й методи.

2. МЕТА

Метою просвітницько-профілактичної програми (або ж заходу), як правило, є підвищення рівня інформованості щодо проблеми; зміна ставлення до проблеми; формування позитивної мотивації; вироблення та розвиток навичок адаптивної поведінки.

3. ЗМІСТ

Виходячи із цільової групи та заявленої мети, розробляється зміст просвітницько-профілактичної програми.

4. МЕТОДИ

Метод навчання – це обмежений рамковими умовами спосіб реалізації мети просвітницького заходу через роботу суб'єктів освітньої діяльності (тобто учасників і тренера). Методи підбираються з огляду на зміст і цільову аудиторію.

5. РАМКОВІ УМОВИ

Під час організації та проведення програми (або ж заходу) важливе значення мають різні деталі, які прямо не стосуються визначених елементів шестикутника, проте можуть серйозно вплинути на ефективність діяльності, наприклад: стан приміщення, у якому проводиться програма (захід), забезпеченість усіма необхідними матеріалами для проведення заходу, час початку, його тривалість тощо.

24 |

6. ПЕДАГОГ-ВЕДУЧИЙ занять

Від умінь ведучого, його кваліфікації багато в чому залежить успіх просвітницько-профілактичної програми (заходу) і загалом – подальший розвиток учасників.

Пропонуємо вам розглянути кожен компонент шестикутника Веблера детальніше.

■ Як здійснювати добір учасників програми?

Як уже було зазначено вище, саме від учасників залежить, якою буде мета просвітницько-профілактичної програми, її зміст, методи, за допомогою яких вона буде реалізована.

Підбираючи учасників та комплектуючи групи для занять у межах програми, необхідно враховувати наступне за наведеною нижче пріоритетністю:

1. **Досвід** ризикованої поведінки. Власне, саме досвід визначає, на якому профілактичному рівні буде реалізовуватись програма: у межах первинної, вторинної чи третинної профілактики. Неефективною буде програма, у межах якої фахівець намагатиметься надати «якусь» інформацію та розвинути «певні» навички, корисні для всіх: і для тих, хто жодним чином не був причетним до явища (наприклад, вживання наркотиків), і для тих, хто активно експериментує з наркотиками, і для тих, хто має залежність від них.

2. **Вмотивованість** до зміни поведінки та участі у програмі. Як було розглянуто раніше (див. Модель поетапних змін), саме мотивація до зміни поведінки визначає основні завдання у роботі з підлітком. Програма може бути не лише неефективною, але й завдати шкоди деяким її учасникам, якщо ґрунтуватиметься на однакових підходах у роботі з учасниками, які абсолютно не зацікавлені у змінах і не бажають змінюватися, та з тими, хто вже намагається активно діяти. Фахівець не достукається до перших, а другі можуть втратити віру. Також небезпечно, коли такі учасники зустрічаються у одній групі, адже почнеться боротьба – «чия правда», хто кого переконає, і часто сильнішими можуть виявитися саме ті, хто не хоче змінюватись.

3. **Інтелектуальні здібності та освітній рівень**. Зміст програми має враховувати рівень учасників, на яких вона розрахована. Сама програма повинна передбачати можливість певних варіацій стосовно тем, методів і змісту, закладених у ній, щодо різного рівня учасників. При цьому в одній навчальній групі мають бути підлітки приблизно з однаковими розумовими здібностями та рівнем освіти.

4. **Вік.** Для кожного віку має бути розроблена окрема профілактична програма, проте щодо цільової групи безпритульних та бездоглядних дітей можливі деякі винятки. Наприклад, у межах однієї програми (і навіть однієї групи) робота може проводитися як із 12-ти річними, так і з 17-ти річними підлітками у разі, якщо вони мають однаковий досвід ризикованої поведінки, однаковий освітній та інтелектуальний рівні.

5. **Стать.** Ряд занять у межах програми можна проводити у групах, де є і дівчата, і хлопці, проте для підвищення ефективності деяких програм (або ж занять у межах програми) краще реалізовувати їх окремо. Наприклад, з молодшими підлітками краще розглядати питання статевої системи та сексуальних стосунків окремо з дівчатами та окремо – з хлопцями.

Важливо дібрати оптимальну кількість учасників групи. З категорією безпритульних та бездоглядних дітей така кількість не може перевищувати 8-10 учасників у групі. При цьому що менша кількість учасників, то ефективнішим буде заняття.

26 | Для того, щоб краще зорієнтуватися у потребах учасників, визначити їхній досвід щодо проблеми, на попередження (або подолання) якої буде спрямовано програму, існує ряд методів збору інформації, зокрема спостереження, контент-аналіз документів дитини і, найпоширеніший, опитування (анкетування, інтерв'ювання, проведення фокус-груп). Найефективнішим методом у роботі з безпритульними та бездоглядними дітьми є фокус-група, що дозволяє у неформальній ситуації, у ході спілкування з дітьми з'ясувати за допомогою чітко структурованих запитань з боку ведучого ряд аспектів, що цікавлять фахівця.

Дуже часто безпритульні та бездоглядні діти внаслідок свого способу життя, вживання психоактивних речовин мають вади в психічному розвитку або ж перебувають у пограничних психічних станах, той чи інший вид їхньої поведінки може бути спровокований раніше пережитим насильством тощо. Все це унеможливорює залучення таких дітей до роботи у групі (принаймні до певного етапу у процесі реабілітації). Важливо виявити такі особливості попередньо та не включати дитину до групи, роблячи акцент на індивідуальній роботі з поступовим переходом до групових занять тоді, коли це стане можливим.

■ Як формулювати мету та завдання програми?

Для того, щоб чітко сформулювати мету програми, необхідно:

1. Чітко окреслити цільову аудиторію;
2. На основі потреб, особливостей представників цільової аудиторії визначити основну проблему (або ж декілька дотичних), яку необхідно вирішити або ж мінімізувати шляхом реалізації профілактичної програми;
3. На основі першочергових потреб та у контексті основної проблеми визначити вид профілактики (первинна, вторинна чи третинна), у межах якого буде реалізовано профілактичну програму з даною цільовою групою та, нарешті, концептуально визначити основну мету та завдання з огляду на коло можливих у межах обраного виду профілактики.

Мета – це оптимальний позитивний результат, якого фахівці | 27 планують досягти наприкінці реалізації програми.

Критерії для формулювання мети мають бути такими:

- чітка відповідність поставленій проблемі;
- чітка відповідність виду профілактики та потребам цільової аудиторії (тобто визначеність, у межах якого виду профілактики – первинної, вторинної чи третинної буде реалізовано програму);
- конкретність;
- досяжність та реалістичність;
- чіткість;
- зрозумілість;
- лаконічність.

Своїєї конкретності мета набуває в **завданнях**, оскільки в них визначаються конкретні дії, які треба здійснити, щоб вирішити проблему. Формулюючи завдання програми, які потім визначатимуть її зміст, важливо орієнтуватися також на тетраedr профілактичної програми, описаний вище – тобто намагатися сформулювати основні за-

вдання у межах когнітивного поведінкового, ціннісно-мотиваційного та емоційного компонентів.

Під час визначення мети та завдань програми потрібно уникати слів, які позначають процес діяльності (підтримати, посилити, сприяти тощо). Необхідно використовувати слова, що вказують на завершеність процесу (сформувати, впровадити, збільшити тощо).

Наприклад:

Цільова аудиторія: підлітки-вихованці ЦСПР, які практикують ризиковану щодо інфікування ВІЛ поведінку – вживання ПАР, практика незахищених статевих контактів тощо.

Основна проблема: поширеність практик ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки серед бездоглядних та безпритульних дітей.

Вид профілактики: вторинна профілактика, тобто робота з тими, хто вже практикує ризиковані моделі поведінки та постійно наражається на ризик інфікування ВІЛ та іншими інфекціями, що передаються статевим шляхом та через кров.

Мета профілактичної програми: сформувати моделі безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки у підлітків 15-17 років, вихованців ЦСПР.

28 |

Завдання програми:

- поінформувати підлітків щодо проблеми ВІЛ-інфекції та СНІДу, шляхів її передачі;
- поінформувати підлітків щодо конкретних поведінкових ризиків інфікування ВІЛ, які на сьогодні існують, та навчити визначати такі ризики у власній поведінці;
- вмотивувати до зміни практик ризикованої поведінки, окреслити можливі альтернативи та переваги безпечної поведінки;
- сформувати навички відмови у ситуаціях, пов'язаних з поведінковими ризиками;
- сформувати навички використання презерватива та інших засобів попередження інфікування ВІЛ;
- сформувати навички прийняття відповідальних рішень.

■ Як визначити зміст програми?

Зміст програми, тобто її безпосереднє тематичне наповнення, залежить від визначеної мети програми та її завдань. Окрім того, зміст програми також визначається з огляду на потреби та особливості цільової аудиторії (наприклад, відповідно до віку, інтелектуального розвитку, психічних особливостей тощо).

Також важливо відслідковувати досвід попередньої участі представників цільової групи у подібних профілактичних програмах та уникати повторювань. Адже важливо не повторити інформацію, якою вже володіє група або ж конкретний її учасник, а розширити розуміння проблеми, надбудувати на наявну інформацію та досвід – нові знання, уміння та навички.

Окрім того, важливо враховувати, на який час буде розрахована програма, на яку кількість занять. Адже якщо буде заплановано широкий обсяг тем, які необхідно охопити протягом, наприклад, 3-х занять – така програма буде неефективною, малореалістичною та навіряд чи досягне поставлених завдань.

Зразок програми з визначеними метою, завданнями, а також розподіленням за модулями змістом подано у Додатку 1. | 29

■ Як ефективно підібрати методи?

Метод (грец. *methodos* – буквально «шлях до чогось») у загальному значенні – це спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність.

Методи навчання – сукупність прийомів та підходів, які відображають форму взаємодії учнів (або ж учасників) і вчителя (або ж ведучого) у процесі навчання.

Не всі методи роботи з групою однаково ефективні. Існує так звана «піраміда пізнання», яка показує – що більший ступінь участі тих, хто навчається, у процесі пізнання, то більше інформації і навичок засвоюють учасники⁷.

7 Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: Посібник для спеціалістів приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / За заг. ред. Р. Х. Вайноле, Т. Л. Лях; Авт.-упор.: Безпалько О. В., Зимівець Н. В., Захарченко І. В., Журавель Т. В., Лютий В. П., Лях В. В., Лях Т. Л., Петрович В. С., Закусило О. Ю., Цюман Т. П. – К., 2007. – 190 с.



30 |

Лекція (5% засвоєння) – найшвидший спосіб надати необхідну інформацію необмеженій кількості слухачів. Недоліком цього методу є те, що лекція ставить учасника в пасивну позицію слухача, що приводить до позіхання, засинання тощо.

Читання (10% засвоєння) – добре забуте багатьма молодими людьми заняття. Може відбуватися наодинці чи в компанії, вдома чи у вагоні поїзда, на дивані чи на стільці, але не дозволяє глибоко засвоїти інформацію. Можна прочитати про те, як користуватися презервативом, і не вміти його використовувати.

Аудіовізуальні засоби (20% засвоєння). Люди люблять дивитися кіно, слухати радіо. Тому перегляд чи прослуховування талановитого твору – чудовий спосіб для емоційного переживання інформації.

Використання наочності (30% засвоєння). Використовуючи наочність, тренер допомагає учасникам запам'ятовувати і засвоювати інформацію всіма каналами сприйняття: зором, слухом, дотиком і нюхом. Наочність для тренінгів може бути різного роду: діаграми,

слайди, макети, моделі, роздатковий матеріал, буклети, плакати...

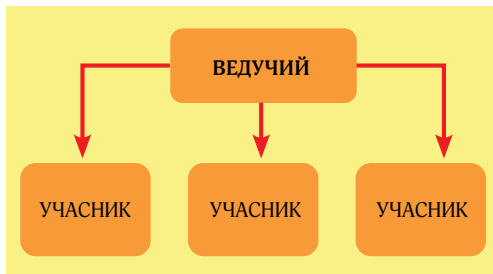
Обговорення в групах (50% засвоєння) дозволяє учасникам поділитися своїми думками, враженнями і відчуттями в рамках визначеної теми. Дискусії і «мозкові штурми» цінні тим, що дозволяють учасникам думати, докладно розповідати про власні висновки, вислуховувати найрізноманітніші думки інших.

Навчання практикою (70% засвоєння) – це рольові ігри, програвання ситуацій, практичні заняття, самостійні дослідження. Набутий у такий спосіб досвід допомагає засвоїти інформацію, отриману на тренінгу.

Виступ у ролі учителя (90% засвоєння) – «навчаючи – вчуся». Як сказав Конфуцій: *«Скажіть мені, і я забуду. Покажіть, і я запам'ятаю. Дайте можливість обговорити, і я зрозумію. Дайте можливість навчити іншого, і я прийду до досконалості»*.

На сьогодні набули поширення 3 форми взаємодії ведучого та учасників під час проведення занять: пасивна, активна та інтерактивна, з огляду на які добираються і відповідні методи навчання.

Пасивне навчання



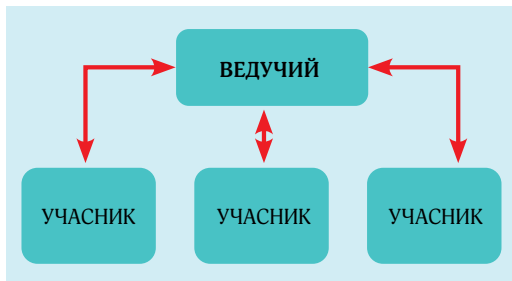
Пасивне навчання – це форма взаємодії учасників і ведучого, в якій ведучий є основною дієвою особою і керівником заняття, а учасники виступають у ролі пасивних слухачів, які підкорюються директивам. Зв'язок ведучого з учасниками у

ході пасивного навчання здійснюється за допомогою опитувань, самостійних, контрольних робіт, тестів тощо.

З точки зору сучасних педагогічних технологій і ефективності засвоєння учасниками матеріалу, що подається під час заняття, пасивні методи вважаються найменш ефективними, адже лекція – найпоширеніший метод викладення матеріалу у межах пасивного підходу – має найнижчу ефективність за вищенаведеною пірамідою. Отже, використовуючи лекцію як метод донесення інформації (особливо нової) до учасників, спеціаліст ризикує марно витратити час, особливо, працюючи з безпритульними та бездоглядними підлітками.

Втім, незважаючи на це, пасивне навчання також має і деякі переваги. По-перше, це відносно проста підготовка ведучого до заняття. По-друге, саме пасивний метод дозволяє подати найбільшу кількість матеріалу в умовах обмеженого часу. Враховуючи дані переваги, багато спеціалістів, які працюють за програмами профілактики, надають перевагу саме пасивному методу порівняно з іншими.

Активне навчання



Активне навчання – це форма взаємодії учасників і ведучого, де учасники виступають не пасивними слухачами, а активно залучені до процесу заняття.

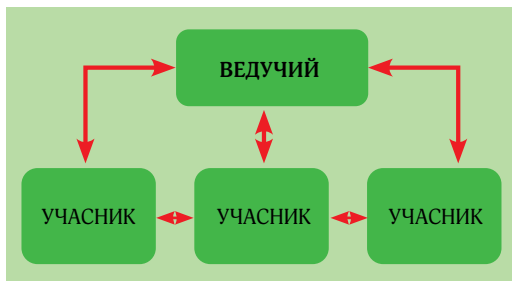
Якщо в пасивному методі основною дієвою особою і менеджером заняття

був ведучий, то тут усі учасники мають рівні права. Активні методи передбачають взаємодію, вибудовану на демократичних засадах.

32 |

Прикладами активних методів є бесіда, дискусія, відео-лекторій тощо. Кожен учасник може поставити запитання, активно взаємодіяти з ведучим під час заняття, тим самим виступаючи не пасивним об'єктом, а активним суб'єктом, що визначає хід заняття.

Інтерактивне навчання



Навчатися за інтерактивними методами («inter» – взаємний, «act» – діяти) означає взаємодіяти, бути у режимі бесіди, діалогу з кимсь.

Іншими словами, на відміну від активних методів, інтерактивні орієнто-

вані на ширшу взаємодію учасників не лише з ведучим, але й між собою, а також на домінування активності учасників у процесі навчання.

Роль ведучого в інтерактивних заняттях полягає в тому, щоб спрямувати діяльність учасників на досягнення цілей заняття. Ведучий також розробляє план заняття (як правило, це інтерактивні впра-

ви і завдання, в процесі виконання яких учасники засвоюють тему).

Отже, основою інтерактивного підходу є інтерактивні вправи і завдання, які виконують учасники. Головна особливість інтерактивних вправ і завдань в тому, що вони спрямовані не лише і не так на закріплення вивченого матеріалу, як на вивчення нового.

Види інтерактивних вправ та завдань:

- творчі завдання;
- робота у малих групах;
- навчальні ігри (рольові, імітації, ділові та навчальні ігри);
- використання суспільних ресурсів (запрошення спеціаліста, екскурсії);
- соціальні проекти та інші позааудиторні методи навчання (змагання, радіо та газети, фільми, спектаклі, виставки, презентації, пісні, казки);
- розминки («айсбрейкери», «руханки»);
- робота учасника у ролі ведучого групи (методика «рівний – рівному»);
- обговорення складних та дискусійних питань і проблем (шкала переконань, проєктивні техніки, «один – вдвох – усі разом», «зміни позицію», «каруселі», дискусія в стилі телевізійного ток-шоу, дебати, симпозіум);
- розв'язання проблем («дерево рішень», «мозковий штурм», «аналіз казусів», «переговори та медіація») тощо.

| 33



Важливо знати!

Підбираючи методи для проведення заняття, важливо, щоб:

- ведучий аналізував усі наявні ресурси;
- ведучий був готовий до використання обраного методу та мав чіткий алгоритм використання методу;
- метод був адекватним стосовно цілей та завдань заняття;
- метод був орієнтованим на вік, загальний рівень знань, інтелектуальні можливості, підготовленість учасників заняття. Цільова аудиторія повинна бути готова до сприйняття методу;
- результат, який передбачається, відповідав витраченому часу та зусиллям;
- у ході заняття використовувалися різноманітні методи.

■ Як впливають рамкові умови на ефективність програми?

Під час організації та проведення занять у межах програми профілактики важливе місце посідають різноманітні деталі, які можуть мати вплив на ефективність діяльності. Наприклад: стан приміщення, в якому проводяться заняття, забезпеченість усіма необхідними матеріалами для проведення заняття, час початку заняття, його тривалість тощо.

Місце

Місцем для проведення заняття може бути будь-яке приміщення, де можна зручно розмістити: стільці, поставлені по колу (за кількістю учасників та ведучих); столи для роботи учасників у малих групах та розміщення необхідних матеріалів; дошку або фліпчарт (спеціальна дошка на ніжках для проведення тренінгів та інших практичних занять, на якій кріпляться великі аркуші паперу для нотаток ведучого). Крім того, важливо, щоб у приміщенні було достатньо місця для проведення рухливих ігор («айсбрейкерів», або ж «руханок») або інших рухливих форм роботи, якщо ведучий збирається їх використовувати.

34 |

Матеріальне забезпечення

Для проведення занять у рамках програми ведучому найчастіше потрібні:

- ручки та блокноти або зошити для індивідуальних записів учасників;
- аркуші паперу розміром А1, А3, А4 для виконання різноманітних завдань учасниками;
- роздаткові інформаційні та інші матеріали (наприклад, буклети, адреси організацій, які можуть надати той чи інший вид допомоги, важливі номери телефонів тощо);
- дошка або фліпчарт;
- маркери або фломастери різних кольорів;
- кольоровий папір;
- скотч, клей;
- ножиці;
- бейджі (значки для написання імен учасників та ведучих);

- стікери (невеликі кольорові клейкі папірці);
- апаратура (наприклад, магнітофон, комп'ютер або відеоманітофон, якщо ведучий збирається використовувати аудіо- або відеоматеріали).



Важливо знати!

Якщо ваше приміщення не оснащено належним чином, не варто розчаровуватися та відмовлятися від проведення заняття. Адже гнучкість та професіоналізм ведучого відіграють набагато більшу роль, ніж матеріальне забезпечення заняття. Наприклад, якщо у вас немає фліпчарту та маркерів, але є класна дошка та крейда – використовуйте цей ресурс. Замість фліпчарту можна також використовувати невелику дошку, на якій пишуть спеціальним маркером. Потім написане можна легко витерти спеціальною ганчіркою. Така дошка, окрім своїх невеликих розмірів, дозволяє також заощаджувати папір. Якщо немає столів, на яких учасники групи могли б відображати результати роботи у міні-групах, завжди можна використати для цього підлогу (єдина вимога – вона має бути чистою).

| 35

■ Яким має бути ведучий ефективної програми?

Часто фахівець, який збирається реалізовувати програму (проводити заняття), найменше уваги приділяє пошуку відповіді на запитання: «А яким же критеріям маю відповідати я як ведучий?». Проте у шестикутнику Веблера складова «Ведучий» рівнозначна з усіма іншими, і вона не менше, ніж інші, визначає ефективність реалізації як одного заняття, так і програми в цілому.

Окрім того, автор класичного посібника для ведучих груп і багатьох інших праць із тренінгової роботи Клаус Фопель зазначає, що вимоги до особистісних та професійних якостей ведучого тим вищі, чим більш критична життєва ситуація в учасників групи⁸.

Отже, до ведучого, що проводить заняття у рамках профілактичної програми з безпритульними та бездоглядними дітьми, має висуватися ряд вимог. Окрім високої професійної компетенції, вони також

стосуються і його життєвих орієнтирів та особистісних якостей. Розподіл на особистісні та професійні характеристики ведучого є досить умовним, певна риса може бути характерологічною особливістю, проте мати надзвичайний вплив на хід та якість роботи ведучого з групою.

Особистісні характеристики ведучого:

1. **Толерантність.** Ведучий, що працює з категорією підлітків, молодих людей, які мають специфічні проблеми, зокрема, пов'язані з ризикованою щодо здоров'я поведінкою, має бути терпимим до різноманітних цінностей та установок, які можуть демонструвати учасники, особливо на початку реалізації програми. Ведучий повинен з розумінням ставитися до будь-яких поведінкових проявів учасників групи, намагатися усвідомити мотиви тієї чи іншої дії або ж реакції учасника. Лише через розуміння причинно-наслідкових зв'язків у поведінці учасника ведучий зможе з часом скеровувати учасника і групу в цілому у правильному напрямку.
2. **Доброта.** Діти, які перебувають у притулку, ЦСПР, ЦДП або ж іншому подібному закладі, часто не отримували належної уваги та доброти з боку дорослих, тому ця якість є важливою для ведучого заняття. Ведучий, який подаватиме матеріал з позитивом та на основі доброго ставлення до кожного учасника, матиме значно більше шансів налагодити контакт із дитячою аудиторією.
3. **Щирість, чесність.** Без щирості та емоційної включеності в процес спілкування дуже важко сподіватись на довіру дітей, а також відвертість та щирість з їхнього боку. Діти є найкращими індикаторами щирості, вони чітко визначають тих людей, які з розумінням ставляться до них, реагують на їхні потреби. Для всіх людей, які працюють в системі взаємин людина-людина, важливо дотримуватись чесною та відкритою позиції у спілкуванні з іншими.
4. **Відповідальність.** Відповідальне ставлення до підготовки занять, до обіцянок окремим дітям чи всьому колективу також сприятиме ефективній взаємодії з групою. Вихованці дуже добре відчують ставлення ведучого до себе та до своєї діяльності. Несерйозне ставлення, невиконання обіцянок, запізнення, непідготованість до заняття є деструктивними складовими для ефективного проведення занять.

5. **Дипломатичність, вміння розв'язувати конфліктні ситуації.** Реалії проведення групових занять з вихованцями притулків, ЦСПР, ЦДП засвідчують високу ймовірність різного роду конфліктів між учасниками в групі. Однакове ставлення до всіх, спостережливість і оперативність в реагуванні на дрібні конфлікти або ж суперечки, вміння їх урегулювати, перевести у конструктив є важливою складовою в роботі ведучого.
6. **Почуття гумору.** Сухо, беземоційно проведені заняття з дітьми приречені на неуспіх. Діти постійно потребують переключення, наявності емоційного компоненту, тому адекватні жарти ведучого, певні влучні відступи, загалом позитив та оптимізм сприяють покращенню настрою у дітей, створенню доброзичливої та позитивної атмосфери у групі, а окрім того сприяють кращому засвоєнню матеріалу заняття.
7. **Спостережливість.** Ведучий має чітко розуміти процеси, що відбуваються у групі, помічати зміни та визначати їхній характер, а також враховувати це під час розбудови стратегії, планування та проведення кожного наступного заняття.
8. **Креативність та гнучкість.** Оскільки досить часто, особливо на початкових стадіях, групова робота може проходити важко через характерологічні особливості дітей, їхню гіперактивність, нестриманість, труднощі з включенням у розумову діяльність, ведучому дуже важливо бути креативним, вміло переключати дітей на щось цікаве, легко змінювати хід заняття, орієнтуючись на потреби дітей.
9. **Вміння визнавати свої помилки, діяти за принципом «рівний – рівному».** «Дитячий ведучий» не повинен займати позицію: «Я старший, я з освітою, з посадою, тому мені видніше». Він повинен приймати думки дітей, не критикувати їх, слухати і, звичайно, коли є така потреба, він має сказати: «Я не знаю відповіді на це запитання, але до наступного разу обов'язково знайду відповідь та розповім...», «Я помилявся...», «Вибачте...».
10. **Цінність здоров'я та здорового способу життя.** Ведучий, який реалізує профілактичну програму та пропагує здоровий спосіб життя, популяризує його переваги та формує відповідальну поведінку в учасників, має сам дотримуватися

таких принципів та норм у своєму повсякденному житті. Ведучий, що палить, вживає алкоголь (або ж інші психоактивні речовини), використовує нецензурні слова, не має морального права, по-перше, працювати з дітьми у межах профілактичної програми, а, по-друге, вимагати змін від дітей, з якими працює.

Професійні характеристики ведучого:

Знання

1. Знання особливостей аудиторії, з якою працює ведучий, та її потреб:
 - знання загальної та вікової психології;
 - знання особливостей дітей з сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також дітей, що постраждали від насильства, мають негативний досвід перебування в інтернаті, більшу частину часу живуть та працюють на вулиці;
 - знання психологічних та поведінкових особливостей дітей, що мають досвід вживання психоактивних речовин;
 - знання особливостей та специфіки роботи з дітьми, які мають вади психічного розвитку, інтелектуальну недостатність, потерпають від соціально-педагогічної занедбаності.
2. Знання предмета, що викладається. Ведучий має чудово орієнтуватися в питаннях здорового способу життя, репродуктивного здоров'я, профілактики ВІЛ та інших ІПСШ, профілактики вживання психоактивних речовин тощо.
3. Знання методики проведення заняття, групової динаміки, етапів розвитку групи, принципів побудови групової роботи, основ використання різних методів роботи з групою підлітків тощо.

Установки

4. Творчий підхід до побудови занять.
5. Загальна обізнаність у молодіжній культурі, субкультурі, що за певних обставин полегшує комунікацію.

6. Орієнтація на потреби учасників та на їхні можливості як під час розробки заняття, так і у ході його проведення.
7. Віра у можливості учасників до розвитку та позитивних змін.

Уміння та навички

8. Ефективно доносити інформацію з використанням арсеналу різноманітних методів та форм, чітко пояснювати, влучно вербалізувати свої думки, підбираючи «словник» з урахуванням рівня розумового розвитку аудиторії.
9. Слухати та чути кожного учасника, ставити уточнювальні питання відповідно до рівня розвитку дитини, підтримувати, заохочувати її активність.
10. Мотивувати учасників, заохочувати до взаємодії.
11. Координувати груповий процес, досягати включеності всіх у групову роботу з огляду на можливості кожного.
12. Визначати неформальних лідерів та використовувати їхній потенціал задля конструктивної роботи під час проведення заняття, а також для допомоги всім учасникам групи.
13. Активізувати внутрішні ресурси кожного учасника.
14. Отримувати зворотній зв'язок від учасників, аналізувати інформацію, отриману від персоналу закладу, у якому перебувають діти (або з інших джерел), для адекватних висновків та внесення коректив у побудові подальшої роботи.
15. Використовувати методи оцінки ефективності як окремого заняття, так і програми в цілому, а також використовувати отриману під час оцінки інформацію задля підвищення ефективності подальшої діяльності.
16. Постійно розвиватися та підвищувати свою компетентність. Адже ефективний ведучий має бути у постійному пошуку нової інформації, нових методів взаємодії з дитячою аудиторією, нових інструментів для підвищення ефективності занять у ході реалізації програми.

Якщо ведучі працюють у команді

Якщо ведучі працюють удвох (більша кількість ведучих є нецільною, адже оптимальна кількість учасників групи – 6-10 осіб), вони мають діяти як єдиний механізм. Для цього необхідно:

- перед початком реалізації програми обговорити її цілі, завдання, всі її складові компоненти;

- перед початком проведення заняття проговорити його хід, визначити, хто з ведучих яку вправу проводитиме. При цьому дуже важливо, щоб у той час, коли один ведучий проводитиме вправу (трансляватиме певну частину заняття), інший був максимально включений, фіксував важливі для подальшого обговорення аспекти, був готовий у разі необхідності підтримати або ж доповнити колегу;

- ведучі мають володіти концептуально однаковою інформацією, не суперечити один одному під час проведення заняття, не перебивати один одного, не з'ясовувати непорозуміння на очах в учасників групи;

- після проведення заняття спільно його обговорювати, аналізувати позитиви (з яких варто починати процес обговорення) та невдачі, дискомфортні ситуації, що відбулися на занятті, та відповідно – корегувати плани щодо наступного заняття з огляду на попереднє. Причому результати обговорення важливо занотовувати. Так званий «щоденник ведучого» допомагає адекватній рефлексії;

- розділяти відповідальність за підготовку до заняття, а також – за його результати.

■ **Як взаємодіяти зі «складними» учасниками у ході реалізації програми?**

Важливим є питання взаємодії з учасниками у ході реалізації програми. Може виникнути ряд ситуацій, коли від ведучого програми вимагатиметься неабияка витривалість, професіоналізм, мудрість, почуття гумору та ще багато корисних якостей.

Нижче зроблено спробу дати ведучим деякі поради щодо взаємодії з різними категоріями учасників підліткових груп. Проте заздалегідь варто зазначити, що їх можна трактувати як загальні орієнтири, і що вони не є чіткою вказівкою до дій та заporукою вирішення ситуації. Це пов'язано з тим, що:

- кожна ситуація буде неповторною і дасть змогу фахівцеві збагатитися досвідом;

- специфіка цільової групи визначає розмаїття поведінкових проявів, а відповідно – і причин таких реакцій підлітка, що ґрунтуються на його непростій життєвій історії, відставанні у розвитку когнітивних процесів, залежностях, акцентуаціях тощо.

Важливу роль у вирішенні складних ситуацій у взаємодії з підлітками грає рівень довіри, який встановився між підлітками та ведучим, а також те, наскільки добре ведучий знає учасників. Адже одна річ, якщо заняття у межах програми веде психолог притулку з вихованцями, які в ньому перебувають стаціонарно певний час, а інша – якщо програму починає фахівець центру денного перебування.

За будь-яких обставин першим кроком до вирішення ситуації з проблемним учасником буде зрозуміти мотиви його поведінки та на основі цього – виробити стратегію дій.

Отже...

Якщо поведінка учасника є деструктивною (агресія, конфліктність, опозиційність, насмішки, бравада, недоречні жарти тощо)

Мотивація такої поведінки підлітка може бути різною, але частіше це вияв внутрішніх психологічних проблем: невпевненість, яка таким чином маскується, неадекватна самооцінка, бажання підтримки свого статусу у групі, різного роду переживання, підсилені акцентуаціями характеру, тощо.

| 41

Інколи слід дати можливість деструктивному учаснику відкрито й активно виразити форму свого опору. Ведучий може допомогти такому учаснику сформулювати його потребу, мотиви, побажання, прямо запитавши: «Що ти тепер намагаєшся донести до нас?» або ж «Ти справді хочеш, щоб уся моя увага і увага інших учасників була сконцентрована на тобі?». Якщо цей учасник може чітко сформулювати свої справжні мотиви і почуття, то це означає, що він може працювати з ними. В умовах роботи з дітьми, які практикують ризиковану поведінку, найчастіше такий учасник чітко не усвідомлює мотивів своєї деструктивної поведінки внаслідок свого інтелектуального розвитку, соціальної та педагогічної занедбаності. Саме це дуже ускладнює процес налагодження взаємодії і проведення заняття з усіма учасниками.

Загальні поради для ведучого:

- нагадати правила спільної роботи;
- створити систему заохочення і відповідно нараховувати або ж віднімати бали;

- переключати увагу учасника, залучити до виконання додаткових чи персональних завдань (наприклад, для демонстративних осіб це можуть бути «спеціальні», «унікальні» завдання, результати виконання яких буде запропоновано показати групі);
- не допускати зростання рівня емоційної напруги у групі, акцентувати на позитивах;
- провести з учасником додаткову розмову щодо його поведінки у перерві або ж після заняття;
- чітко попередити про можливі санкції за порушення дисципліни на занятті або вироблених правил (якщо інші способи не діють).

Якщо учасник відмовляється виконувати завдання, постійно мовчить

42 | Мотивом такої поведінки може бути: незрозуміння інструкції через свій інтелектуальний розвиток; підвищена тривожність і, як наслідок, небажання висловити свою думку через страх осуду, насмішок; тематика заняття є особисто значущою і фруструє учасника; надмірна сором'язливість або ж, навпаки, завищена самооцінка, негативізм; просто небажання розмірковувати.

Рекомендації щодо побудови взаємодії з такими учасниками, залежно від головної причини, можуть бути наступними:

- чітко та доступно подавати інформацію, зокрема завдання для виконання, запитувати, чи всі розуміють, що необхідно зробити, попросити підлітків повторити завдання;
- допомагати у формулюванні своїх міркувань, ставлячи додаткові запитання;
- під час виконання певного завдання, об'єднувати такого учасника у пару з тим, хто легко знаходить контакт та спілкується без проблем;
- підтримувати активність, заохочувати, можливо, за допомогою призів;
- нагадувати правила, прийняті всією групою, наприклад, правило активності, включеності або ж – конфіденційності;
- під час перерви можна індивідуально обговорити з таким учасником його побоювання чи інші причини такої поведінки.

Якщо учасник взяв на себе роль «блязня»

Часто таку позицію займають особи з потенціалом лідера, які не знають, як реалізувати цей потенціал. Окрім того, мотивом такої поведінки може бути завуальована невпевненість у собі, бажання вибудувати межу: «Я не з вами, мені це не цікаво».

У такому разі ведучий може:

- дати можливість підлітку виявити себе під час презентації роботи груп або ж виконання додаткових завдань;
- попросити підлітка висловити свої пропозиції щодо проведення наступного заняття;
- попросити підлітка стати помічником ведучого на певний час.

Також слід вжити превентивних заходів, щоб уникнути так званого ефекту «зараження» і ситуації, коли інші учасники переймають таку модель поведінки. Цього можна досягти наступним чином:

- повторивши правила;
- нагадавши про санкції;
- нагадавши про час і ризик затриматися на занятті довше, якщо на жарти буде витрачено багато часу;
- нагадавши про актуальність теми, розповівши якусь притчу або ж цікаву історію, що спонукатиме до роздумів.

| 43

Якщо один або декілька учасників є об'єктом постійних насмішок з боку інших

Це може статися з таких причин: інтелектуальний рівень такого учасника/-ків значно нижчий за інших (відповідно, ведучий не врахував це, комплектуючи групу); учасник має якісь специфічні особливості (мови, зовнішності, поведінки); учасник не належить до «компанії», угруповання, до якого належить більшість групи тощо.

Ведучому слід наголосити на тому, що рівень підготовки і обізнаності у всіх учасників різний, а також на тому, що всі у групі – індивідуальності та можуть мати свої особливості, які жодним чином не повинні бути предметом осуду або ж сміху. Обговорити це варто під час прийняття правил та зафіксувати таким чином: «Поважати один одного» або ж «Бути толерантними». Необхідно періодично нагадувати про це правило.

Учаснику, що інтелектуально відстає від інших, слід давати можливість висловлюватися в його ритмі, питання ставити максимально

зрозуміло, всіляко заохочувати прояви активності. В роботі міні-груп та пар слід обирати для такого учасника партнерів, які можуть дати йому адекватну підтримку.

Якщо учасник перебуває під дією психоактивної речовини

Правила роботи групи загалом, а також правила установ для дітей, на базі яких ця робота може проводитись, зазвичай не передбачають наявності у групі учасника з ознаками алкогольного чи наркотичного сп'яніння, адже це, безумовно, є деструктивним чинником для проведення групової роботи, негативним прикладом для інших учасників, фактором, що може звести нанівець усі дії ведучого, тощо.

Проте можна робити винятки, і заняття може проводитись за участю таких осіб у випадку, якщо ведучий працює з цільовою групою, в якій учасники практикують вживання психоактивних речовин, і власне профілактика їхнього вживання або попередження ризикованого щодо інфікування ВІЛ вживання є основною метою циклу занять (наприклад, якщо це відбувається у межах аутріч-роботи або ж у ЦДП). Відповідно, ведучий заздалегідь повинен розуміти, що така ситуація можлива і такий учасник чи декілька можуть бути у групі, і бути до цього готовим.

У такому разі важливою умовою проведення заняття є безпека для інших учасників та для ведучого, а також такий стан сп'яніння учасника, за якого він розуміє встановлені правила та готовий їх виконувати. Окрім того, ведучому слід пам'ятати, що окрім реалізації завдань програми, йому слід докласти певних зусиль, щоб заняття за умови наявності таких «специфічних» учасників було ефективним:

- на прояви неадекватності, загальмованості чи надмірної імпульсивності у міміці, жестах та висловлюваннях реагувати спокійно та стримано;
- в жодному разі не акцентувати особливу увагу саме на учаснику, який перебуває під дією ПАР (через більшу кількість запитань, прикладів, насмішок);
- не ставити провокативних запитань, діалог вести стримано, можна допомагати у формулюваннях, всіляко заохочувати старанність тощо;
- спокійно зупиняти інших учасників у разі спроб «зацепити» цього учасника і вивести на конфлікт – через прийняті правила;

- доцільно обговорити з адміністрацією закладу алгоритм дій у разі виникнення таких ситуацій.

Якщо ж протягом заняття поведінка учасника, що перебуває під дією ПАР, є виключно деструктивною і такою, що унеможливорює подальший хід заняття, то його слід зупинити і перенести. При цьому учасника, так само, як і всіх інших, потрібно попередити про те, що наступного разу, перебуваючи у такому стані, він не зможе бути присутнім на занятті.

II

Загальні засади використання інтерактивних методів у профілактичних програмах

2.1 Особливості використання інтерактивних та рольових ігор

Що ж таке інтерактивні методи?

У попередньому розділі вже було зазначено, що під інтерактивністю розуміється не просто процес взаємного впливу об'єктів один на одного, а спеціально організована пізнавальна діяльність, що носить яскраво виражений пізнавальний характер та соціальну спрямованість.

Відповідно, до інтерактивних методів можна віднести ті методи навчання, які організують процес соціальної взаємодії, на підставі якого у учасників виникає якесь «нове» знання, що народилося безпосередньо в ході цього процесу або стало його результатом.

Якщо говорити про інтерактивну гру як про один із інтерактивних методів, то слід зазначити, що питання використання даного виду ігор у соціально-просвітницькій та профілактичній діяльності є досить актуальним.

Сьогодні достатньо широке коло спеціалістів використовує різноманітні інтерактивні ігри у своїй діяльності. Втім, така популярність інтерактивних ігор у різноманітних фахівців соціальної сфери має і зворотний бік. Часто спеціалісти не сприймають цей метод як достатньо серйозний і як такий, що вимагає кропіткої підготовки. Можливо, це відбувається тому, що у назві методу одним зі слів є «гра», а її більшість найчастіше сприймає як «забавку».

З поняттям «гра» ми часто зустрічаємось у своїй практиці. Вона майже завжди є частиною групової роботи. Втім, як вже було зазначено, ставлення до неї у соціально-просвітницькій роботі часто досить легковажне: гра – це всього-на-всього гра. Гру використовують як спосіб зняти напругу, щоб розважитися, познайомитися і рід-

ше – для вирішення завдання, спрямованого на особистісний розвиток, опрацювання певної теми.

Специфіка ігрової діяльності в системі соціально-педагогічної роботи з дітьми полягає, перш за все, у превентивній, профілактичній та корекційній спрямованості гри. Метою таких ігор може бути як безпосередній розвиток особистісних якостей дитини, так і демонстрація творчості учасників, їхньої позиції і можливих перспектив розвитку.

Програвання певних ситуацій, залучення учасників гри до ситуації вибору є реальним шляхом розвитку творчої особистості, а саме таких її якостей, як творчий інтерес, допитливість, бажання пізнати себе, впевненість у власних силах, творчий оптимізм тощо. Наявність цих показників є характерною ознакою творчої діяльності.

Гра є одним з інструментів в арсеналі соціального працівника, педагога, психолога у процесі розв'язання проблеми організації життя колективу ще й тому, що її можна застосовувати з метою діагностики, психокорекції міжособистісних стосунків. Окрім цього, гра сприяє духовній і фізичній розкутості, зняттю напруги, посиленню відчуття радості від подолання певних труднощів, перешкод⁹.

Однією з особливостей застосування ігор в просвітницько-профілактичній роботі є активне залучення учасників не лише до процесу програвання, але й до самого створення гри.

| 47

9 Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. посіб. / За заг. ред. А. Й. Капської. – К.: ТОВ ВКВ «Аспект», 2000. – 372 с.

Р. Х. Вайнола запропонувала, у зв'язку з цим, класифікацію ігор¹⁰:



48 | Якщо говорити про ігри, які складають запропоновану вище класифікацію, то слід наголосити на тому, що у процесі їхньої розробки та проведення можуть виникати труднощі. Зокрема, складність полягає у тому, що деякі принципи їхньої побудови подібні їй, на перший погляд, може здатися, що мова йде про одне й те саме. Проте існують істотні розбіжності. Виділяють низку складних ігор: рольові, організаційні, ділові, симуляційні.

Інтерактивні ігри також є різновидом складних ігор.

Значущість інтерактивної гри підкреслює німецький психолог Клаус Фопель: «Поняття “гра” важливе, тому що інтерактивні ігри пробуджують у їхніх учасників допитливість, зацікавленість, готовність до позитивного ризику, вони створюють ситуацію випробування й дарують радість відкриттів, що властиво всім іграм. Поняття “інтерація” включає внутрішньоособистісну (різні частини моєї особистості вступають у контакт одна з одною) і міжособистісну (я вступаю в контакт із іншими людьми) комунікацію»¹¹.

¹⁰ Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / Автор. колектив: А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; За заг. ред.: І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові. — К.: Наук. світ, 2001. — 129 с.

¹¹ Профессиональная кухня тренера: из опыта неформального образования в третьем секторе / Отв. ред.: Е. Карпиевич, В. Величко. — СПб.: Невский простор, 2003. — 256 с.

Даний метод має деякі специфічні риси:

- наявність учасників або груп учасників, інтереси яких значною мірою перетинаються;
- наявність чітко окреслених правил гри, що дає однозначне розуміння рамок припустимих дій учасників;
- наявність конкретної мети, досягнення якої можливе шляхом виконання певних дій у рамках установлених правил;
- здійснення взаємодії з іншими учасниками гри тим способом й у тому обсязі, які обирає сам учасник;
- можливість використання учасниками різних моделей поведінки в процесі досягнення мети;
- докладна групова рефлексія й підбиття підсумків після закінчення гри¹².

Одним з основних завдань інтерактивної гри є створення умов для того, щоб учасники знайшли новий значущий для них досвід соціальної поведінки, що допоможе їм розібратися в різних життєвих ситуаціях, з розумінням і аналізом яких до цього були певні труднощі.

| 49

Взаємодія у вище згаданому випадку виступає каталізатором і доповнює систему наявних у учасників знань і уявлень стосовно певних життєвих ситуацій. Тому застосування різних видів інтерактивних ігор є вкрай важливим у процесі просвітницько-профілактичної роботи.

Таким чином, інтерактивну гру можна визначити як інтерактивний метод навчання, заснований на досвіді, отриманому у результаті спеціально організованої взаємодії учасників з метою зміни індивідуальної моделі поведінки.

Напевно, інтерактивна гра з-поміж усіх інших методів навчання найбільш схожа на рольову гру, проте між ними також є певні відмінності.

¹² Инновационные методы в гражданском образовании / Величко В. В., Карпиевич Д. В., Карпиевич Е. Ф., Кирилюк Л. Г. – 2-е изд. доп. – Мн.: Медисонт, 2001. – 168 с.

В інтерактивній грі немає поділу на групу, що грає ролі, і групу спостерігачів, які згодом беруть участь у процесі аналізу. Неодмінною умовою є участь кожного в грі, тому що основним навчальним елементом у цьому випадку виступає взаємодія.

В інтерактивній грі, як і у рольовій грі, учасникам задається ситуація. Проте замість конкретних ролей учасникам даються лише інструкції, яким чином їм варто діяти. Крім того, зовсім не обов'язково, щоб запропонована ситуація нагадувала життєву. Достатньо, якщо вона буде містити в собі певну проблему, яку варто вирішити.

В інтерактивній грі перед учасниками ставиться мета, якої вони повинні прагнути під час неї досягти, наприклад, набрати найбільшу кількість балів тощо. За відсутності такої мети сама гра буде сприйматися несерйозно, а ігрова ситуація набуде штучності, що істотно знизить її ефективність.

Інтерактивна гра за своєю природою наближена до спортивного змагання (через такі ознаки, як наявність мети, загальна участь тощо), тоді як рольова гра більше нагадує театральну дію (наявність ролей, глядачі у вигляді спостерігачів тощо).

50 | Для того, щоб володіти технікою гри й передбачати ефект, який вона може справити на гравців, ведучий повинен мати досвід власної участі у ній.

Важливими рекомендаціями для ведучого інтерактивної гри будуть такі:

- 1) будь-яка інтерактивна гра має бути чітко продуманою, структурованою, виваженою щодо цілей та завдань соціально-просвітницької діяльності та ретельно підготовленою;
- 2) починаючи гру, ставте чіткі завдання та не втручайтесь у процес групової роботи. Натомість уважно спостерігайте за динамікою та шляхом досягнення групою мети. Непомітно фіксуйте спостереження – вони знадобляться вам під час рефлексії;
- 3) пам'ятайте, що гра може тривати 10 хвилин, а от обговорення її мінімум втричі довше;
- 4) у процесі аналізу і підбиття підсумків гри дуже важливо не намагатися нав'язати учасникам свою думку. Адже вони будуть говорити не те, що думають, а те, що від них хочуть почути. Це означає, що освітній ефект гри зведений до мінімуму, а ведучий, керуючись бажанням пояснити учасникам «мораль» тієї

або іншої інтерактивної гри, досягає протилежного ефекту;

- 5) не варто прагнути, щоб учасники негайно зрозуміли всю важливість досвіду, якого вони набули у результаті гри, адже не-випадково серед тренерів та педагогів з приводу ефективності того або іншого методу часто можна почути фразу: «Результат через півроку»;
- 6) даючи зворотний зв'язок ведучого, керуйтеся лише зафіксованими спостереженнями та фактами; пам'ятайте про почуття групи, використовуйте гумор, будьте толерантними та конструктивними;
- 7) у разі, якщо час, запланований на проведення гри, вичерпано, гру та обговорення обов'язково слід довести до кінця. Не можна діяти за схемою – гра сьогодні, а обговорення «колись»;
- 8) і знову-таки, дивитись пункт 1: «будь-яка інтерактивна гра має бути чітко продуманою, структурованою, виваженою щодо цілей та завдань соціально-просвітницької діяльності та ретельно підготовленою».

Переваги інтерактивних ігор:	Недоліки інтерактивних ігор:
<ul style="list-style-type: none"> • активність всіх членів групи; • можливість програвати різні моделі поведінки, інші ролі; • можливість набути нового соціального та особистісного досвіду в процесі гри; • наявність обов'язкового етапу рефлексії (багато інших видів ігор страждають від відсутності такого); • можливість особистісного зростання учасників; • можливість застосування інтерактивних ігор для діагностики, корекції, профілактики; • можливість застосування інтерактивних ігор для різних категорій учасників (за більшої чи меншої модифікації правил й умов гри); • глибокий рівень засвоєння інформації завдяки емоційним переживанням; • вироблення вміння слухати та чути інших; • знання «пропускаються через себе», і деякі висновки людина робить самостійно або під час обговорення у групі; • навчання через обмін досвідом або пасивне спостереження; • взаємодія, активізація мислення; • можливість аналізу своїх дій, відчуття набуття досвіду; • вироблення вміння співпрацювати; • різноманітність форм, невідомість їх для учасників; • можна програти ситуацію, а потім подивитися на неї збоку, об'єктивно оцінити все, що відбувалося; • можливість у невимушеній формі та атмосфері набувати досвід; • розвиток індивідуальних здібностей та стимулювання, тим самим, до активної суспільно корисної діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> • інтерактивна гра – це практика, недостатньо підкріплена теорією; • обмеженість застосування (учасники повинні бути одного віку; важливо враховувати стан здоров'я); • не працює у надмірно великих групах; • вимагає високої відповідальності ведучого; • складність у підготовці й проведенні інтерактивної гри; • важливість високого рівня професійної підготовки ведучого; • необхідність чималих часових витрат; • існує ризик зіткнення особистісних амбіцій і різноманітних особливостей поведінки людини; • загроза надмірної захопленості грою, невміння робити висновки; • важко використовувати в групах, де учасники не знають одне одного; • пасивність деяких учасників, небажання брати участь; • неможливість використання у дошкільних закладах; • існує ризик виникнення конфліктних ситуацій; • не можна повністю розкрити свій творчий потенціал; • можна сильно «зачепити» особистісні позиції, якості або проблеми людини; • відносно низька інформаційна продуктивність; • не усі знання можна набувати саме через цей метод; • після завершення гри у деяких учасників можуть залишитись негативні переживання; • недостатня розробленість даної проблеми в літературі.

Якщо ж говорити про **рольову гру** як про інтерактивний просвітницько-профілактичний метод, то слід розуміти, що рольова гра – спосіб розширення досвіду учасників тренінгу (інтерактивного заняття) шляхом несподіваної ситуації. У ній пропонується прийняти позицію (роль) когось із учасників і потім напрацювати спосіб, який дозволить привести цю ситуацію до логічного завершення (гра).

Для того, щоб отримати максимальну користь від рольової гри, запропоновані ситуації повинні бути максимально наближеними до реального життя. Тому, працюючи з бездоглядними та безпритульними дітьми, варто користуватися лише такими ситуаціями, які будуть близькими та знайомими цій цільовій групі.

Інструкція до рольової гри повинна детально описувати усі аспекти ситуації. Разом з тим, вона не має ставити жорстких умов, які б створювали перешкоди для учасників групи висловити своє ставлення стосовно того, як потрібно діяти в даній ситуації.

Завдання рольової гри – створення моделей поведінки, характерних для повсякденного життя та для цілком реальних осіб. Слід підкреслити, що саме поведінка, а не вияв творчих здібностей і талантів учасників є основою для подальшої дискусії. Ті учасники групи, які не беруть безпосередньої участі у розігруванні ситуації, виступають у ролі спостерігачів.

Розробляючи рольову гру для безпритульних та бездоглядних дітей, варто враховувати, що не рекомендується починати заняття саме з рольової гри. Її краще використовувати в середині заняття, коли група здатна подолати опір, що характерний для початку роботи. Заняття краще будувати таким чином, щоб наступним елементом після теоретичного матеріалу була рольова гра, яка на практиці закріплює основні теоретичні принципи.

Також слід пам'ятати, що використовувати рольові ігри треба коректно. Ефективність рольової гри обумовлена її життєвістю та новизною переживань. Якщо використовувати рольові ігри без вагомих на те причин, їхній ефект буде зведено нанівець.

Чому рольова гра як інтерактивний метод може бути рекомендована у роботі з бездоглядними та безпритульними дітьми?

Перш за все, у процесі гри учасники отримують задоволення. У переважній більшості випадків рольова гра передбачає порівняно безболісний та приємний спосіб отримання знань та навичок.

По-друге, досвід, який отримують учасники у процесі рольової гри, зберігається тривалий час. «Навчання через дію» – один із найбільш ефективних способів навчання та отримання досвіду. Власні переживання запам'ятовуються і не зникають протягом тривалого часу.

По-третє, рольова гра проводиться у безпечній атмосфері та обстановці, де учасник, не наражаючись на ризик, може засвоїти та закріпити різноманітні моделі поведінки.

По-четверте, безпритульній чи бездоглядній дитині рольова гра дає розуміння того, що відчувають інші люди, стикаючись з певними ситуаціями. Це розуміння може стати цінним досвідом навчання: може розвивати вміння оцінювати передумови поведінки інших.

Наразі варто також визначити певні недоліки методу, які потрібно пам'ятати під час його використання, зокрема:

1. штучність (успішність рольової гри цілком залежить від умов проведення: якщо група відчує, що сценарій гри нереалістичний за своєю суттю та не враховує деталей практичної діяльності, цінність гри буде втрачено і її мети не буде досягнуто);

54 |

2. легковажне ставлення з боку учасників (якщо мета вправи не має ґрунтовних пояснень і зроблено акцент на важливості демонстрації поведінки, а не акторських здібностей, існує небезпека, що рольова гра буде сприйматись як забава);

3. елемент ризику (гра буде результативною тоді, коли група буде готова до її реалізації. Якщо члени групи боятимуться «втратити обличчя», беручи участь у грі, емоційно не підготовлені, використання даного методу буде неефективним. Той факт, що виконання вправи контролюється, лише посилює напругу. Рольову гру слід використовувати лише тоді, коли група впоралася зі своєю тривожністю і відчуває, що її самооцінці ніщо не загрожує).

2.2. Застосування методу життєвих ситуацій (case-study) у профілактичній діяльності

До методів, які активно використовуються у профілактиці ризикованої поведінки, належить метод case-study («кейс-стаді», або метод життєвих ситуацій).

Метод case-study почали застосовувати ще на початку XX століття в галузі права й медицини. Провідна роль у його поширенні належить Гарвардській школі бізнесу. У період від 1909 до 1919 рр. навчання відбувалося за схемою: учнів-практиків просили викласти конкретну ситуацію (проблему), а потім проаналізувати проблему й надати відповідні рекомендації. Перший збірник кейсів (ситуацій) було видано в 1921 р. (Dr. Copeland, Dean Donhman). Згодом метод case-study набув значного поширення в країнах Європи й США в галузі вивчення менеджменту й маркетингу. У нашій країні він посів гідне місце серед інтерактивних методів просвітницько-профілактичної роботи.

Поняття кейсу (ситуації) – одне з базових понять методу. Кейс (від англійського «case» – ситуація) – це реальні й докладно описані ситуації педагогічної практики разом із причетними до ситуації супутніми фактами, думками (від яких залежить її вирішення)¹³.

Кейси зазвичай готують у письмовій формі та складають виходячи з досвіду реальних людей. Їх читають, вивчають і обговорюють.

Як уже було сказано вище, кейс – це опис складної ситуації. Щоб її зрозуміти, її потрібно спочатку розкласти на частини, проаналізувати кожну з них, а потім знову скласти разом, щоб одержати цілісне уявлення про ситуацію. Таким чином, з'являється ще одна важлива категорія методу case-study – «аналіз ситуації».

Існує три основні варіанти застосування методу кейсів:

1. Діагностика проблеми.
2. Діагностика однієї чи кількох проблем та напрацювання учасниками шляхів їхнього вирішення.
3. Оцінка учасниками можливих дій стосовно вирішення проблеми та її наслідків.

13 Ситуационный анализ, или Анатомия Кейс-метода / Под ред. Ю.П. Сурмина. – К.: Центр инноваций и развития, 2002.

У кожному із наведених варіантів навчання відбувається через викладення інформації у вигляді проблеми чи серії проблем. Ця інформація може бути викладена у документальній формі – заздалегідь підготовлена форма або за допомогою вербальних та візуальних засобів (таких, як відео і/чи показ слайдів). В кінці вправи група представляє свої напрацювання, які можуть стати підґрунтям для дискусії.

Необхідно звернути увагу на спеціальну технологію роботи із ситуаціями в навчальному процесі. Вона полягає в наступному: ті, кого навчають, аналізують кейс самостійно, намагаючись виділити в ньому проблему та всю необхідну інформацію для її вирішення. Потім обговорюють свої висновки й міркування в малих групах (3-5 осіб), виробляють спільні рішення. Усі варіанти рішень виносяться на загальну дискусію. Тут зіштовхуються різні точки зору на проблему й різні варіанти її вирішення.

До ситуацій (кейсів) висувається ряд вимог. Кейс повинен містити реальну, обґрунтовану інформацію, достатню для того, щоб той, кого навчають, зміг уявити себе в описаній ситуації й ототожнити себе з людьми, які в неї потрапили.

56 |

За своєю природою кейс тим кращий, чим у більш реальну ситуацію потрапляє учасник, який його вивчає.

Ситуація повинна бути зрозумілою до найменших подробиць. Проте за своєю конструкцією вона не повинна являти собою добре сформульовану проблему. Адже навчити знаходити й формулювати проблему – принципова складова застосування методу case-study.

Добре написаний кейс повинен являти собою ланцюг послідовних подій зі своєю тимчасовою структурою, які містять у собі провокаційні моменти, що сприяють виникненню в групі суперечок, обговорень, бажання думати, міркувати, розробляти варіанти рішень. Для цього важливо, щоб ситуація мала цікавий сюжет, насичений подіями, персонажами, почуттями, емоціями, динамікою, що робить її частиною реального життя. Бажаною є свідома драматизація ситуації. Але при цьому кейс повинен містити дозовану інформацію, що дозволила б тому, кого навчають, швидко зануритись у проблему й мати всі необхідні дані для її вирішення. Кількість описуваних подій і фактів повинна бути досить обмеженою. З одного боку, потрібно «заплутати» ситуацію, але з іншого – не повинно бути абсолютно зайвих даних. Матеріал містить констатацію подій,

а аналіз і висновки покладають на читача. Залежно від мети, яку ставить перед собою автор кейсу, якась інформація може бути висунута на передній план, тоді як інша – навмисно замаскована або не використана зовсім.

Що стосується структури самого кейсу, то стиль викладу повинен забезпечити оперативне знайомство з матеріалом. Тому слід враховувати можливості цільової групи щодо роботи з текстом (або фото-кейсом).

У разі використання методу кейсів слід враховувати певні вимоги, адже будь-яке просвітницько-профілактичне заняття з використанням методу case-study – це особлива технологія, якої обов'язково необхідно дотримуватися.

Роботу за методом case-study можна розподілити на певні етапи, для яких характерні свої педагогічні цілі, завдання, а також рольові функції учасників.

- **Підготовчий етап.** Під час цього етапу ведучий, відповідно до мети і завдань заняття, обирає потрібний кейс і підбирає літературу, необхідну для підготовки до заняття з використанням методу case-study.

- **Вступна частина просвітницько-профілактичного заняття.** Цей етап припускає короткий вступ ведучого. Якщо учасники раніше не працювали за методом case-study, необхідно познайомити їх з даним методом як з однією з форм інтерактивного навчання, коротко озвучити основні етапи їхньої подальшої роботи, а також розповісти способи й критерії оцінки їхньої роботи на занятті за даним методом. Варто також звернути їхню увагу на принципи, що лежать в основі методу. На цьому етапі учасникам роздають кейси, з якими вони будуть працювати, дають інструкцію по роботі з ними, озвучують чітко сформульоване завдання.

- **Розбір кейсу в малій групі складом 3–6 осіб.** Перед початком цього етапу ведучому обов'язково необхідно озвучити тимчасові рамки, завдання роботи, сказати, у якому вигляді повинен бути оформлений результат, звіт про роботу. Тут можливі обговорення й аналіз висновків, зроблених за матеріалами кейсу самостійно.

Основні завдання даного етапу для учасників навчання наступні: визначення основних проблем аналізованої ситуації, рівня виникнення проблем і прийняття рішень, мети й шляхів вирішення

головної проблеми, обмежень і вимог до рішення; підготовка до формулювання учасниками своїх висновків і висновків перед групою. Обов'язковими вимогами даного етапу виступають: участь кожного в обговоренні; можливість кожному висловити свою точку зору й одержати уявлення про думки інших; командний характер роботи, що вимагає вміння вислуховувати і враховувати чужі думки. У цілому, робота на даному етапі відбувається в такий спосіб: обговорення отриманої вступної інформації, яку містить кейс, обмін думками із приводу плану роботи над проблемою, дискусія – робота над проблемою (тут активно можуть використовуватися інші активні методи, наприклад мозковий штурм, мета-план), вироблення рішень проблеми, дискусія для прийняття остаточних рішень, підготовка доповіді. Для подання результатів малим групам рекомендується підготувати на одній сторінці резюме з висновками у вигляді тексту, графіки, таблиці. Якщо підліткам важко сформулювати свої висновки в письмовій формі, ведучий може запропонувати їм презентувати результати своєї роботи усно. Роль ведучого на даному етапі зводиться до спостереження й контролювання роботи малих груп для попередження їхнього виходу за межі теми, завдань і часу.

- 58 | • *Дискусія в загальній групі.* Вона організовується на основі повідомлень підгруп. Представники кожної з підгруп виступають зі своїм аналізом кейсу, причому слухачі виступають надалі в ролі опонентів до доповідача. Основне завдання даного етапу – виявити різні точки зору й тим самим забезпечити об'єктивний аналіз пропонованої ситуації. Цей етап повинен будуватися й проводитися за всіма законами класичної дискусії.

Впровадження у свою практику методу case-study ставить серйозну проблему конструювання даного методу. При цьому процес конструювання можна розкласти на дві складові: створення кейсу і проведення заняття.

Грамотно розроблений кейс – це інструмент, за допомогою якого в навчальну аудиторію привноситься частина реального життя, реальна ситуація, над якою треба самостійно попрацювати й представити обґрунтоване рішення.

На сьогодні відчувається величезний дефіцит кейсів, які можуть бути використані у профілактичній діяльності з безпритульними та бездоглядними дітьми. Тому перед ведучим, який бажає використати метод case-study, постає питання самостійної розробки й написання

кейсів. Процес конструювання кейсу можна описати в наступній послідовності його складових:

1. *Визначення того розділу, якому буде присвячений кейс.* У кожному конкретному випадку укладач кейсу повинен чітко уявляти, яка роль буде відведена кейсу в просвітницько-профілактичній програмі.

2. *Формування навчальних цілей і завдань кейсу – визначення того, які знання й навички повинен «охопити» кейс.* Яким буде призначення майбутнього кейсу? Він може бути ситуацією-ілюстрацією, виступаючи прикладом до лекційного матеріалу, який демонструє яке-небудь теоретичне положення. Або він буде містити в собі проблемну ситуацію (в основі закладена якась проблема, для знаходження й аналізу якої учасникам необхідно використати весь спектр отриманих ними раніше теоретичних знань, власного досвіду).

3. *Визначення проблематики ситуації.* Дуже важливе місце в процесі конструювання кейсу посідає визначення проблеми, навколо якої розгортатиметься ситуація.

4. *Побудова моделі ситуації.* Говорячи про цю складову процесу конструювання кейсу, необхідно зупинитися на тому, якими за своєю будовою можуть бути кейси. Так, з позиції аналітичних труднощів можна виділити три групи кейсів: прості (у них чітко простежується проблема й варіанти її вирішення, які учасникам необхідно виділити, обговорити й запропонувати їм альтернативу), складні (припускають наявність у кейсі проблеми, проте способи її вирішення учасникам необхідно знайти самостійно), надскладні (кейс містить тільки опис конкретної ситуації, і учасникам необхідно самостійно визначити й сформулювати проблему, розробити різні варіанти вирішення проблеми, вибрати оптимальний варіант вирішення).

5. *Пошук інформації для ситуації.* При цьому джерела інформації можуть бути найрізноманітніші. Серед основних джерел можна виділити такі, як художня й публіцистична література (вона може підказати гарні ідеї та навіть визначити сюжетну канву кейсу), «місцевий матеріал» (його джерелом є практичний досвід конкретного ведучого, реальний випадок з життя).

6. *Створення опису ситуації / написання тексту кейсу.*

7. *Розробка методичної частини кейсу.* Вона роз'яснює місце даного кейсу в курсі й формулює завдання щодо аналізу.

Після того як кейс розроблено, він обов'язково повинен пройти апробацію. Мова в цьому випадку йде про проведення методичного навчального експерименту для з'ясування ефективності даного кейсу з погляду поставлених перед ним цілей і завдань, визначення його реальних можливостей, а також можливих результатів навчання.

Маючи готовий кейс і методичну допомогу щодо роботи з ним, ведучому щоразу, приходячи в нову аудиторію, доведеться заново не лише планувати заняття, але й по-новому конструювати сам процес проведення заняття з використанням методу case-study.

Наразі в Україні можна зустріти 4 типи кейсів, які використовуються у просвітницько-профілактичній роботі з бездоглядними та безпритульними дітьми. Спеціалісти Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» спільно з ЮНІСЕФ в Україні та на основі досвіду Великобританії (організація «Tasade») розробили фото-кейси (гра «ФОТО-фішка», приклад кейсу наведено нижче)¹⁴. Окрім того, на сьогодні певною мірою розроблені малюнкові кейси та письмові кейси. Також великий потенціал мають мультиплікаційні кейси (історії, на основі яких зроблено мультфільм), мова про які буде йти у подальших розділах.

60 |

Ведучий може самостійно спробувати розробити як тестовий, так і фото-кейс, проте варто перед тим уважно опанувати теорію розробки кейсу та логіку його побудови.

Приклади письмових кейсів пропонуються до уваги нижче:

№ 1 «Справжні стосунки»

Вісімнадцятирічні Олена та Сергій зустрічаються протягом 8 місяців. Сергій до знайомства з Оленою мав достатньо великий досвід статевого життя з частою зміною партнерок. Олена також мала досвід статевого життя. Та щодо одне одного у пари плани були серйозними – вони хотіли побратися. Та коли стало питання про статеві стосунки між ними, Олена наполягала пройти аналіз на ВІЛ. Сергій категорично відмовився від нього, а натомість погрожував дівчині розривом їхніх стосунків. Олена бачила, що Сергій страждає. Побоюючись розриву, вона майже погодилась із думкою коханого про неважливість «для справжніх стосунків якогось там тесту на вигадану інфекцію».

Знайдіть вирішення даної ситуації.

Чи існують ризики інфікуватися ВІЛ? Для кого? Які саме?

Що можна порадити дівчині у даній ситуації? Чому?

Як слід вибудувати розмову з юнаком? Яку інформацію слід подати і в якій формі?

№ 2 «Бажання сподобатись»

У класі Артем був не дуже популярним. Через велику кількість часу, яку він приділяв навчанню задля вступу до університету, хлопець майже ні з ким із однокласників не спілкувався. Одного разу у старости класу Світлани була вечірка, на яку мали прийти усі однокласники. Артему вже давно подобалася ця дівчина, тож такої нагоди побути поруч з нею він пропустити не міг.

На вечірці було багато міцного алкоголю. Вже за деякий час уся компанія була сильно напідпитку. Тож, коли до Світлани на вечірку завітали сторонні молоді чоловіки, на них ніхто, крім Артема, особливої уваги не звернув. Чоловіки пройшли на кухню разом із Світланою. Артем, приревнувавши, через 5 хв. зайшов за ними. Новоприбулі хлопці разом зі Світланою варили на плиті якесь вариво. На Артема ніхто не відреагував.

Коли ж приготовану рідину набрали у шприц і почали по черзі вводити собі його у вену, Артем, бажаючи сподобатись Світлані та бути схожим на її дорослих друзів, попросив і собі. Йому не відмовили...

Проаналізуйте дану ситуацію.

Чому хлопець вжив наркотик?

Чи підвищує ризик інфікування ВІЛ алкогольне сп'яніння?

Якими можуть бути наслідки навіть єдиного разу вживання наркотиків ін'єкційним шляхом у спосіб, описаний в ситуації?

№ 3 «Як бути?»

19-річна Вероніка влітку позаминулого року познайомилась з Олегом – водієм-дальнобійником 30-ти років. Він бував проїздом у її невеличкому містечку. Дружба дівчини згодом переросла у палке кохання. Факт перебування у статусі коханки Вероніку не турбував. Дівчина чекала зустрічей з коханим. Він зупинявся в місті на кілька днів. Саме тоді для Вероніки наставали найзаповітніші часи, бо коханці перетворювались на справжню сімейну пару, проживаючи у квартирі дівчини. Та через деякий час Вероніка дізналася, що вагітна. Розгублена, але щаслива, вона чекала на приїзд Олега, адже майбутня дитина – це плід їхньої великої любові. Реакція Олега була позитивною. Він наказав народжувати дитину, тим паче, що його життя у шлюбі розладналося і він розлучається із дружиною. Попросив чекати та поїхав «владнати усі формальності».

Окрилена Вероніка чекала на Олега більше трьох місяців, проте від нього не було жодної звістки. Знайшовши його домашній номер, вона зателефонувала Олегові. Він вибачився, пояснив, що з дружиною помирився, більше зраджувати її не хоче, просить вибачення...

62 | Вероніка отямилася у лікарні. Після стресу у неї погіршився стан здоров'я. Але їй не полишала надія на те, що коханий повернеться – не зможе жити без неї та їхньої дитини.

Вона налаштувалася на позитив. Пройшовши серію аналізів, Вероніка дізналася, що один із тестів був позитивним. І це був тест на ВІЛ.

Життя втратило сенс. Плани Вероніки пішли шкереберть. Окрім Олега у її житті не було інших чоловіків... Вона хвора, він хворий, мабуть, і його дружина теж, а тут ще під серцем б'ється нове життя, приречене на ВІЛ. Рішення про аборт прийшло саме собою... Адже виходу немає... Батьки не підтримали такого рішення доньки. Як бути? Робити аборт чи ні? Як про ВІЛ сказати Олегові? І чи говорити взагалі?

Проаналізуйте дану ситуацію.

Коли могло відбутися інфікування ВІЛ?

Які шляхи передачі ВІЛ вам відомі?

Чи може ВІЛ-інфікована матір народити здорову дитину?

Чи потрібно дівчині розповісти Олегові про позитивний тест на ВІЛ?

Кому має розповісти Вероніка про свій ВІЛ-позитивний статус?

№ 4 «Ризикована прикраса»

Хлопці домовилися зробити татуювання на грудях, на якому вирішили зафіксувати власну групу крові та резус-фактор. Вони звернулися до друга свого однокласника, який приходив на шкільне подвір'я та «виконував замовлення» охочих прикрасити своє тіло.

Проаналізуйте дану ситуацію.

Чи є небезпека у такого татуювання? Якщо так, то яка саме?

Які шляхи передачі ВІЛ вам відомі?

Куди слід звернутися, щоб зробити татуювання, якщо є таке бажання? Які норми мають бути дотримані для того, щоб не відбулося інфікування ВІЛ під час нанесення татуювання?

№ 5 «Дискусія»

Між однолітками у класі виникла дискусія: конопля – це наркотик чи ні? І чи призводить куріння коноплі до глибокої наркотичної залежності? Думки у класі розділилися. Одна група вважала, що вживання коноплі цілком безпечно для організму людини, порівнюючи її зі звичайним тютюном. Друга група доводила, що конопля – це все ж таки наркотик, але він настільки легкий, що цілком безпечний для людини. Третя група переконувала інших у тому, що конопля викликає глибоку наркотичну залежність. Четверта ж група твердила, що вживання коноплі – це перший крок до залежності, адже є багато фактів того, як людина, спробувавши цей «легкий наркотик», часто бажає згодом спробувати щось сильніше...

Проаналізуйте дану ситуацію. Яка з груп найбільш близька до істини? Поясніть свою позицію.

До якої групи наркотиків належить конопля? Як її ще називають? Яка її дія? Який ризик?

Приклад фото-кейсу. Картка з гри «ФОТО-фішка»

64 |

Важливий тест у житті



Перша думка:

Багато молодих людей вважають, що ВІЛ – це проблема, яка ніколи у житті їх не торкнеться.

При цьому вони

безпечно вступають у статеві контакти, мають поведінку, що є ризикованою у

відношенні інфікування на ВІЛ. І будь-які тести, аналізи вважають часом, витраченим дарма. Але

сьогоднішні реалії голосно стверджують, поки ти не пройшов тест на ВІЛ, ти не можеш з

упевненістю говорити про свій ВІЛ-статус. Тест на ВІЛ – це виважений дорослий крок у сучасному житті...

Запитання для обговорення у групі. Обговорення фото-кейсу «Важливий тест у житті»

Запитання для обговорення, як правило, містяться на зворотному боці фото-кейсу. Ведучий демонструє учасникам фото-кейс, а сам має можливість зачитувати запропоновані розробниками запитання, а також – додавати свої. Для зручності використання фото, яке переглядають учасники, подано на зворотному боці – для ведучого.

Перша думка:

Багато молодих людей вважає, що ВІЛ – це проблема, яка ніколи у житті їх не торкнеться. При цьому вони легковажно вступають у статеві контакти, мають поведінку, яка підвищує ризик інфікування ВІЛ. І будь-які тести, аналізи вважають марнуванням часу. Але сьогоднішні реалії голосно твердять: поки ти не пройшов тесту на ВІЛ, ти не можеш упевнено говорити про свій ВІЛ-статус. Тест на ВІЛ – це виважений дорослий крок у сучасному житті...

| 65

Подивіться на фото, подумайте, обговоріть та дайте відповіді на наступні запитання:

(У першому блоці, як правило, учасникам ставлять запитання репродуктивного характеру, які дозволяють їм якомога детальніше розглянути запропоновану до обговорення фото-ситуацію)

1. Що відбувається на фото?
2. Що роблять люди?
3. Про що вони думають у цей момент і що говорять?
4. Що відбувалось до зображених подій / що відбудеться після?

Отже...

(У другому блоці пропонуються запитання продуктивного характеру, які дають змогу проаналізувати проблему та деталізувати її, окреслити ряд дотичних питань)

- Чи багато з твоїх друзів проходили тест на ВІЛ?
- Які ситуації у житті можуть бути ризикованими щодо ВІЛ-інфікування?

- Як може вплинути на стосунки хлопця та дівчини спільне проходження тесту на ВІЛ?
- Які переваги має тестування на ВІЛ? Для чого варто проходити тест на ВІЛ?

Пошук фактів:

(У третьому блоці робиться акцент на побудову причинно-наслідкових зв'язків між подіями та явищами у житті загалом та у конкретній обговорюваній ситуації зокрема, а також є можливість відпрацювати певні уміння та навички, наприклад навички відмови або ж прийняття рішень, отримати конкретні поради тощо)

Оберіть правильну відповідь на подане нижче запитання:

- Що таке «період вікна»?
 1. це період між інфікуванням ВІЛ та захворюванням на СНІД;
 2. це період між появою ВІЛ в організмі та наявністю у крові достатньої для діагностування кількості антитіл;
 3. це інша назва періоду захворювання на СНІД.
- Як «період вікна» пов'язаний з тестом на ВІЛ-інфекцію?
- Обговоріть у групі, як тестування на ВІЛ пов'язане з поняттям «відповідальність»?
- Чи знаєте ви про умови проходження тесту на ВІЛ (місце, вартість, анонімність)? Обговоріть це питання разом.
- Спробуйте у групі згадати мінімум п'ять причин «ЗА» проходження тесту на ВІЛ.

2.3. Особливості використання відеоматеріалів у профілактичних програмах

Загальні засади роботи з відеоматеріалами

Як вже було визначено у попередній частині, відеоматеріали (зокрема мультіплікаційні фільми) – це своєрідний різновид кейсів, тобто життєвих історій, ситуацій, що не лише розказані, а й візуалізовані для глядачів, і це робить їх ще більш реалістичними.

Візуалізовані через фільми або мультфільми життєві ситуації є надзвичайно корисним ресурсом у профілактичній роботі, адже:

- дозволяють ведучому продемонструвати реальну життєву історію, в яку повірить глядач;
- за відносно короткий проміжок часу продемонструвати учасникам заняття наслідки тієї чи іншої поведінки головних героїв;
- визначити причинно-наслідкові зв'язки між подіями минулого та майбутнього у житті героїв;
- за умови вміло організованого обговорення фільму або мультфільму під час пауз у ході перегляду ведучий зможе визначити, як учасники бачать порушену проблему, сприяти усвідомленню учасниками тих чи інших аспектів теми, а також подати нову важливу для підлітків інформацію.

| 67

Варто пам'ятати, що існують деякі обмеження щодо застосування відеоматеріалів у роботі з підлітковою аудиторією. Так, наприклад, для перегляду не можуть використовуватися відеоматеріали, в яких показано технологію виготовлення та вживання наркотичних речовин, є сцени насильства, інші аспекти, що можуть нашкодити підлітку.

Відеосюжет можна переглянути повністю або поділити його на міні-сюжети, які повинні закінчуватися завершеними мізансценами і викликати зацікавленість щодо подальшого перегляду. Під час обговорення та підбиття підсумку слід задіяти всіх учасників.

Додатково з відеоматеріалами можна використовувати такі методи:

- інтерактивна гра;
- рольова гра;
- метод кейсів (наприклад, тестових або фото-ситуацій);
- мозковий штурм (брейнстормінг);
- дискусія;
- виготовлення колажів;
- написання листів (комусь або ж самому собі);
- різноманітні методи арт-терапії (малювання, ліплення, дописування сценарію фільму або ж переписування його від певного моменту тощо).

Користі від використання відео (часто цей метод називають відеолекторій) не буде, якщо:

- переглянути фільм, а обговорення перенести на інший раз;
- взагалі не обговорювати відеосюжет;
- використовувати триваліший час для перегляду, ніж рекомендовано;
- обговорювати відео дуже коротко («адже й так усе зрозуміло»).

Важливо пам'ятати, що відео використовуються не для того, щоб заповнити час. Головна особливість цього методу – реалізм, який ґрунтується на фактах. Використання цього методу дозволяє найбільш актуальні питання розглядати без зайвого ризику.

Мультиплікаційні фільми у роботі з дітьми

Що ж таке мультиплікаційний фільм та якою може бути користь від його перегляду?

Часто фахівці недооцінюють роль мультиплікації у профілактичній і навіть корекційній роботі, вважаючи, що мультфільм – це просто цікава казка, перегляд якої допомагає заповнити вільний час. Проте це не так. Для дитини мультфільм – це реалії, у які вона легко переноситься і сприймає їх як справжні. Для безпритульних та бездоглядних дітей та підлітків унаслідок їхнього певного інфантилізму та соціально-педагогічної занедбаності мультфільм залишається актуальним аж чи не до юнацького віку. Яскравість фарб мультиплікації, насиченість образами, чудернацькими істотами, які допомагають візуалізувати добро та зло, роблять мультфільм незамінним інструментом виховної роботи з дітьми та підлітками, який ґрунтується на потребах самої дитини, є ненав'язливим, природним.

При цьому варто розуміти, що мультфільми можуть як розвивати мислення, логіку, фантазію, формувати уявлення про добро і зло, так і навпаки – можуть сприяти розумовій деградації, агресії, неадекватному сприйняттю дійсності. Тому дуже важливо правильно підбирати мультфільми для перегляду дітьми, намагаючись під час вибору мультфільму відповісти на запитання: «Для чого?», «Навіщо?», «Чому вчить дитину цей мультфільм?».

Мультфільм, який вихователі (у широкому сенсі цього слова) залишили без обговорення, не дасть так багато, як той мультфільм, який було проаналізовано спільно з дітьми та з якого було зроблено відповідні висновки.

Технологія використання мультфільмів у профілактичних програмах

ПІДГОТОВЧИЙ БЛОК

Готуючись до заняття, необхідно пам'ятати про схему педагогічної взаємодії, яку запропонував директор Міждисциплінарного центру дидактики вищої школи Білефельдського університету В.-Д. Веблер. Тобто, з огляду на вашу цільову групу та її особливості:

- визначити мету заняття;
- окреслити його зміст;
- дібрати найефективніші та найзручніші методи відповідно до вашої цільової групи та рамок умов;
- ще раз проаналізувати рамкові умови; виходячи з них або утвердитися в обраних методах, або ж подумати про інші;
- провести невеличку рефлексію (я – ведучий). Проаналізувати, чи достатньо у вас інформації щодо проблеми, що ще вам необхідно переглянути, готуючись до заняття.

70 |

Попередній перегляд мультфільмів

Обов'язково НЕ ОДИН раз перегляньте мультфільм перед тим, як транслювати його дітям!!!

Намагайтесь подивитися на мультфільм очима підлітків, подумайте завчасно про те, як вони можуть відповісти на те чи інше запитання, якою може бути їхня емоційна реакція. Спробуйте виокремити ряд проблем, які порушуються у мультфільмі.

Ознайомлення з методичними й інформаційними матеріалами

Окрім даного посібника з методичними рекомендаціями, використовуйте й інші інформаційні, методичні матеріали, які стосуються профілактики ризикованої поведінки серед безпритульних та бездомних підлітків. Поінформований – значить озброєний.

Підготовка до використання наочних матеріалів

- Якщо ви маєте наочні або ж інформаційні матеріали з питань профілактики ризикованої поведінки (плакати, буклети, бро-

шури та ін.) – зробіть стенд або ж оформте невеликий столик, на якому вони будуть розміщені, це обов’язково приверне увагу підлітків;

- Якщо у вас є в наявності необхідні листівки, буклети, роздайте їх в кінці заходу кожному учаснику з побажаннями ознайомитись з ними й передати іншим підліткам.

До уваги! Обов’язково підбирайте буклети, які будете роздавати підліткам, з огляду на розумовий рівень дітей, навички читання, а також на адекватність інформації, розміщеної на листівці чи буклеті.

- Ведучий має керувати дискусією під час заняття, щоб учасники не відволікалися від теми, тому, якщо діти вміють читати, варто записувати ключові запитання або ж слова-резюме на плакатах (або ж картках) та використовувати їх протягом заняття.

Оцінка ефективності заняття

Під час підготовки до занять подумайте, як ви будете оцінювати ефективність заняття та перевіряти рівень отриманої учасниками інформації. Адже не знаючи про ефективність, ви навряд чи будете розуміти, чи у правильному напрямку ви рухаєтесь.

Якщо учасники вміють читати або писати, можна роздати їм одну й ту ж невеличку анкету (максимум 5 просто сформульованих запитань) на початку програми (або ж заняття, якщо воно проводиться не у межах програми) та після її закінчення.

У разі, якщо попередній варіант неможливий, варто перед початком запуску програми провести з групою підлітків фокус-групу, яка дозволить вам визначити їхній рівень знань до участі у програмі. Провівши таку ж фокус-групу після програми, ви зможете зіставити рівень знань підлітків. Якщо ж ви проводите окремий захід, звісно, проведення фокус-груп буде недоцільним.

БЛОК А. Початок заняття. Знайомство з учасниками заняття

Якщо з підлітками ви зустрічаєтесь вперше, то, звісно, перед початком заняття варто познайомитися та створити невимушено

доброзичливу атмосферу, що дасть можливість розгорнути відверту розмову. Це легко у вас вийде, якщо ви будете неформальними у спілкуванні з підлітками, охоче відповідатимете на їхні перші запитання, а також, що не менш важливо – будете усміхнені. У додатку 2 запропоновано приклади вправ для привітання та знайомства.

У разі, якщо ви знайомі з підлітками та вони знайомі між собою, але це перше заняття, яке ви з ними проводите, і не останнє, варто коротко ознайомити підлітків з вашими планами щодо спільної діяльності. Ви так само можете провести знайомство, але не для того, щоб дізнатися імена одне одного, а щоб, по-перше, створити невимушену та доброзичливу атмосферу і почати входження у заняття, а по-друге, допомогти підліткам розкрити нові сторони одне одного.

У разі, якщо ви працюєте за програмою, і це не перша ваша зустріч, варто пригадати, що відбувалося на попередніх заняттях. Так само підтримка сприятливої дружньої атмосфери не відміняється! Тому неформальне знайомство так само може відбутися на початку заняття.

72 | БЛОК Б. Налаштування на перегляд мультфільму

Перед переглядом мультфільму глядачів варто налаштувати на активну участь у занятті та викликати зацікавленість, увагу до сюжету мультфільму. Використовуйте для цього вправи для активізації та обговоріть загальну інформацію про мультфільм. Розкажіть підліткам, чому буде присвячено ваше заняття, якій темі ви хотіли би приділити найбільшу увагу.

Запитання для активізації уваги можуть бути наступними:

- Чи знаєте ви, що таке мультфільм?

До уваги! Якщо учасники відповідають «так», то можна перейти до наступного запитання. У разі, якщо виникли труднощі з відповіддю на це запитання, то ведучому варто коротко та доступно пояснити, що таке мультіплікаційний фільм.

- Які ваші улюблені мультфільми?
- Чи сподобалося б вам навчатися або слухати яку-небудь пізнавальну інформацію за допомогою мультфільмів?

Як ще можна актуалізувати увагу глядачів?

- Проведіть коротке обговорення проблеми, розгляду якої ви присвятите заняття;
- Запропонуйте глядачам дивитися мультфільм, уявляючи себе другом головного героя і учасником мультфільму;
- Запропонуйте глядачам під час перегляду мультфільму запам'ятовувати все, що відбувається з головним героєм, та потім, під час обговорення, відповісти: «А як би ви відповіли на те чи інше запитання, якби опинились на місці героя? Як би вчинили ви?»

БЛОК В. Варіанти безпосередньої роботи з мультфільмом

Як вже було зазначено вище, мультфільм можна переглядати частинами або ж повністю.

Перегляд мультфільму уривками:

Цей варіант перегляду будується на детальному обговоренні певних уривків (частин сюжету) мультфільму для більшого акцентування уваги саме на виокремлених вами проблемах. Кожен мультфільм, з яким ви працюєте, може мати декілька сюжетних ліній, порушувати декілька проблем. Отже, роблячи паузи, ви маєте можливість опрацювати кожную з них окремо, або ж – навпаки – більше уваги приділити саме одній з них, яка є на даний час найбільш актуальною для вашої цільової аудиторії.

Такий варіант перегляду мультфільмів, коли учасники не знають, чим закінчиться даний мультфільм або ж конкретний сюжет, містить ще одну цікаву можливість для вас як ведучого, як того, хто працює над зміною ризикованої поведінки дитини. Адже у даному випадку зберігається можливість для учасників фантазувати навколо сюжету та пропонувати власні варіанти подальших подій у мультфільмі. Тому для ведучого відкривається можливість побачити, якими очима підлітки дивляться на світ, чи вважають вони проблеми, які ви пропонуєте для обговорення, актуальними, яким чином вони обирають шляхи їхнього розв'язання, як вибудовують причинно-наслідкові зв'язки між певними подіями та їхніми наслідками. Власне, їхнє бачення ситуації,

фантазії щодо того, як ситуація може розгортатися далі, будуть своєрідною проекцією своєї ж життєвої історії.

До уваги! Якщо ви плануєте переглядати мультфільм частинами та обговорювати конкретний випадок, що стався з головним героєм, вам необхідно щоразу зупиняти перегляд на необхідному сюжеті.

Перегляд мультфільму повністю:

У даному випадку учасники переглядають мультфільм до кінця, а потім разом з вами, ведучими, обговорюють сюжет. Варто враховувати, що цей варіант заняття також передбачає необхідність повернутися до деяких сюжетів та повторно їх переглянути, але виключає пропозиції ведучого учасникам продовжити сюжет, певну ситуацію.

Питання, які ви будете пропонувати для обговорення дитячій аудиторії, формуються за таким самим принципом, як це продемонстровано у картці з запитаннями для обговорення фото-кейсу (з гри «ФОТО-фішка», див. розділ 2.2.). Починаючи з найпростіших питань, які дозволяють учасникам заняття загалом охарактеризувати побачене, важливо переходити до складніших запитань, які розширюють бачення підлітками проблеми, дають можливість глибше у неї зануритися та за допомогою дискусії, яку скеровує ведучий, знайти відповіді на ряд важливих запитань.

Так, **перший блок запитань**, які ви поставите підліткам на основі побаченого (чи то всього мультфільму, чи окремого його уривка), як правило, носять суто репродуктивний характер, тобто дозволяють підліткам якомога глибше розглянути запропоновану у мультфільмі ситуацію, «зануритися» у переглянутий сюжет. Запитання можуть бути такого характеру:

1. Що відбувалося у мультфільмі (сюжеті)?
2. Що робили головні герої?
3. Про що вони думали та про що говорили?
4. Як ви вважаєте, що могло трапитися до зображених подій?
5. А що може відбутися після? (Актуально у разі, якщо мультфільм переглянуто не повністю).

Другий блок запитань, як правило, носить більш продуктивний характер. Вони дають змогу більше заглибитися у проблему, яка

представлена у сюжеті або ж мультфільмі загалом, деталізувати її, окреслити ряд дотичних питань. Можуть починатися з займенників «Чому?», «Як?», «Коли?», «Навіщо?» тощо.

Третій блок запитань може допомогти учасникам заняття побудувати причинно-наслідкові зв'язки між певними явищами, поведінкою героїв та тими ситуаціями, до яких той чи інший варіант поведінки призвів героя, а також провести паралелі між мультяшними ситуаціями та ситуаціями з реального повсякденного життя. Можуть починатися зі слів: «Наведіть приклади...», «А як би вчинили ви?», «Чи можлива така ситуація насправді?» тощо.

На завершальному етапі заняття, присвяченого перегляду мультфільму, після детального його обговорення варто використати ряд вправ, інтерактивних або ж рольових ігор, які допоможуть підліткам отримати додаткову інформацію щодо теми, конкретні поради, а також, за можливістю, набути певних важливих у контексті теми умінь або ж навичок.

Тривалість заняття

Зважаючи на категорію неповнолітніх, для роботи з якими створено дані методичні рекомендації, варто не проводити заняття довше 45-50 хв. Спробуйте обрати оптимальний набір вправ, які будуть тематично пов'язані з мультиплікаційним фільмом, логічно доповнять його та сприятимуть досягненню основної мети вашого заняття, а також профілактичної програми в цілому.

III. Методичні рекомендації з використання серії мультіплікаційних фільмів «Невигадані історії»

Серію мультіплікаційних фільмів «Невигадані історії» розробили спеціалісти проекту «Профілактика ВІЛ/СНІДу та пропаганда здорового способу життя» спільно з дітьми та підлітками, які відвідують Центр екстреної допомоги.

Заняття до мультфільму «Історія Тьоми»

Навіть вільне дерево коріння своє пускає у землю (Леонід Сухоруков)

Воля – це те, що примушує тебе перемагати, коли твій розум говорить, що ти переможений (Карлос Кастанеда)

Завжди треба прагнути бути доброю людиною, адже на життєвому шляху щастя та удача завжди обирають у супутники хороших людей (Андрій Вавілін)

Даруй людям світло, і темрява зникне сама собою (Еразм Роттердамський)

Якщо люди не будуть допомагати одне одному, то рід людський зникне з лиця землі (Вальтер Скотт)

Короткий опис сюжету

У мультфільмі глядач ознайомиться з ситуаціями, що за короткий час трапилися з хлопчиком Тьомою, який опинився на вулиці. Причиною цього, вірогідно, стало насильство у власній родині. Сюжет розгортається навколо того, що на вулиці головний герой потрапляє у різні підступні ситуації, наражається на ризик, має різні знайомства, вирішує, як уміє, нагаль-

ні проблеми... У ході всього мультфільму хлопчик демонструє власний стиль поведінки, можливо, децю типовий для багатьох дітей та підлітків, що опинилися у подібній ситуації.

Проблеми, порушені у мультфільмі:

- насильство над дітьми та підлітками в сім'ї та поза домом;
- правопорушення;
- ризикована щодо здоров'я поведінка підлітків на вулиці;
- безпритульність та бездоглядність, життя на вулиці;
- можливості отримання допомоги та «виходу» з вулиці (ця тема є логічним завершенням кожної з вище перерахованих).

Нижче запропоновано рекомендації щодо трьох варіантів занять, які містять у собі матеріал для обговорення однієї або ж декількох із перерахованих проблем.

До уваги! Варто завчасно визначити та спланувати хід заняття, обравши одну або декілька проблем (але не більше трьох), обговоренню яких ви хотіли би його присвятити. Для цього на одному занятті не обов'язково обговорювати всі запитання, запропоновані в обраному вами варіанті заняття. Отже, визначте, на яких темах та питаннях до них ви хотіли б зупинитись детальніше.

| 77

До уваги! Скористайтесь словничком термінів під час підготовки до занять! Якщо ви вважаєте за необхідне у ході заняття розглядати з учасниками нижченаведені терміни, то їх потрібно пояснити зрозумілою для них мовою!

Словничок термінів для ведучого:

насильство – це застосування сили та здійснення контролю над іншою людиною;

насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю;

фізичне насильство в сім'ї – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі і гідності;

сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього члена сім'ї;

психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я;

78 | **безпритульні діти** – діти, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї; діти, яких вигнали з дому батьки;

бездоглядні діти – діти, які мають визначене місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці більшу частина дня, а інколи й ночі, в результаті неспроможності батьків або опікунів (родичів, бабусь, дідусів) матеріально забезпечувати їх, наявності психічних захворювань у батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

«діти вулиці» – це діти, які більшу частину доби живуть та працюють на вулиці. Такі діти офіційно не визначені позбавленими батьківської опіки, але фактично можуть бути визнані соціальними сиротами, оскільки батьки з певних причин не займалися їхнім належним вихованням. Поняття «діти вулиці» об'єднує в собі безпритульних і бездоглядних дітей;

ризикована щодо здоров'я поведінка – використання людиною таких поведінкових практик, які загрожують стану її здоров'я й нормальній життєдіяльності;

правопорушення – це дії у вигляді дрібних крадіжок, хуліганства, тобто порушення адміністративних та правових норм держави;

злочин – це порушення норм кримінального кодексу, які підлягають покаранню за судовим рішенням.

Нижче наведено приклади занять з використанням даного мультиплікаційного фільму. Обрано роботу з мультфільмом за технологією пауз під час перегляду. У разі, якщо ви вважаєте, що мультфільм доцільніше переглянути повністю, а лише після того проводити обговорення, то з усього переліку запитань оберіть ті, які будуть найбільш корисними у обраному вами випадку, для вашої аудиторії та у контексті тієї теми, якій ви збираєтеся приділити найбільшу увагу.

ВАРІАНТ ПЕРШИЙ

Основна проблема: Насильство над дітьми та підлітками в сім'ї та поза домом

Заняття на тему: «Попередження насильства у сім'ї та поза домом»

Дана тема у мультфільмі тісно пов'язана з проблемою безпритульності, що є наслідком насильства у сім'ї. Проте життя на вулиці є досить небезпечним і також пов'язане з насильством. Як же вберегтися? Як не потрапляти у ситуації насильства в сім'ї та поза домом?

Мета заняття: поінформувати учасників про явище насильства, зокрема в сім'ї, його прояви та наслідки, а також сформувати навички відповідальної поведінки, спрямованої на вирішення проблеми.

Завдання заняття:

- обговорити поняття «насильство», «насильство в сім'ї», його прояви та види;
- визначити наслідки насильства в сім'ї та поза її межами;
- обговорити шляхи протидії насильству.

80 |

Тривалість заняття: 1 год. 15 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання
(оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: занурення у проблематику, налаштування учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: фліпчарт, папір для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Ведучий оголошує тему заняття. Зробити це можна, почавши зі слів: «Сьогодні ми поговоримо про...» або ж «Я хотіла/в би познайомити вас з певною проблемою (наприклад, з проблемою насильства в сім'ї та поза домом) та разом спробувати попередити її розгортан-

ня чи знайти шляхи виходу з ситуації, що сталася».

На наступному етапі ведучий ставить підліткам запитання:

- Як ви вважаєте, що таке насильство? Де воно може відбуватися? Хто найчастіше кривдить інших, на вашу думку?

Якщо підлітки вміють читати, то можна занотовувати їхні відповіді великими друкованими літерами на аркуші фліпчарту.

Далі ведучий пропонує детальніше зупинитись на визначенні насильства, яке відбувається між рідними людьми, зокрема у сім'ї. Ведучий запитує учасників:

- Чи можна сказати, що саме насильство в сім'ї має найтяжчі наслідки серед інших можливих ситуацій насильства? Чому?

Ведучий підбиває підсумки та інформує учасників стосовно причин, видів та наслідків насильства в сім'ї.

До уваги! Поданий нижче інформаційний матеріал необхідно транслювати підліткам у ході обговорення відповідно до їхніх особливостей сприйняття інформації, інтелектуальних можливостей тощо. Обговоріть не лише наслідки насильства, але й те, як можна запобігти їм, пом'якшити їх, нейтралізувати. За необхідності, надайте дітям інформацію про центри допомоги жертвам насильства, що є у вашому регіоні.

| 81

Насильство (за визначенням Луїса Аларкона, фахівця з питань домашнього насильства, Польща) – це дії, які вчиняє одна або кілька осіб і які:

- чиняться навмисно і спрямовані на досягнення певної цілі;
- заподіюють шкоду (фізичну, моральну, матеріальну) іншій особі;
- порушують права і свободи цієї особи;
- унеможливають ефективний самозахист жертв насильства (той, хто чинить насильство, має значні переваги: фізичні, психологічні, адміністративні, матеріальні тощо).

До насильницьких дій можна віднести такі:

- побиття
- знущання

- присилування
- приниження
- примус
- сексуальні домагання
- лайки, образи
- зґвалтування
- ізоляція, зокрема заборона працювати або навчатися у школі
- маніпулювання
- звинувачення, формування почуття провини
- моральний, психологічний та економічний тиск
- торгівля людьми
- примус до шлюбу
- примус до проституції (комерційного сексу)
- насильницьке обмеження, зокрема інформаційне

Причини проявів насильства та його види:

Переважає більшість дорослих, які чинять насильство над своїми дітьми, в дитинстві самі зазнавали насильницьких дій. Ставши батьками, вони починають застосовувати ті ж методи виховання, що й їхні батьки. Крім того, насильство стає наслідком життєвих негараздів, від яких потерпає людина, тому дорослі виливають свій гнів і розчарування на дітей навіть без наміру їм завшкодити.

Серед факторів ризику, які спричиняють насильство в сім'ї, є такі:

- злидні;
- соціальна ізоляція;
- часті кризи в сім'ї;
- безробіття;
- вживання батьками наркотичних речовин та алкоголю;
- відсутність навичок виховання своїх дітей;
- імпульсивність;
- насильство щодо самих дорослих з боку інших дорослих членів сім'ї.

Існують різні види насильства над дітьми: фізичне, сексуальне, емоційне (психологічне) та економічне, а також занедбаність, нехтування потребами дитини (визначення – у словничку термінів для ведучого).

Наслідки насильства для дітей, незалежно від віку

Незалежно від віку діти, які постраждали від будь-якого виду насильства, можуть зіткнутися з такими наслідками:

- фізичні травми, порушення;
- ушкодження головного мозку;
- дефекти мовлення;
- відсутність здібностей до навчання;
- небажання ходити до школи;
- проблеми у спілкуванні та налагодженні будь-якого контакту з оточенням;
- схильність до скоєння злочинів, жорстоке поводження з тваринами або ж молодшими дітьми;
- залучення до комерційного сексу;
- інфекції, що передаються статевим шляхом, зокрема ВІЛ;
- підліткова вагітність;
- вживання алкоголю або наркотиків;
- депресія або низька самооцінка;
- тривожність, страхи;
- схильність до самогубства.

Та ще багато різноманітних наслідків.

Запропонуйте підліткам подивитися цікавий мультфільм та обговорити його.

3. Епізод І. «З вогню – у прірву».

Пауза після 1 хв. 08 сек. (10 хв.)

Мета: розглянути проблему насильства та як наслідок – проблему безпритульності.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли група підлітків-панків кепкує з Тьоми, після чого вони йдуть і лишають його сам-на-сам з вуличним життям (на 1 хв. 08 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Що ви побачили у мультфільмі? Що робили люди? Про що вони думали? Що говорили?
- Що відбулося з головним героєм Тьоною?
- Чому діти та підлітки тікають з дому? Якою є проблема у даному сюжеті?
- Чи були у Тьоми якісь інші варіанти вирішити проблеми в своїй сім'ї?
- Чи знають підлітки про проблеми, які чекають їх на вулиці?
- Чи хотів Борюсік реально допомогти Тьомі?
- Чому підлітки не сприйняли Тьому та лишили його на самоті?
- Чи змінилося на краще життя Тьоми на вулиці у порівнянні з домом?
- Що потрібно хлопчику робити далі? Що чекає на нього?
- Що найчастіше може трапитися з підлітками, коли вони залишаються самі на вулиці?

4. Епізод ІІ. «Знайомство з підвальним життям».

Пауза після 3 хв. 39 сек. (10 хв.)

Мета: обговорити пов'язані з насильством особливості життя дітей на вулиці.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли Тьому вигнали з підвалу (на 3 хв. 39 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий запитує:

- Що трапилося з Тьомою на вулиці?
- Чому небезпечно бути вночі на вулиці?
- Хто зустрівся йому і як до нього поставився?
- Чи був Тьома убезпечений від насильства на вулиці?
- В чому проявлялося насильство та з боку кого? Які ризиковані щодо насильства ситуації ви можете назвати?
- Яку роль виконував Старшой у житті підвалу? Чи можна сказати, що він використовував підлітків?

До уваги! У разі, якщо розумовий рівень підлітків дозволяє, варто обговорити з ними питання економічного насильства, яке у мультфільмі, власне, здійснював Старшой щодо інших, молодших, забираючи та контролюючи їхні кошти, маніпулюючи ними на підставі грошей.

- Чи можна назвати насильством «пораду» з боку Малої щодо загальних правил і пропозицію подихати клеєм? Чи робив Тьома це із задоволенням?
- Чому Старшой вигнав Тьому з підвалу?
- Що потрібно хлопчику робити далі? Що чекає на нього?

| 85

5. Епізод III. «Життя варте змін».

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: обговорити питання вчинення насильства щодо інших та скоєння правопорушень, визначити, де може отримати допомогу дитина, що опинилася на вулиці.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму.

Після паузи ведучий запитує:

- Що трапилося з Тьомою у даному епізоді?
- Чому Тьома вирішив скоїти крадіжку?

- Що у реальному житті ще міг би зробити перехожий, побачивши, як у нього з кишені крадуть гроші? Якими можуть бути наслідки для Тьоми?
- Хто запропонував Тьомі допомогу?
- Що б чекало далі на головного героя, якби він не зустрів підлітків з Центру допомоги дітям?
- Чи зміниться життя Тьоми після того, як він потрапив до Центру допомоги дітям? Як саме можуть розгортатися події? Розкажіть власну історію продовження сюжету цього мультфільму?

До уваги! У разі, якщо ви проводите дане заняття в умовах вулиці (наприклад, під час аутріч-роботи) або ж із тими, хто вперше завітав до центру денного перебування, вкрай важливо доповнити інформацію щодо реальних послуг, які можуть отримати діти у центрах допомоги, усіх переваг, які вони дістануть, а також надати адреси та всі контакти таких закладів.

86 | 6. Вправа «Поради для друга» (30 хв.)

До уваги! Використовувати дану вправу чи ні – ваше рішення. Це залежить від того, наскільки учасники готові далі обговорювати проблему, чи зберігають активність та увагу тощо. Див. загальні рекомендації щодо організації заняття.

Мета: обговорити питання вчинення насильства щодо інших та скоєння правопорушень, визначити, де може отримати допомогу дитина, що опинилася на вулиці.

Додаткові ресурси: аркуші паперу для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Ведучий бере аркуш паперу для фліпчарту (або ж ватман) та прилаштовує його у такому місці, щоб усім підліткам було добре його видно. На аркуші він малює великий будинок, як показано на мал. 1.

Ведучий ставить учасникам запитання:

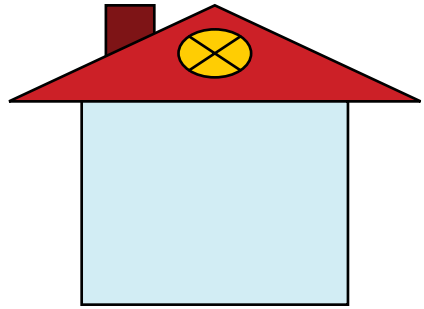
- Які поради ви могли б дати своєму другові, який опинився у ситуації насильства у власній сім'ї або ж є свідком такого насильства?

Відповіді учасників занотовуються всередині будиночка.

Записувати думки потрібно коротко, великими друкованими літерами.

Наприклад:

- звернутися до міліції;
- звернутися до служби, що допомагає дітям (притулок для дітей, служба у справах дітей тощо);
- розповісти іншим близьким родичам;
- розповісти вчителю у школі або іншій близькій людині;
- розповісти про насильство, якщо його постійно хтось чинить щодо дитини, тим, кому вона довіряє (друзям, родичам);
- ... тощо



*Як уникнути
насильства або ж
вирішити проблеми,
пов'язані з ним?*

Малюнок 1

Далі ведучий запитує:

- А які поради можна дати тому, хто хоче уникнути насильства на вулиці, поза межами дому?

Записуйте відповіді на малюнку зовні будиночка.

Наприклад:

- у пізній час не бути на вулиці, особливо самому;
- не вживати алкоголь або наркотики (вони можуть вплинути на ваше сприйняття дійсності);
- у разі нападу – кричати, кликати на допомогу, за можливості – тікати;
- звернутися до міліції (наприклад, зателефонувати);
- звернутися до будь-кого з інших дорослих (просто перехожих) по захист;
- не сідати з незнайомцями до ліфта;
- ... тощо

Далі ведучий підбиває підсумки вправи.

До уваги! Якщо діти не вміють читати, ви можете проводити дану вправу, але замість того, щоб записувати їхні відповіді, пофантазуйте – спробуйте зобразити їх символічними невеличкими малюнками.

Пам'ятайте, що більшість безпритульних та бездоглядних дітей зазнали того чи іншого виду насильства. Це можуть бути важкі, травматичні для дитини спогади. Будьте готові до розв'язання непередбачуваних ситуацій та відповіді на реакції дітей, які може викликати обговорення питань насильства. Намагайтеся якомога більш позитивно надавати інформацію та орієнтувати дітей не на спогади про їхнє минуле, а на думки про майбутнє. Акцентувати їхню увагу на тому, щоб вони, по-перше, уникали таких ситуацій самі, а по-друге, намагалися не чинити насильства щодо інших, оскільки воно травмує та завдає людині великої шкоди.

88 |

Може трапитися так, що хтось з учасників під час або ж після заняття розкаже вам, що зазнав насильства (наприклад, сексуального). Якщо дитина перебуває у притулку або ж ЦСПР, ви маєте у письмовому вигляді поінформувати відповідну службу у справах дітей вашого регіону (або ж кримінальну міліцію у справах дітей)¹⁵. Якщо ви працюєте в умовах вулиці, спробуйте визначити, наскільки дитина готова говорити про це з фахівцями, і, якщо це доцільно і можливо, вмотивувати її звернутися до служби у справах дітей (або КМСД) з відповідною заявою.

9. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

¹⁵ Відповідно до Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затвердженого Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України від 16.01.04 № 5/34/24/11.

ВАРІАНТ ДРУГИЙ

Основна проблема: Ризикована щодо здоров'я поведінка підлітків на вулиці

Заняття на тему: «Попередження ризикованої щодо здоров'я поведінки»

Зазначена проблема у мультфільмі є наслідком життя на вулиці, тісно пов'язана з проблемою безпритульності. Дитина, що живе або працює на вулиці, постійно наражається на різноманітні ризики, зокрема такі, що безпосередньо пов'язані з її здоров'ям та життям.

Мета заняття: надати інформацію щодо широкого кола питань, пов'язаних зі здоров'ям, та сприяти попередженню ризикованої щодо здоров'я поведінки.

Завдання заняття:

- розглянути поняття «цінності в житті людини» та «здоров'я як цінність»;
- ознайомити учасників з поняттям «ризик», «ризикована щодо здоров'я поведінка»;
- проаналізувати шляхи попередження ризикованої щодо здоров'я поведінки.

| 89

Тривалість заняття: 1 год. 05 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (15 хв.)

Мета: занурення у проблематику, створення сприятливої атмосфери та налаштування учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: немає

Хід проведення:

Ведучий оголошує тему заняття. Зробити це можна, почавши зі

слів: «Сьогодні ми поговоримо про...» або ж «Я хотіла/в би познайомити вас з певною проблемою (наприклад, з проблемою ризикованої щодо здоров'я поведінки), обговорити її, визначити причини та разом спробувати з'ясувати, як її можна попередити, як уникнути ризикованих ситуацій».

На наступному етапі ведучий ставить підліткам запитання:

- Як ви вважаєте, що таке «ризик»? Коли людина стикається з ризиками? Чому?

Далі ведучий пропонує кожному учаснику відповісти на запитання:

- Що для мене означає ризик?

Ведучий заохочує учасників наводити приклади життєвих ситуацій.

90 | Наприкінці обговорення ведучий підбиває підсумки стосовно того, що більшість із почутого стосувалось ризикованих ситуацій, які пов'язані з ризиком для життя та здоров'я.

Запропонуйте підліткам подивитися цікавий мультфільм та обговорити його.

3. Епізод I. «Свобода чи ілюзія».

Пауза після 2 хв. 02 сек. (10 хв.)

Мета: розглянути проблему втечі з дому та ризиків життя на вулиці.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли Тьомі відмовив продавець ковбас, і хлопчик залишився наодинці з вуличним життям (на 2 хв. 02 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Що ви побачили у мультфільмі? Що робили люди? Про що вони думали? Що говорили?

- Що відбулося з головним героєм Тьоомою?
- Чому діти та підлітки тікають з дому?
- Чи були у Тьоми якісь інші варіанти вирішити проблеми в своїй сім'ї?
- Чи знають підлітки про проблеми, які чекають їх на вулиці?
- Чи хотів Борюсік реально допомогти Тьомі?
- Чому підлітки не сприйняли Тьому та лишили його самого?
- Які відчуття були у Тьоми під час першої ночі на вулиці, про що він міг думати?
- Чи були у вас подібні відчуття? Про що ви думали?
- Чи допоміг хтось Тьомі?
- Як поставився до Тьоми продавець ковбас? Як ви вважаєте, що відчував Тьома, розмовляючи з продавцем?
- Чи міг би Тьома повернутись додому?
- Що потрібно хлопчику робити далі? Що чекає на нього?
- Що найчастіше може трапитися з підлітками у ситуації, коли вони самі на вулиці?

4. Епізод II. «Знайомство з реаліями життя на вулиці».

Пауза після 3 хв. 39 сек. (10 хв.)

Мета: обговорення питань, які стосуються ризиків для здоров'я під час життя вулиці.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли Тьому вигнали з підвалу (на 3 хв. 39 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

До уваги! Зі списку запропонованих запитань оберіть саме ті, на яких ви хотіли б зупинитися детальніше (питання гігієни, питання вживання наркотиків, питання інфікування ВІЛ та іншими інфекціями тощо).

- Що трапилося з Тьоомою на вулиці?
- Чому небезпечно бути на вулиці вночі?

- Хто зустрівся Тьомі і як поставився до нього?
- Мала сказала Тьомі, що «взагалі-то на вулиці класно». Чи погоджуєтеся ви з цим твердженням?

До уваги! Будьте обережні з цим запитанням. Якщо в групі невисокий рівень довіри і зокрема – довіри до вас, діти можуть підтвердити слова Малої, і розмова може піти в іншому напрямку. Проте у будь-якому випадку твердження Малої не варто залишати без уваги.

- Що Тьома побачив нового в своєму житті, після того як потрапив до підвалу? Що спробував?
- Чи пропонували вам ваші знайомі вживати наркотики?

До уваги! Вищезазначене питання можна і варто обговорювати, якщо у вас побудовано достатній рівень довіри з підлітками.

- На які ще ризики для життя та здоров'я можна наразитися, живучи у підвалі (або інших «ничках»)?
- Які небезпечні для життя хвороби ви знаєте?
- Що таке ВІЛ-інфекція? Які шляхи інфікування існують?
- Яких заходів безпеки слід вжити, щоб вберегтись від інфікування ВІЛ?
- Чому Тьому виграли з підвалу?
- Чи міг би він на даному етапі повернутися додому?
- Що чекає на головного героя далі?

5. Епізод III. «Життя варте змін».

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: допомогти учасникам усвідомити, що можливо змінити спосіб життя та уникнути ризиків для здоров'я та життя.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму.

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Що трапилося з Тьоною у даному епізоді?
- Чому Тьома вирішив скоїти крадіжку?
- Що у реальному житті ще міг би зробити перехожий, поба-

чивши, як у нього з кишені крадуть гроші? Якими можуть бути наслідки для Тьоми?

- Тьому побили та знову залишили на вулиці на самоті. Якими проблемами зі здоров'ям це загрожує нашому герою?
- Хто запропонував Тьомі допомогу?
- Що б чекало далі на головного героя, якби він не зустрів підлітків з Центру допомоги дітям?
- Чи зміниться життя Тьоми після того, як він потрапив до Центру допомоги дітям? Як саме можуть розгортатися події? Розкажіть власну історію продовження сюжету цього мультфільму.

6. Інтерактивна гра «Криничка» (15 хв.)

Мета: продемонструвати важливість власної позиції, провести паралелі з життєвими ситуаціями, в яких важливо мати та обстоювати власну позицію, щоб уникнути ризику.

Додаткові ресурси: декілька коробок сірників.

Хід проведення:

Ведучий викликає чотирьох добровольців, обирає одного з них і дає установку: «Тобі потрібно будувати криничку з цих сірників», а трьох інших учасників ведучий просить заважати «будівельнику» будь-якими способами, але не торкатися його, не штовхати. Потім ведучий дає команду починати гру.

За 5 хв. гру зупиняють, переходячи до обговорення асоціацій та відчуттів. Ведучий коментує гру: як і «будівельник кринички», кожна людина власноруч будує своє життя, тому вона повинна розуміти добре і погане, вміти протистояти негативному впливу, бачити ризиковані ситуації та намагатися їх уникнути. «Адже як побудуєш криницю, так і проживеш життя», – резюмує ведучий.

Питання для обговорення:

- Чи легко було вам будувати свою криничку? Чому?
- Чи буває таке в житті, коли ви щось робите і вам заважають?
- Що ви робили в таких випадках? А що варто робити?

7. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

ВАРІАНТ ТРЕТІЙ

Основна проблема: Безпритульність та бездоглядність, життя на вулиці

Заняття на тему: «Попередження втеч з дому та бродяжництва»

Сьогодні вже не дивно, що безпритульні та бездоглядні діти в більшості випадків мають батьків. З різних причин діти опиняються на вулиці, живуть там, працюють, і врешті-решт вулиця стає для них домівкою... Та чого вчить вулиця? Чи дасть вона добру пораду? Чи зігріє? Чи врятує у разі необхідності?

Мета заняття: розглянути проблеми людей, що живуть та працюють на вулиці, а також визначити шляхи вирішення проблем, пов'язаних із бездомністю.

Завдання заняття:

- проаналізувати причини та наслідки життя на вулиці;
- мотивувати учасників до вирішення життєвих проблем конструктивним шляхом;
- ознайомити учасників з можливостями отримання допомоги у кризових ситуаціях;
- підвищити рівень бачення підлітками життєвої перспективи та своєї ролі у її побудові.

Тривалість заняття: 1 год. 05 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: занурення у проблематику, створення сприятливої атмосфери та налаштування учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: немає

Хід проведення:

Ведучий пропонує учасникам подумати та висловитися щодо наступних запитань:

- Чому діти опиняються на вулиці?
- Чи можна сказати, що вихід на вулицю – це початок пригод, які можуть мати сумний і навіть фатальний кінець?
- Чи є люди, які б хотіли прожити на вулиці все життя?
- Коли ви станете дорослими і народите власних дітей, чи хотіли б ви, щоб вони пішли з дому і жили на вулиці? Поясніть свою точку зору.

До уваги! Учасники називатимуть різні причини та обставини «виходу» своїх ровесників на вулицю. Серед них можуть бути і думки про те, що жити на вулиці «класно», це означає повну свободу. Не зупиняйте учасника, який буде висловлювати таку думку, він теж має право на коментар. Проте наголосіть, що на наступному етапі ви всі разом спробуєте розібратися, чи ж багато переваг має така примарна «свобода» і чи справді той, хто живе на вулиці, відчуває себе вільним.

| 95

3. Вправа «За та проти» (20 хв.)

Мета: обговорити позитивні та негативні сторони життя на вулиці, спонукати підлітків до роздумів щодо перспектив, які тягне за собою життя на вулиці.

Додаткові ресурси: 2 аркуші паперу для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

У разі, якщо учасники на попередньому етапі обговорення вийдуть на те, що життя на вулиці має багато позитивів, для цілей даної вправи раптом погодьтеся з ними: «Так, добре, я теж так думаю! Жити на вулиці – круто!».

Якщо ж учасники самі не озвучать таку думку, то ведучий говорить про те, що він сам ще повністю не визначився, де краще жити – на вулиці чи під дахом, у сім'ї чи з іншими близькими людьми.

Далі ведучий об'єднує учасників у дві малі групи та пропонує їм виконати певне завдання.

Учасники і першої, і другої групи окремо одна від одної мають напрацювати якомога більше негативних сторін та наслідків життя на вулиці для підлітка. Вони мають висловити багато аргументів, щоб переконати ведучого, що все ж таки життя на вулиці має більше недоліків, ніж переваг.

Ведучий наголошує, що в учасників є 10 хв. на виконання цього завдання у малих групах.

Після того, як час вийшов, ведучий зазначає, що команди будуть по черзі називати свої аргументи проти життя на вулиці. Переможе та команда, яка назве більше аргументів, тобто скаже своє слово останньою. Далі ведучий говорить:

- Отже, друзі, я маю сумніви... Допоможіть мені. Можливо, нам краще жити на вулиці? Адже там все просто – роби, що хочеш. Я чекаю на ваші аргументи проти такої позиції!

Ведучий наводить приклад, задаючи напрямок розвитку дискусії: «На вулиці не треба навчатися, **АЛЕ** (*просить когось з учасників продовжити або продовжує сам*) потрібно постійно працювати, хитрувати, шукати гроші, щоб прогодуватися».

96 |

До уваги! Важливо, щоб на ваші аргументи «ЗА» діти змогли назвати аргументи «проти». Якщо учасники мають невисокий рівень інтелектуального розвитку, допоможіть їм сформулювати аргументи «ПРОТИ», поки вони працюватимуть у групах. Якщо учасники не вміють писати, то просто попросіть їх порадитися декілька хвилин і почати називати свої пропозиції.

ПРИКЛАДИ АРГУМЕНТІВ	
ЗА	ПРОТИ
Роби, що хочеш, ти незалежний	Мусиш працювати на «Старшого», часто – віддавати все зароблене, постійно шукати захисту, заробляти гроші
Багато нового і пригоди	Відсутність безпеки, багато різноманітних ризиків
Влітку можна цілий день сидіти на сонечку або плавати	Зимою необхідно шукати одяг, взуття, місце для ночівлі, щоб було тепло і не захворіти

Не треба митися	Можна заразитися цілою низкою хвороб
Свобода	Великий ризик стати жертвою насильства, насмішок, знущання з боку старших або ж навіть ровесників
Не треба вчитися	Будеш усе життя відчувати, що ти нічого не вмієш, не знаєш і не зможеш знайти хорошу роботу; коли виростеш, то не зможеш передати своїм дітям позитивний досвід та знання
Можна з ранку до ночі дивитися телевізор	Телевізора на вулиці немає :)
Легко здобути гроші (вкрати, шляхом шахрайства, жебрацтва, побиття, розбою)	Можна потрапити до міліції, а потім – за ґрати
Можна пити, курити та вживати наркотики	Вживання наркотиків, алкоголю, паління дуже руйнує здоров'я, призводить до раннього старіння, унеможливорює народження здорових дітей, призводить до розвитку залежності та смерті

Підбиваючи підсумки, ведучий наголошує, що всі можливі аргументи «ЗА» життя на вулиці можна порівняти з тим, що людина ще не зіткнулася з труднощами та дивиться на життя на вулиці крізь «рожеві окуляри», а всі доводи «ПРОТИ» – це більшою мірою наслідки життя на вулиці з огляду на отриманий досвід – погіршення здоров'я, вживання наркотичних речовин, хвороби та інфекції, насильство, втягнення у злочини, холод та ін.

Ведучий підбиває підсумки, що так чи інакше, а всі приємні ілюзії від життя на вулиці призводять до однаково негативних наслідків.

Далі ведучий пропонує учасникам переглянути мультфільм на обговорювану тему.

4. Епізод I. «Чи так все добре, як здається?». Пауза після 2 хв. 36 сек. (10 хв.)

Мета: обговорення питань, які стосуються життя на вулиці: ризиків, труднощів, небезпек.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли Тьома з Малою йдуть під дощем, і Мала каже Тьомі: «Вапще-та на вулиці хара-шо, вчиться ненада, спиш – скільки хочеш, гуляєш – скільки хочеш» (на 2 хв. 36 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Що ви побачили у мультфільмі? Що робили люди? Про що вони думали? Що говорили?
- Чому головний герой Тьома опинився на вулиці?
- Що трапилося з Тьомою за цей короткий час?
- Чи задоволений хлопець перебуванням на вулиці?
- Хто зустрівся йому і як поставився до нього?
- Які відчуття були у головного героя протягом даного сюжету?
- Мала сказала Тьомі, що «взагалі-то на вулиці класно». Чи погоджуєтеся ви з цим твердженням?
- Розкажіть власну історію продовження сюжету, що з хлопцем відбуватиметься далі?

98 |

5. Епізод II «Справжнє життя на вулиці».

Пауза після 4 хв. 06 сек. (10 хв.)

Мета: обговорення питань, які стосуються життя на вулиці: ризиків, труднощів, небезпек.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли падає сніг, а Тьома один сидить на лавці (на 4 хв. 06 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Що трапилося з Тьомою за цей короткий час?
- Чи є справжні друзі у Тьомі? Чи можуть вони бути взагалі, якщо він продовжить життя на вулиці?

- Що треба робити дітям на вулиці, щоб вижити?
- Чому Тьому вигнали з підвалу?
- Що Тьома побачив нового в своєму житті, після того як потрапив до підвалу? Що спробував?
- Чи пропонували вам ваші знайомі вживати наркотики?

До уваги! Вищезазначене питання можна і варто обговорювати, якщо у вас побудовано достатній рівень довіри з підлітками.

- На які ще ризики для життя та здоров'я можна наразитися, живучи у підвалі (або інших «ничках»)?
- Чи міг Тьома на даному етапі повернутися додому?
- Що чекає на головного героя далі?

6. Епізод III. «Життя варте змін».

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: допомогти учасникам усвідомити, що можливо змінити спосіб життя та уникнути ризиків.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму.

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Тьому побили та знову залишили на вулиці на самоті. Якими проблемами зі здоров'ям це загрожує нашому герою?
- Хто запропонував Тьомі допомогу?
- Що б чекало далі на головного героя, якби він не зустрів підлітків з Центру допомоги дітям?
- Які можливості відкриваються для дитини, що потрапила з вулиці до центру екстреної допомоги дітям?
- Чи зміниться життя Тьоми після того, як він потрапив до Центру допомоги дітям? Як саме можуть розгортатися події? Розкажіть власну історію продовження сюжету цього мультфільму.

7. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

Загальні запитання до мультфільму, які можна обговорити з підлітками наприкінці заняття:

- Які ваші загальні враження від заняття? Від перегляду мультфільму?
- Що таке безпечне життя?
- Які переваги безпечного життя?
- Чи є можливість повернутися додому після перебування на вулиці? Відновити навчання? Працювати?
- Що для цього необхідно підліткам?

Заняття до мультфільму «Історія Жеки»

...Ніхто не планує зруйнувати своє життя. Але кожен, хто призвичаївся до алкоголю чи наркотиків, починав з того, що говорив: «Я не такий, як вони»...

Наркоманія – це багаторічна насолода смертю (Франсуа Моріак)

Момент, коли вколюєш наркотик не для того, щоб стало добре, а щоб не було погано, настає дуже швидко (Едіт Піаф)

Здоровий бідняк щасливіший за хворого короля (Артур Шопенгауер)

Короткий опис сюжету

Історія про хлопчика Жеку, який в компанії підлітків вперше спробував покурити марихуану. Далі у сюжеті відображені марення хлопчика під дією цієї психоактивної речовини. Жека потрапив до вигаданого світу, де зустрів різних персонажів і міг спостерігати, як ті вживали психоактивні речовини, зокрема алкоголь, ін'єкційні наркотики та ін. | 101

Проблеми, що піднімаються у мультфільмі:

- адиктивна поведінка підлітків як сходинка до залежності від психоактивних речовин;
- формування залежності від психоактивних речовин, особливості психологічної та фізичної залежності;
- подолання тиску оточення щодо вживання психоактивних речовин;
- дотримання законодавства України стосовно попередження обігу та поширення психоактивних речовин.

Нижче запропоновано рекомендації щодо трьох варіантів занять, які містять у собі матеріал для обговорення однієї або ж декількох із перерахованих проблем.

До уваги! Скористайтесь словником термінів під час підготовки до занять! Якщо у ході заняття ви вважаєте за необхідне розглядати з учасниками нижченаведені терміни, то їх потрібно пояснити зрозумілою для них мовою!

Словничок термінів для ведучого:

Психоактивні речовини (далі – ПАР) – речовини, що викликають звикання та (або) залежність за умов їхнього систематичного вживання (алкоголь, наркотичні речовини, лікарські та інші засоби), а також змінюють поведінку людини.

Наркотик – будь-яка речовина (що має або не має законного застосування в медицині), яка є предметом зловживання в інших цілях, крім медичних.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому різноманітних хімічних речовин чи шляхом постійної фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Адиктивна поведінка пов'язана з експериментуванням з ПАР, періодичним їхнім вживанням, але діє до виникнення психологічної та фізичної залежності.

Психологічна залежність від ПАР – стан, за якого психічного комфорту можна досягти лише під дією ПАР, поза сп'янінням виникає дратівливість, знижений настрій, постійні думки про вживання ПАР.

Фізична залежність від ПАР – стан організму, коли наркотична речовина вже включилася до ланцюга обміну речовин в організмі людини, отже поза станом сп'яніння виникають тяжкі фізичні відчуття, грубі соматичні й неврологічні розлади, які легко проходять після введення звичного наркотику.

Тиск оточення (або ж «соціальний тиск») – дія колективу (психологічна), що впливає на характер поведінки окремих членів групи, а також приводить їхні особистісні звички, установки, цінності й норми поведінки у відповідність до групових.

ВАРІАНТ ПЕРШИЙ

Основні проблеми: Адиктивна поведінка підлітків як сходінка до залежності від психоактивних речовин. Формування залежності, особливості психологічної та фізичної залежності.

Заняття на тему: «Попередження формування залежності від наркотичних речовин»

Мета заняття: поінформувати учасників щодо сутності наркотичних речовин, а також сприяти розумінню негативних сторін та наслідків їхнього вживання.

Завдання заняття:

- обговорити поняття «наркотик» (або «психоактивна речовина»), «фізична та психологічна залежність»;
- розглянути проблему вживання ПАР серед підлітків;
- обговорити питання, що стосуються ризиків для здоров'я під час вживання ПАР;
- обговорити шляхи протидії тиску та проаналізувати тактики відмов на пропозиції вжити ПАР.

| 103

Тривалість заняття: 1 год. 40 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: занурення у проблематику, створення сприятливої атмосфери та налаштування учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

Ведучий розпочинає заняття з запитань:

- Що таке наркотик?

- Які види наркотиків ви знаєте?
- Які способи вживання наркотиків вам відомі?

До уваги! Відповіді учасників на ці запитання мають зорієнтувати ведучого, які наркотичні речовини можна згадувати у ході заняття. Ті ж, які учасники не назвали, не варто згадувати та обговорювати.

Ведучий продовжує:

«Сьогодні я хочу відверто з вами поспілкуватися стосовно проблем вживання наркотиків серед молодих людей. Пропоную зосередитись і серйозно поставитись до заняття, адже якщо це не стосується особисто вас, то це однозначно стосується ваших близьких, знайомих, однолітків, яких ви навіть не знаєте. Сьогодні мільйони хлопців та дівчат не думають про наслідки, коли вперше пробують наркотики. У кожного були свої причини для того, щоб вперше вжити наркотик. Але, однозначно, робили вони це не для того, щоб відчувати страждання та біль. Надалі ж – вживання наркотику вже не є іграшкою або ж мрією, що дозволяє втекти від буденного життя, а навпаки – стає предметом та сенсом існування. Вже перестають хвилювати потреби, досягнення будь-яких цілей, сім'я, здоров'я, зовнішній вигляд, стосунки та ін. Здібності людини починають працювати на здобуття дози і все!

Повірте, у світі не існує жодної щасливої людини, що пов'язала своє життя з наркотиками. Залежні від наркотиків мріють про те, щоб можна було знову відчувати себе нормально, бути незалежними, вільними. І ніхто з тих, кому вдалося вирватися з лап наркотиків, не згадує своє минуле з любов'ю чи ніжністю, ніхто не хоче повертатись у це пекельне коло».

Ведучий запитує:

- Як ви думаєте, скільки відсотків залежних людей знову повертається до нормального життя? (Учасники вголос коментують та пропонують варіанти).

Ведучий відповідає:

«Шкода, але менше 10%! Але тут потрібно розуміти, що ці 10% – це ті особистості, які готові були чути, зрозуміти та докласти неймо-

вірних зусиль, щоб подолати хворобу. Можна порівняти життя наркозалежних людей з ескалатором, який рухається вниз...»

До уваги! Якщо підлітки не знають, що таке ескалатор, то або наведіть інший приклад, або поясніть, де є ескалатор та у чому полягає принцип його роботи.

«... Людина, яка пробує наркотичну речовину, ступає на цей ескалатор і рухається вниз. Повернути назад можна у будь-якому випадку, але що раніше, то простіше повернутися нагору».

3. Вправа: «Хочу розповісти...» (25 хв.)

Мета: довести учасникам актуальність проблеми наркоманії та обговорити причини та наслідки вживання наркотичних речовин підлітками та молоддю.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

1 етап: Ведучий пропонує запитання для обговорення:

- Чи був у когось досвід вживання психоактивних речовин?
- Пригадайте та розкажіть обставини, які спонукали до вживання наркотичних речовин?
- Чи спостерігали ви за тим, що відбувалось далі з людьми, які почали вживати наркотичні речовини?

Учасники за бажанням мають розповісти про ситуації з їхньої життєвої практики або з практики знайомих чи друзів про досвід та обставини, які спонукали до початку вживання наркотичних речовин.

До уваги! Варто заохочувати учасників до відвертих розмов та сприяти тому, щоб більшість із них висловилися з приводу обговорюваного питання – це великий показник довіри та готовності до сприйняття наступної інформації.

Коли учасники висловлять свою думку, ведучий має наголосити, що ситуації вживання досить розповсюджені та різні, і запропонувати розібратись у цьому.

2 етап: Після обговорення у широкому колі ведучий об'єднує учасників у декілька груп (кількість груп має бути 2, 4 або 6). Далі ведучий наголошує, що протягом 5-7 хв. група №1 записує на аркуші якомога більше причин, що спонукають підлітків вживати наркотики, а група №2 – якомога більше наслідків, до яких призводить їхнє вживання. Якщо груп більше ніж 2, то завдання повторюється для інших груп (група №3 – причини, №4 – наслідки).

Наприкінці ведучий підбиває підсумки та зазначає, що причин, які призводять до вживання ПАР, може бути багато, і цей список можна ще продовжувати, адже у кожного вони свої, а ось наслідки – майже у всіх людей однакові. Тож чи варте задоволення своїх бажань та інші причини, що привели до вживання наркотиків, величезної купи наслідків для свого тіла, здоров'я, сім'ї, друзів..?

До уваги! Якщо діти не вміють писати або ж рівень їхнього розвитку та характерологічні особливості унеможливають роботу у малих групах, проведіть обговорення визначених питань у колі.

106 | **4. Вправа «Перший і лише єдиний раз» (15 хв.)**

Мета: допомогти учасниками зрозуміти систему формування залежності від наркотичних речовин.

Додаткові ресурси: фліпчарт, папір для фліпчарту, маркери.

Хід проведення:

Ведучий наголошує, що всі наркотики мають однакову картину звикання до них, але різний вплив на організм. «Давайте спробуємо розібратись у цьому на прикладі алкоголю».

Далі ведучий пропонує учасникам коментувати поступово, що відбувається з людиною після:

- першої спроби алкоголю, другої, третьої... (доза збільшується);
- а якщо це вже систематичне вживання;
- а якщо це поступово призводить до вживання алкоголю навіть наодинці;
- а якщо людині вже достатньо мінімальної дози, щоб абсолютно сп'яніти (доза зменшується).

Наприкінці ведучий підсумовує сказане учасниками і пояснює стадії формування залежності.

Розвиток алкогольної залежності має чотири фази:

Початкова фаза:

Людина виявляє, що алкоголь покращує її настрій, допомагає позбутися страху і зміцнює віру в свої сили. Спочатку людина вживає алкоголь саме з цією метою, але поступово звикає, перерви між вживанням алкоголю скорочуються. Вона п'є швидко, особливо коли починає, щоб швидше досягти певного рівня сп'яніння, не переживає, п'є стільки, скільки їй потрібно.

Попередня фаза:

Той, хто вживає алкоголь, прагне постійно збільшити дозу, і вона дедалі зростає. Вживання алкоголю частішає. Дедалі частіше виникає стан перевищення дози.

Вирішальна фаза:

З'являється залежність від алкоголю. Людина, що п'є, вже не здатна себе контролювати, не може зупинитися. Інколи вона п'є і декілька днів підряд. Починають виникати проблеми з оточенням. Люди засуджують алкоголіка, він сприймає це як несправедливість і додатковий привід випити. Часто вирішує або обіцяє, що не буде пити або випиватиме менше, але йому це все не вдається.

Прикінцева фаза:

При алкогольній залежності людина вже не може жити без алкоголю, адже розвинулась фізична залежність – тобто організм вимагає алкоголь. Вже зранку вона змушена «хильнути скляночку», щоб привести себе в робочий стан. Без алкоголю вона почуває себе погано, дратівлива, нездатна зосередитись, у неї тремтять руки, болить голова. Вона напивається тепер швидше, ніж раніше, п'яніє від малої дози. Людину ніщо не зупиняє. Все це призводить до розладу особистості, повної втрати працездатності, розриву відносин у сім'ї та з друзями.

| 107

До уваги! Краще спробувати максимально візуалізувати інформацію, подаючи вищезазначене за допомогою схеми, яку можна малювати на фліпчарті або ж дошці чи ватмані під час розпові-

ді. Також варто наголосити, що на прикладі алкоголю дуже добре простежується картина формування залежності від наркотиків загалом, адже все майже так само відбувається і за умови вживання іншої наркотичної речовини.

На наступному етапі ведучий пропонує переглянути мультфільм.

5. Епізод I. «А що далі?»

Пауза після 1 хв. 40 сек. (10 хв.)

Мета: проаналізувати фактори, які впливають на вибір вживання психоактивних речовин.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли Жека біжить за білочкою у печеру (1 хв. 40 сек. перегляду мультфільму).

Далі ведучий пропонує наступні питання для обговорення:

- Що робили підлітки?
- Чому хлопці запропонували спробувати й Жеці?
- Чому Жека погодився спробувати «травичку»? Що вплинуло на вибір?
- Чи міг Жека відмовитися спробувати «травичку»?
- Чи трапляються подібні ситуації насправді? Що, як правило, відбувається далі?
- Як би ви вчинили у подібній ситуації? Що порадите робити?
- Що може трапитися з підлітками, які продовжують вживати «травичку»? До яких наслідків це може призвести? Як впливає куріння «травички» на здоров'я людини?
- Чи можна вважати куріння марихуани перехідним етапом до вживання інших наркотичних речовин?
- Чи знають молоді люди, які вперше пробують наркотики, про наслідки їхнього вживання та про всі аспекти дії цих речовин на організм людини?

6. Епізод II. «У печері»

Пауза після 3 хв. 41сек. (10 хв.)

Мета: обговорити етапи та види залежності від наркотичних ре-

човин.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Паузу у мультфільмі необхідно зробити на 3 хв. 41 сек., коли білочка говорить Жеці: «У нас тут усі лю-ди-ни». Далі ведучий пропонує наступні питання для обговорення:

- Що відбувалося з Жекою у сюжеті?
- Чому у мультфільмі після викуреної сигарети Жеці пропонують алкоголь, клей? З чим це пов'язано?
- Пригадаймо, що таке фізична та психологічна залежність?
- На якій стадії залежності хлопці, які вживають алкоголь, якщо білочка про них сказала: «Ох, ці алкаші... останнє за горілку віддасть, а тоді тиждень мучиться з похмілля...»?
- Чому, на вашу думку, перші негативні реакції організму не змушують людину припинити вживання наркотиків?
- Що відбувалося з Жекою насправді тоді, коли він начебто гуляв з білочкою по печері? Чому хлопці сміялися з нього?

| 109

7. Епізод III. «Найкращих – на “дошку пошани”!»

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: сприяти розумінню негативних сторін та наслідків вживання наркотичних речовин.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Обговорення проводиться після завершення мультфільму:

- За що потрапляють на «дошку пошани» у даному мультфільмі? Чи ж насправді варті історії Пупсіка, Люсі та Термінатора пошани? Чого вчать їхні історії?
- Хто був зображений на останньому портреті? Чому?
- Які думки були у Жеки наприкінці мультфільму?
- З якими проблемами може зіткнутися людина, яка вживає наркотики ін'єкційним шляхом?
- Як вживання наркотиків ін'єкційним шляхом пов'язане з ризиком інфікування ВІЛ? До поширення яких ще інфекцій та захворювань може призвести вживання наркотиків?

- Чи може людина, яка вже залежна від наркотиків або алкоголю, припинити вживати наркотик лише силою волі? Чому?
- Як ви оцінюєте ймовірність для вас особисто потрапити у ситуацію, яка містить ризик вживання наркотиків? Від чого це залежить?

8. Вправа «Ситуація з життя» (15 хв.)

Мета: навчити вирішувати складні життєві ситуації, пов'язані з ризиком вживання психоактивних речовин.

Додаткові ресурси: тексти ситуацій на картках.

Хід проведення:

Ведучий об'єднує учасників у декілька груп по 2-3 особи та дає кожній групі ситуацію для розгляду. Якщо учасники мають труднощі з читанням, ситуації зачитує ведучий.

110 | 1) *Сергій познайомився з новим сусідом, і одного разу сусід запропонував гарно провести час, запросив у гості. Сергій погодився. Крім Сергія в квартирі були присутні ще кілька юнаків та дівчат. Вони розмовляли та слухали музику. Один хлопець оголосив, що знає дуже гарний рецепт і зараз приготує те, що дозволить розслабитись і покайфувати. За деякий час Сергію запропонували спробувати уколоти якусь суміш і покайфувати разом...*

- Які ризики є у даній ситуації?
- Що треба зробити Сергію? Чому?
- Якщо Сергій погодиться «покайфувати», що на нього чекатиме?

2) *Світланка посварилася зі своїм хлопцем. Їй дуже погано, вона засмучена та схвильована. Увечері вона зустріла свою подругу, і та запропонувала спробувати «одну таблеточку», яка позбавить проблем та хвилювань. «Я їх завжди п'ю у складних обставинах. Після цього почуваєшся дуже спокійно та весело, це допомагає...»*

- Які ризики є у даній ситуації?
- Що треба робити Світлані? Чому?
- Якщо Світлана погодиться вжити «таблеточку», що може чекати на неї у майбутньому?

9. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

До уваги! Які з наведених вправ, окрім перегляду та обговорення мультфільму, використовувати у занятті – ваше рішення. Це залежить від того, наскільки учасники готові обговорювати проблему, чи зберігають активність та увагу тощо (дивіться загальні рекомендації щодо організації заняття).

ВАРІАНТ ДРУГИЙ

Основна проблема: Тиск та нав'язування вживання наркотичних речовин у підлітковому середовищі

Заняття на тему: «Формування навичок протистояння тиску»

Мета заняття: навчити розрізняти ситуації маніпулювання, сформувати навички відмови у випадках пропозицій вжити психоактивні речовини.

Завдання заняття:

- розглянути проблему вживання підлітками психоактивних речовин;
- ознайомити учасників з поняттям «соціального тиску»;
- обговорити шляхи протидії тиску та проаналізувати тактики відмов на пропозиції вжити психоактивні речовини.

Тривалість заняття: 1 год 40 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: створення сприятливої атмосфери та налаштування учасників на активну роботу на занятті, занурення у проблему.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

Ведучий розпочинає заняття з пропозиції пригадати та розповісти ситуації, коли учасники відчували на собі будь-який тиск.

Після обговорення ведучий підсумовує відповіді та наголошує на наступному:

«Ми дуже часто потрапляємо у ситуації, коли на нас “тисне” оточення, примушуючи робити те, чого за інших обставин ми, швидше

за все, не робили б. Це явище має назву соціального тиску. Тиск може бути вчинений як за допомогою слів, так і за допомогою певних дій. Чи може хтось навести приклад?

Так, наприклад, у першому випадку можуть використовуватись такі вислови: “Ну що, тобі слабо...?”, “А я думав, що ти можеш...”, “Ти що, мамин синочок?...” тощо.

Тиск за допомогою дій – це застосування фізичної сили або ж інші маніпуляції без фізичного контакту (наприклад, коли оголошують “бойкот”, не розмовляють з людиною, начебто демонструючи їй, що вона самотня).

А чи справді треба робити все, щоб не бути “білою вороною”? Чи, може, потрібно змінити компанію, члени якої впливають на вас і пригнічують вашу індивідуальність (або ваші особливості)?

Отже, наше заняття присвячене розгляду різних ситуацій, де присутній тиск оточення стосовно вживання наркотичних речовин. Спробуємо розібратись, як потрібно себе поводити, якщо виникають подібні ситуації».

3. Вправа: «Кулька» (25 хв.)

| 113

Мета: проаналізувати моделі поведінки у ситуаціях «соціального тиску» та визначити складові для протистояння даному явищу.

Додаткові ресурси: паперові кульки у кількості двічі меншій, ніж кількість учасників.

Хід проведення:

Ведучий пропонує учасникам об’єднатись у пари та визначити, хто з пари учасників буде під номером 1, а інший, відповідно, під номером 2. Перші номери отримують маленьку паперову кульку (м’ячик). Ведучий наголошує, що один учасник з пари має паперову кульку, а інший – ні. Учасник 1, який має таку кульку, повинен запропонувати її учаснику 2. Проте в учасника 2 – чітка установка – не брати цю кульку, вона йому зовсім не потрібна. Учасник, який хоче віддати кульку, може використовувати різні засоби, але не застосовувати фізичну силу.

Ведучий наголошує, що на виконання завдання є 3 хв. Потім ведучий просить учасників у парах змінити ролі. Учасник під номером 2 тепер має пропонувати кульку учаснику 1. І знову – 3 хв. на діалог.

Після того, як учасники виконали завдання, необхідно перейти до обговорення.

- Чи взяв хтось кульку у свого партнера? Які аргументи спонукали вас взяти кульку?
- Чи важко було протистояти, коли вас переконували взяти кульку?

Ведучий повинен пояснити, що існують різні способи впливу на іншу людину. Серед таких можуть бути: маніпуляція, тиск, переконання та ін. І тому дуже важливо вміти протистояти, якщо це суперечить власним переконанням та інтересам.

Ситуацію із кулькою можна порівняти із ситуацією, коли людину всупереч бажанню будь-якими способами переконують спробувати наркотичні речовини. Ситуація з кулькою абсолютно безпечна, проте чи так само безпечна перша спроба наркотику?

Запитання для обговорення з учасниками:

- Вживання будь-яких наркотичних речовин часто відбувається у компанії. Як може почувати себе людина, яка не бере участі у їхньому вживанні, але перебуває у компанії?
- Чи відчували ви колись на собі тиск оточення щодо вживання наркотичних речовин? Як ви поводити себе у цей момент? Що необхідно зробити?
- Згадайте якомога більше причин, чому деякі люди не вживають алкоголь або суворо обмежують його вживання, або ж не палять?

На наступному етапі ведучий пропонує переглянути мультфільм.

4. Епізод І. «Давай з нами!»

Пауза після 1 хв. 51 сек. (10 хв.)

Мета: проаналізувати фактори, які впливають на вибір вживання психоактивних речовин.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Паузу у мультфільмі потрібно зробити на 1 хв. 51 сек., коли білочка пропонує Жеці склянку горілки та наголошує: «Давай з нами!». Далі ведучий пропонує наступні запитання для обговорення:

- Що відбувалося у сюжеті? Що робили підлітки?
- Чому хлопці запропонували спробувати наркотик і Жеці?
- Чому Жека погодився спробувати «травичку»? Що вплинуло на вибір?
- Чи міг Жека відмовитися від «травички»?

До уваги! Підлітки можуть відповісти: «Ні, не міг». Подумайте, яким чином ви переконаєте учасників, що відмова все ж можлива у будь-якій ситуації.

- Чи трапляються подібні ситуації насправді? Що відбувається далі?
- Пригадайте якомога більше висловлювань, якими у мультфільмі Жеку намагалися примусити вжити наркотичну речовину? (Наприклад, білочка пропонує Жеці склянку горілки та говорить: «Давай з нами!»);
- Як би ви вчинили у даній ситуації?
- Запропонуйте варіанти відмови у кожній з двох ситуацій (хлопці пропонують «травичку» та білочка пропонує алкоголь).

| 115

5. Епізод II. «Понюхай клею, підсуши мозок!»

Пауза після 3 хв. 12 сек. (10 хв.)

Мета: проаналізувати фактори, які впливають на вибір вживання психоактивних речовин.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Паузу у мультфільмі потрібно зробити на 3 хв. 12 сек., коли білочка пропонує Жеці пакет і наголошує: «Понюхай клею, підсуши мозги!». Далі ведучий пропонує наступні запитання для обговорення:

- Поясніть іронічний вислів білочки: «Понюхай клею, підсуши мозги»? Як насправді клей впливає на мозок людини?
- Чим відрізняється поведінка Жеки під час першої спроби закурити «траву» від спроби понюхати клей?
- Чому Жека погодився «спробувати» клей одразу ж?

- Проаналізуйте, а що вчинить Жека, якщо йому запропонують ін'єкційні наркотики?
- Як зазвичай відбуваються подібні ситуації в житті? Що відбувається далі?
- Як би вчинили ви у даній ситуації?
- Запропонуйте варіант відмови у даній ситуації.
- Якою є роль людей, що продають підліткам алкоголь та наркотики, яка їхня справжня мета?

До уваги! Варто обговорити ситуацію у мультику з обміном велосипеда на пляшку горілки. Чим ще може пожертвувати алко- або наркозалежна людина, щоб отримати наркотик?

6. Епізод III. «Випустіть мене!»

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: обговорити можливі варіанти виходу з ситуації, у якій опинився Жека – головний герой мультфільму.

116 | **Додаткові ресурси:** відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Наприкінці мультфільму ведучий пропонує обговорити наступні запитання:

- Хто і чому опинився на «дошці пошани», яку показала білочка Жеці?
- Чому Жека злякався?
- Чи були у Жеки протягом усього сюжету спроби у ситуаціях тиску відмовитися від вживання наркотику?
- Як ви вважаєте, яким чином вплине на Жеку історія, що з ним сталася? Чи захоче він повторити?
- Наприкінці мультфільму Жека опинився на тому ж місці, але компанії хлопців уже не було. Як ви вважаєте, чому автори вважали за потрібне створити сюжет, де хлопець більше не зустрічає цієї компанії?

7. Вправа «Контраргумент» (30 хв.)

Мета: сприяти формуванню у підлітків навичок відмови у ситуаціях тиску.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

До уваги! Необхідно ретельно підготуватися до даної вправи та чітко спланувати хід її проведення. Підготуйте, крім запропонованих нижче, варіанти відповідей та відмов, які будуть актуальні для вашої цільової групи. Орієнтуйтеся на досвід, знання та можливість учасників!

1-й етап. Разом з групою спробуйте змодельовати ситуацію, коли один з підлітків пропонує іншому спробувати наркотик. Завдання підлітка, який отримує пропозицію – твердо відмовитись від наркотику. Завдання для інших учасників – спостерігати за перебігом діалогу та у будь-який час, за бажанням, зайняти місце одного з підлітків, що грають ролі, та дотримуватися надалі його позиції (пропонувати або ж відмовлятися).

| 117

Розгляньте якомога більше таких ситуацій та варіантів відмови від вживання наркотичної речовини. Діалог може розгортатися по-різному, тут варто спостерігати за перебігом діалогу та під час обговорення пригадати різні моделі поведінки учасників.

2-й етап. Обговоріть наступні питання з учасниками:

- Які враження в учасників, які мали переконати у чомусь співрозмовника? Чи легко переконувати? Що допомагало? Що заважало?
- Які враження в учасників, які мали знайти вихід із ситуації та відмовити співрозмовнику? Чи легко відмовляти? Що допомагало? Що заважало?
- Якщо ви впевнені, що хочете відмовити, що потрібно зробити? Сказати?
- Які варіанти відмов можна пригадати або ж вигадати, якщо пропонують спробувати будь-яку наркотичну речовину? Учасники мають пропонувати приклади відмов.

Наприкінці ведучий пропонує до уваги учасників схему щодо варіантів тактик відмов. Ведучий пропонує обговорити та продовжити список запропонованих відмов.

Протистояння тиску середовища – в умінні відмовитися		
Тактика відмови	Тиск	Приклади відповідей
1. Ввічливо відмовитися	Хочеш спробувати?	Ні, дякую.
2. Пояснити причину відмови	Чому не хочеш?	Не можу, потрібно здати аналізи.
3. Змінити тему	Давай покайфуємо.	А ти чув, що...
4. Натиснути зі свого боку	Якби ти був крутим, ти б спробував.	Якби ти був крутим, ти б припинив гратися у дитинство.
5. Не виявляти зацікавленості	Вам пропонують наркотик.	Не звертати на це уваги і піти геть.
6. Уникати ситуацій	Місця, де можливий тиск.	Уникати таких місць.
7. Сила у кількості	Якщо доводиться відвідувати такі місця.	Йти з тим, хто також не вживає наркотиків.
8....		
9....		

Алгоритм «Як відмовити?»:

1. Оберіть чітку позицію, не вигадуйте причин (коли починають виправдовуватись, тоді на цю тему більше розмов і більше шансів збити з пантелику);
2. Відмову починайте завжди зі слова «Ні», «Ні! Це моє рішення. Я не повинен вам пояснювати, чому Ні»;
3. Якщо відчуєте посилення тиску, відмовтесь продовжувати розмову: «Я не хочу про це більше говорити»;

4. Якщо тиск продовжується, бажано залишити цю компанію й це місце.

8. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

До уваги! Які з наведених вправ, окрім перегляду та обговорення мультфільму, використовувати у занятті – ваше рішення. Це залежить від того, наскільки учасники готові обговорювати проблему, чи зберігають активність та увагу тощо (дивіться загальні рекомендації щодо організації заняття).

ВАРІАНТ ТРЕТІЙ

Основна проблема: Дотримання законодавства України стосовно попередження обігу психоактивних речовин

Заняття на тему: «Знання законів захищає»

«Наркотики вживають усі» – таке узагальнення може схилити наївних осіб спробувати отруйне зілля. У житті не завжди буває все безхмарно, і оступитися може будь-яка людина. А ось стати на шлях виправлення або далі йти кривою доріжкою – вже кожен вибирає сам.

Мета заняття: поінформувати учасників стосовно законних та незаконних дій у ситуаціях, пов'язаних із психоактивними речовинами.

Завдання заняття:

- розглянути проблему вживання підлітками психоактивних речовин;
- поінформувати учасників стосовно законодавчої бази з попередження вживання, обігу та будь-яких маніпуляцій з психоактивними речовинами;
- обговорити особливості відповідальності громадян у випадку порушення закону.

Тривалість заняття: 1 год. 00 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання
(оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: створення сприятливої атмосфери та налаштування учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

Ведучий розпочинає заняття з пропозиції подумати і пояснити:

- Що таке «закон»?
- Які закони ви знаєте, чули?
- Чи знаєте ви, що існують закони, які захищають кожного громадянина України?
- Як ви розумієте термін «діяти в межах закону»?

До уваги! Під час підготовки до цього заняття ведучий має врахувати, що учасники можуть мати труднощі з відповідями на вищезгадані запитання. Тому ведучому необхідно пояснити незрозумілі терміни, які будуть згадуватися надалі, зокрема «закон», «відповідальність», «діяти в межах закону» та ін.

Ведучий звертається до учасників і наголошує:

- Якщо я запитаю вас про зв'язок підлітків, наркотиків та закону, які асоціації у вас виникнуть?

До уваги! Зафіксуйте ваше запитання у вигляді трикутника-схеми на аркуші фліпчарту або ж дощці (підлітки – наркотики – закони). Це дозволить підліткам краще зрозуміти запитання та зосередитись на його суті.

| 121

Далі ведучий фіксує навколо трикутної схеми асоціації учасників, які мають спробувати пояснити, чому виникає саме така думка.

Ведучий підсумовує сказане учасниками та наголошує, що наркотики в Україні поза законом, їх заборонено, отже за всі маніпуляції людини з наркотичними речовинами її може бути покарано.

3. Епізод І. «Дозволено чи ні?»

Пауза після 2 хв. 50 сек. (10 хв.)

Мета: обговорити законодавчі небезпеки вживання підлітками марихуани, алкоголю та інших ПАР.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли підлітки кепкують з Жеки (на 2 хв. 50 сек. перегляду мультфільму).

Після паузи ведучий пропонує обговорити наступні запитання:

- Що відбувалося у даному епізоді? Що робили підлітки?
- Чому підлітки не хотіли бачити «ментів»?
- Які дії героїв у даному сюжеті можна вважати протиправними? (починаючи від початку мультфільму)
- Що таке наркотична речовина?
- Чи належить «травичка» до наркотичних речовин?
- Що може чекати на особу, якщо у її кишені «травичка»?
- Які обмеження існують щодо вживання алкоголю? Чому?
- Чи несе загрозу для оточення людина у стані алкогольного сп'яніння?

4. Епізод II. «Відповідати має кожен!»

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: поінформувати підлітків про відповідальність перед законом, пов'язану з наркотиками.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму. Ведучий ініціює обговорення:

- Які ризики існують, якщо поряд з вами людина в стані наркотичного сп'яніння?
- Чи можна вважати, що вживання наркотичних речовин не має стосунку до обмеження свободи, в'язниці?

До уваги! В Україні вживання наркотиків не карається законом. Але протиправним є зберігання, перевезення, пересилання наркотичних речовин. Окрім того, наголосить, що 75% правопорушень та злочинів підлітки скоюють саме у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння. Тобто саме алкоголь та наркотики дуже часто приводять підлітка за ґрати.

- Чи присутній у сюжеті даного мультфільму ризик стосовно відповідальності перед законом? Якщо так, то для кого саме?

До уваги! Варто згадати старших підлітків, які залучають до вживання наркотиків молодшого; людину, що продає підліткам у

печері алкоголь (чи то обмінює на матеріальні цінності), тощо.

- Поясніть, якою має бути поведінка, щоб не переступити межу щодо несення відповідальності перед законом України стосовно маніпуляцій з наркотичними речовинами?

5. Вправа «Пошук фактів» (25 хв.)

Мета: поінформувати учасників стосовно міфів та фактів про деякі законодавчі обмеження стосовно наркотичних речовин.

Додаткові ресурси: анкета з запитаннями для кожного учасника.

Хід проведення:

Ведучий пропонує учасникам обговорити ряд запитань. Він зачитує запитання та варіанти відповідей до них, підлітки мають коротко обговорити та визначитися з правильною відповіддю. Після чого ведучий дає коментарі.

«Пошук фактів»

1. Назвіть, що з перерахованого нижче суперечить законам України:

- виготовлення наркотиків;
- залучення до вживання;
- розповсюдження наркотиків;
- вживання наркотиків;
- організація місця для виготовлення наркотиків (наприклад, варіння);
- вирощування у себе на городі коноплі (марихуани);
- вирощування у себе на городі маку.

Коментарі ведучого: Нормативно-правовими актами, що спрямовані на попередження поширення наркотиків в Україні та попередження наркоманії, є Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів», Кримінальний кодекс України (КК), Кодекс України про

| 123

адміністративні правопорушення. Цими документами передбачено також контроль за немедичним вживанням наркотичних і психотропних речовин. Деякі з них легально використовуються в медицині, але тільки за призначенням лікаря (наприклад, морфін, бупренорфін, транквілізатори).

Кримінальна відповідальність настає за:

- незаконне зберігання наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів
- незаконне виробництво чи виготовлення наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів
- незаконне перевезення чи пересилання наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів
- незаконний збут наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів
- посів або вирощування снотворного маку чи конопель
- схиляння до вживання наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів
- схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотиками, психотропними речовинами чи їхніми аналогами
- незаконне публічне вживання наркотиків
- незаконне введення наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів в організм іншої особи проти її волі
- незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів з метою їхнього використання для виробництва або виготовлення наркотичних чи психотропних речовин
- організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів.

Отже, лише безпосереднє вживання наркотику не карається законом. Втім, якщо людина не зможе довести, що знайдені у неї наркотики призначені тільки для її особистого вживання, її можуть притягнути до відповідальності (за зберігання)¹⁶.

2. Чи знаєте ви, яке покарання загрожує особі за зберігання, перевезення, пересилання, виготовлення наркотику:

- штраф;
- публічне вибачення;
- позбавлення волі (в'язниця) на 5 років.

Коментарі ведучого: Види покарання за правопорушення, пов'язані з наркотиками, часто є суворими. Вони різняться в залежності від типу правопорушення (наприклад, відповідальність за незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання речовин без мети збуту менша, ніж за те ж саме з метою збуту), від виду та кількості цих речовин, а також від повторності правопорушення чи існування попередньої змови групи осіб (покарання посилюється).

Приклади термінів позбавлення волі:

- *незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання речовин без мети збуту – до 3 років (повторно – від 2 до 5 років) – стаття 309 КК*
- *незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання речовин з метою збуту – від 3 до 8 років (повторно – від 5 до 10 років з конфіскацією майна) – стаття 307 КК*

У деяких випадках особа, яка добровільно здала наркотики, психотропні речовини або їхні аналоги і вказала джерело їхнього придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із їхнім незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за їхнє незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання – статті 307 і 309 КК.

Вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, обтяжує покарання – стаття 67 КК.

3. З якого віку дозволено купувати алкогольні напої?

- з 14 років;
- з 21 року;
- з 18 років;
- хлопцям з 18, дівчатам з 21;
- з дозволу батьків можна у будь-якому віці.

Коментарі ведучого: Купувати алкогольні напої можна з 21 року.

4. До речовин, за зберігання яких може настати кримінальна відповідальність, відносять:

- марихуану (коноплю);
- нікотин;
- кокаїн;
- каву;
- чай;
- алкоголь;
- героїн;
- клей.

Коментарі ведучого: Марихуану (коноплю, кокаїн, героїн. Наприклад, за незаконне вирощування, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання марихуани без мети збуту може загрожувати 3 роки (повторно – 5 років) позбавлення волі, а з метою збуту – 5 років (повторно – 10 років з конфіскацією майна).

5. Чи можна потрапити за ґрати, якщо залучити до вживання наркотиків дитину?

- так;
- ні.

Коментарі ведучого: Так, відповідальність настає за схиляння будь-якої людини до вживання наркотиків, психотропних речовин чи їхніх аналогів, а особливо – неповнолітньої людини. Окрім того, відповідальність також настає за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, які не є наркотиками, психотропними речовинами чи їхніми аналогами.

6. Спиртні напої продаються в магазинах, тому їхнє вживання не обмежене законом:

- так;
- ні.

Коментарі ведучого: Ні, це не так. Купувати алкоголь можна лише особам, яким виповнився 21 рік, і лише у ліцензованих закладах.

- *Вживати алкоголь (зокрема – пиво, слабоалкогольні напої, міцні напої) в громадських місцях (на вулицях, на стадіонах, у скверах, парках, у всіх видах громадського транспорту тощо) заборонено законом (ст. 178 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Такі дії тягнуть за собою попередження або накладення штрафу.*
- *Водіям з ознаками вживання алкоголю заборонено керувати транспортними засобами. Їх можуть оштрафувати та позбавити права керування всіма видами транспортних засобів на термін від одного до двох років (ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення).*
- *Продаж алкогольних напоїв, виготовлених вдома, заборонено.*
- *Збут, а також придбання, зберігання та транспортування з метою збуту незаконно виготовлених напоїв є кримінальним правопорушенням.*

- Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього або іншими особами тягне за собою адміністративне покарання (ст. 180 Кодексу України про адміністративні правопорушення)¹⁷.

7. Кримінальна відповідальність перед законом настає з:

- 18 років;
- 14 років;
- 16 років;
- 21 року;
- коли людина отримує паспорт.

Коментарі ведучого: Кримінальна відповідальність настає з 16 років, а в особливо тяжких випадках – з 14 років.

6. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

128 | **Загальні питання до мультфільму, які можна обговорити з підлітками наприкінці кожного з занять:**

- Які ваші загальні враження від заняття? Від перегляду мультфільму?
- Що таке здоровий спосіб життя?
- Які переваги здорового способу життя?
- Чи можливо змінити ризикований спосіб життя на користь здорового способу життя? Відновити попереднє життя?
- Що для цього необхідно підліткам?

До уваги! Наприкінці ведучий узагальнює сказане та підбиває підсумки заняття. Якщо рівень учасників дозволяє, можна обговорити цитати (вислови) відомих людей, наведені на початку занять до мультфільму.

17 Настільна гра «Що я знаю про наркотики». – К.: ВГЦ «Волонтер», ЮНІСЕФ, 2009.

Заняття до мультфільму «Історія Олі»

Якщо раніше ВІЛ-інфекція здебільшого поширювалася серед споживачів ін'єкційних наркотиків, то тепер в групі ризику – кожен із нас. Достатньо одного фатального випадку...

Секс уальна революція завершилася повною перемогою вірусів (Патрик О'Рурк)

Щоб подолати ВІЛ, ми повинні боротися не проти вірусу, а один за одного, за здорове життя без наркотиків, за чисті та вірні стосунки, за любов (Олена К., 19 років)

Короткий опис сюжету:

Історія починається з того, що Оля, дівчина-підліток, чекає біля Кабінету Довіри на результат тесту на ВІЛ. Очікування результатів здається тривалим, як ніколи, і за цей час Оля подумки пригадує всі сюжети зі свого життя, які дають підстави для роздумів: «Чи не інфікована я?». Ось, нарешті, черга дізнатись результат дійшла і до Олі. «Заходьте до кабінету», – звертається медсестра до дівчини...

| 129

Проблеми, що порушуються у мультфільмі:

- ВІЛ-інфікування як наслідок ризикованої поведінки;
- шляхи потрапляння ВІЛ в організм людини;
- способи усунення або зниження ризику інфікування ВІЛ;
- тест на ВІЛ.

Нижче запропоновано рекомендації щодо трьох варіантів занять, які містять у собі матеріал для обговорення однієї або ж декількох із перерахованих проблем.

До уваги! Скористайтесь словничком термінів під час підготовки до занять! Якщо у ході заняття ви вважаєте за необхідне розглядати з учасниками нижченаведені терміни, то їх потрібно пояснити зрозумілою для них мовою!

Словничок термінів для ведучого:

небезпечний секс – це будь-які форми сексуальної активності, під час яких сперма, кров, вагінальний секрет однієї особи потрапляє в організм іншої особи, тобто її сексуального партнера;

безпечний або більш безпечний секс – це непроникаючий секс або секс з презервативом;

ІПСШ – це інфекції, що передаються статевим шляхом, викликані бактеріями, вірусами або паразитами. Деякі ІПСШ уражають тільки статеві органи людини, інші, такі як гепатити, сифіліс, ВІЛ-інфекція викликають ураження всього організму;

ВІЛ – вірус імунodefіциту людини, що призводить до розвитку ВІЛ-інфекції і захворювання на СНІД;

СНІД – синдром набутого імунodefіциту, завершальна стадія ВІЛ-інфекції;

період вікна – це період від моменту інфікування ВІЛ до можливості виявити його через достатню кількість антитіл до ВІЛ (через 3-6 і навіть 18 місяців після інфікування);

тест на ВІЛ – аналіз на визначення наявності в організмі ВІЛ-інфекції. Тестування у нашій країні, згідно із Законом України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» є **безкоштовним, конфіденційним, а за бажанням особи – анонімним**;

сексуальність – це сукупність внутрішніх і зовнішніх ознак, які роблять одну людину привабливою для іншої;

сексапільність – це лише зовнішня привабливість, так звана «відкритість до сексу», яка часто створюється штучно: яскравий макіяж, короткі спідниці, декольте, відповідний погляд та манера поведінки.

ВАРІАНТ ПЕРШИЙ

Основні проблеми: Шляхи потрапляння ВІЛ в організм людини; інфікування ВІЛ як наслідок ризикованої поведінки; способи усунення або зниження ризику інфікування ВІЛ

Заняття на тему: «Попередження ризикованої щодо ВІЛ поведінки»

Проблема ВІЛ/СНІДу є актуальною для підлітків та молоді тому, що в першу чергу це – хвороба поведінки. Підлітки та молодь є уразливою категорією населення щодо інфікування ВІЛ. Отже, дане заняття присвячене розгляду з підлітками та молоддю зазначеної проблеми.

Мета заняття: поінформувати стосовно ВІЛ/СНІДу, шляхів передачі ВІЛ та сприяти виробленню навичок безпечної поведінки для уникнення інфікування ВІЛ.

Завдання заняття:

- проаналізувати поняття ВІЛ та СНІД, шляхи передачі ВІЛ;
- обговорити варіанти поведінки, безпечної щодо ймовірності інфікування ВІЛ.

| 131

Тривалість заняття: 1 год. 45 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: створення сприятливої атмосфери та налаштування учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

Ведучий пропонує учасникам відповісти на запитання:

- Що таке ВІЛ?
- Що таке СНІД?
- Які шляхи передачі ВІЛ існують?

Далі ведучий має пояснити поняття ВІЛ та СНІД і зупинитись детальніше на поясненні шляхів передачі ВІЛ від однієї людини до іншої.

До уваги! У наступній вправі пропонуємо один з можливих варіантів пояснення шляхів передачі.

3. Інформаційне повідомлення «Шляхи передачі ВІЛ» (15 хв.)

Мета: збільшити рівень знань учасників щодо шляхів передачі ВІЛ.

Додаткові ресурси: аркуші паперу для фліпчарту, маркери, брошури, інформаційні матеріали до теми заняття.

Хід проведення:

132 | Ведучий розпочинає з запитання до учасників: «Які рідини в організмі людини ви знаєте? Назвіть».

Ведучий малює на аркуші фліпчарту крапельки (щоб було зрозуміло, що мова йде про рідини) і записує всередині кожної такої крапельки назву рідини, яку називають учасники (по черзі, як зображено на Малюнку 2). Наприклад: кров, слина, піт, сперма, вагінальні виділення, сеча, спинномозкова рідина, лімфа, міжклітинна рідина, грудне молоко, слюзи та ін.



Малюнок 2

Далі ведучий наголошує, що вірус імунодефіциту людини може бути присутнім у більшості біологічних рідин організму людини, проте у різних концентраціях. Наприклад, у слині людини міститься зовсім невелика кількість вірусу (ведучий ставить декілька крапочок на малюнку крапельки з написом «слина»), у вагінальних виділеннях – велика кількість вірусу (ведучий заштриховує крапельку з назвою «вагінальні виділення»). Таким чином мають бути по-різному замальовані всі підписані

крапельки. Потрібно наочно показати, в яких рідинах вірусу найбільше, а це наступні рідини: кров, сперма, вагінальні виділення, грудне молоко, спинномозкова рідина. Найменша концентрація вірусу в таких рідинах організму, як: слина, піт, сльози.

Після того, як всі крапельки відповідно заштриховані, необхідно запитати учасників: «З якими рідинами, в яких концентрація ВІЛ може бути найбільша, може контактувати інша людина?». Після відповідей учасників логічно буде зазначити основні шляхи передачі ВІЛ від однієї людини до іншої. *(У крові концентрація вірусу у тисячі разів більша, ніж у сечі або слині, отже ..)*

Інфікування можливе лише тоді, коли в організм людини потрапляють наступні біологічні рідини іншої, ВІЛ-інфікованої людини:

Кров – у разі користування не продезінфікованими, забрудненими кров'ю, а, отже, можливо, з вірусом, спільними голками та шприцами (у споживачів ін'єкційних наркотиків) або за таких самих умов – під час пірсингу, татуювання. Також під час переливання крові від інфікованого ВІЛ донора або у разі пересадки від нього органів і тканин (зараз цей шлях передачі майже виключений, оскільки донори підлягають обов'язковому обстеженню на ВІЛ).

Грудне молоко – від інфікованої матері – дитині під час грудного вигодовування.

У випадку вагітності ВІЛ-інфікованої жінки ризик народити інфіковану дитину значною мірою залежить від стану здоров'я вагітної, кількості вірусу в її крові, симптомів хвороби, тривалості пологів. У середньому ймовірність народження ВІЛ-інфікованої дитини від інфікованої матері складає 30-35%. У разі, якщо ВІЛ-інфікована жінка приймає АРВ-терапію та не годує дитину грудним молоком, ризик інфікування дитини зменшується до 1-2%!

Сперма та вагінальні виділення – під час сексуального контакту з інфікованим партнером.

Спинномозкова рідина, де також присутня висока концентрація вірусу, виключається зі списку небезпечних рідин, тому що контактування з нею майже виключене.

Що стосується ризику інфікування під час поцілунків, то ймовірність зараження майже виключена, але все ж важливо, щоб у ротовій порожнині не було тріщинок, виразок на слизовій оболонці, інших пошкоджень та кровоточивих ясен. «Сухі» поцілунки (у щоку, руку, лоб та навіть губи) абсолютно безпечні. Вірус імунодефіциту людини нестійкий у навколишньому середовищі, лише деякий час може зберігатись у згустках крові.

Також ВІЛ не передається:

- під час чхання, кашлю, тобто через повітря;
- під час рукостискання і обіймів, поцілунків;
- через посуд, їжу;
- через постільну та натільну білизну, під час відвідування громадських лазень і туалетів;
- через гроші;
- через воду, іграшки, шкільне приладдя;
- через дверні ручки, поручні у громадському транспорті;
- через кліщів, комарів, вошей, клопів (нездатність вірусу до розмноження в організмі різних комах).

Ведучий з усього вищесказаного робить висновок, що інфікування людини ВІЛ-інфекцією відбувається зазвичай не пасивним способом (за винятком, наприклад, хворого, якому у лікарні перелили кров, що містила вірус), а у результаті певної поведінки людини, наприклад, безладних сексуальних зв'язків, сексу без презерватива, вживання наркотичних речовин шляхом ін'єкцій, тобто за умов ризикованої щодо інфікування ВІЛ поведінки.

Запропонуйте підліткам подивитися цікавий мультфільм та обговорити його.

4. Епізод I «Лотерея».

Пауза після 1 хв. 34 сек. (10 хв.)

Мета: актуалізувати увагу учасників стосовно проблеми ВІЛ/СНІ-

Ду та ризикованої поведінки, пов'язаної з імовірністю інфікування ВІЛ.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли Оля зайшла до кабінету і сіла на стілець перед лікарем, але ще не почула вироку... (на 1 хв. 34 сек. перегляду мультфільму).

Запитання для обговорення сюжету:

- Що таке ВІЛ/СНІД?
- Чи були у Олі підстави для хвилювання, коли вона чекала на результати тесту?
- У яких ситуаціях Оля ризикувала заразитися ВІЛ?
- Які ймовірні шляхи передачі ВІЛ продемонстровані у даному мультфільмі? Які ще ви знаєте?
- Які поради можете запропонувати у будь-якій з наведених ризикованих ситуацій для уникнення інфікування ВІЛ?
- Як ви вважаєте, що скаже лікар Олі?

5. Епізод II. «Ти можеш себе захистити!».

| 135

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: акцентувати увагу учасників на шляхах передачі ВІЛ від однієї людини до іншої та ситуаціях, коли ВІЛ не передається.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму.

Запитання для обговорення сюжету:

- Чи можна вважати випадок Олі «щасливим» завершенням?

До уваги! Можна прокоментувати, що Оля дізналась лише про результати обстеження на ВІЛ, а не про наявність інфекцій, що передаються статевим шляхом. І варто наголосити, що небезпека таких інфекцій полягає у безсимптомному розвитку.

- Пригадайте та прокоментуйте, у яких випадках у Олі був ризик інфікування ВІЛ?
- Чому потрібно здавати тест на ВІЛ/СНІД?

- Як би ви вчинили у подібній ситуації?
- Які поради у подальшому житті можете сформулювати для Олі?

6. Вправа «Плакат» (30 хв.)

Мета: акцентувати увагу учасників на власній відповідальності щодо уникнення ситуацій ризику інфікування ВІЛ.

Додаткові ресурси: немає.

Хід проведення:

Ведучий запитує учасників:

- Яких, все ж таки, правил необхідно дотримуватися, щоб уникнути інфікування ВІЛ?

Ведучий об'єднує учасників у дві-три групи та просить намалювати плакат, який би допоміг донести інформацію щодо попередження інфікування ВІЛ до ровесників. Підлітки отримують на виконання завдання 15 хв.

136 | Після того, як час вийшов, групи презентують свої плакати без слів. Інші ж учасники намагаються здогадатись, що хотіла зобразити група на плакаті.

Наприкінці ведучий ініціює обговорення та просить підлітків самостійно сформулювати основні правила уникнення інфікування ВІЛ.

7. Вправа «Знаю, як захиститися» (25 хв.)

Мета: акцентувати увагу учасників на власній відповідальності щодо уникнення ситуацій ризику інфікування ВІЛ, а також відпрацювати навички використання презерватива.

Додаткові ресурси: презервативи різного виду та імітатор чоловічого статевого органа.

Хід проведення:

Базуючись на попередній вправі та тих плакатах, які підготували підлітки, ведучий наголошує на тому, що одним із шляхів попередження інфікування ВІЛ є утримання від статевих контактів. Якщо ж людина робить вибір щодо статевого життя та має сексуального

партнера, то вона повинна використовувати презерватив під час кожного статевого контакту.

При цьому захист від інфікування буде ефективним за умов обов'язкового та правильного використання презервативів при сексуальних контактах. Усі відмовки щодо незручностей, відсутності відчуттів тощо – це не привід, щоб надати перевагу СНІДу перед презервативом.

На наступному етапі ведучий запитує учасників, чи знають вони, що означає «ПРАВИЛЬНО використовувати презерватив»? Ведучий шляхом мозкового штурму розробляє алгоритм (крок за кроком) дій щодо використання презерватива та фіксує його на аркуші паперу фліпчарту. Після того, як алгоритм зафіксовано, ведучий пропонує учасникам спробувати правильно одягти презерватив на модель статевого члена.

Наприкінці ведучий роздає учасникам інформаційні листівки, буклети з інформацією про інфекції, які передаються статевим шляхом.

До уваги! Перш ніж проводити дану вправу, визначте, чи відповідає вона потребам вашої цільової аудиторії, чи готові підлітки сприймати таку інформацію та відпрацьовувати навичку вдягання презерватива. Після закінчення заняття важливо роздати учасникам схемки, буклети або ж кишенькові порадики щодо використання презерватива. Пам'ятайте, що під час даної вправи у категорії дітей, на яку розраховані дані заняття, можуть виникати не зовсім адекватні ситуації емоційні реакції. Наприкінці вправи ведучому слід ще раз зробити акцент на утриманні від статевих стосунків до шлюбу як на єдиному надійному засобі захисту від інфекцій, які передаються статевим шляхом.

Правила використання презервативів наступні:

- використовуйте презерватив завжди;
- зберігайте презервативи подалі від джерел тепла, світла, вологи; якщо після зберігання він став ламким або клейким, використовувати його не можна;
- обов'язково переконайтесь, що у презерватива не скінчився термін придатності;
- відкривайте упаковку обережно, лише пальцями. Не використовуйте зуби, нігті, ножиці або інші ріжучі предмети, щоб не пошкодити презерватив;
- для зменшення ризику розриву презерватива використовуйте спеціальні змазки на водній основі. Ніколи не користуйтеся змазками на жировій основі, оскільки вони руйнують латекс (гуму, з якої виготовлений презерватив);
- одягати презерватив потрібно до початку статевого акту і контакту зі статевими органами сексуального партнера, і лише під час ерекції (збудження) чоловічого статевого органу. З резервуара для збору сперми на кінчику презерватива потрібно видалити повітря (для цього стисніть кінчик пальцями). Якщо цього не зробити, у процесі використання презерватив може розірватись;
- вільною рукою необхідно надіти презерватив на головку статевого члена та повністю розправити презерватив до основи члена;
- після сім'явиверження зразу ж витягніть статевий член, обов'язково притримуючи презерватив за кільце. Намагайтесь не пролити вміст презерватива;
- знімайте презерватив таким чином, щоб його зовнішня поверхня, яка мала контакт зі слизовими оболонками партнера, не торкалася шкіри та слизової оболонки статевого члена та зовнішнього отвору сечовивідного каналу;
- у жодному разі не використовуйте презерватив повторно.

Презервативи бажано купувати в аптечній мережі (а не у кіосках), де є належні умови для зберігання і контроль за терміном придатності, адже презерватив має термін придатності, який пропоставляється на упаковці.

Пам'ятайте, що 100% гарантії презерватив не дає: він може попри все виявитися неякісним або ж розірватися, тому людина сама повинна вирішити – вступати чи не вступати їй у сексуальні контакти навіть з використанням презерватива. Адже єдиною 100% гарантією уникнути зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом, є утримання від сексуальних контактів.

8. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

ВАРІАНТ ДРУГИЙ

Основні проблеми: ВІЛ-інфікування як наслідок ризикованої поведінки; способи усунення або зниження ризику інфікування ВІЛ

Заняття на тему: «Небезпеки ризикованої поведінки для здоров'я підлітків»

Рішуче «ні», сказане сьогодні, не означає відмову від статевого життя назавжди, проте дає можливість розпочати його гідно, вчасно та безпечно. Розсудливість і обережність у статевих зв'язках та виборі партнера надає людині, що ними володіє, переваги, зрозумілі тільки з віком. Тому не варто жити лише сьогоднішнім!

Мета заняття: сприяти усвідомленню небезпек ризикованої поведінки та формуванню відповідального ставлення до свого здоров'я та життя.

Завдання заняття:

- проаналізувати поняття «ризикована поведінка»;
- обговорити поняття «небезпечного» та «безпечного» сексу;
- визначити небезпеки для здоров'я у разі ведення безладного статевого життя;
- обговорити питання уразливості підлітків щодо потрапляння в організм ІПСШ.

Тривалість заняття: 1 год. 45 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2).

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (10 хв.)

Мета: актуалізувати проблематику, створити сприятливу атмосферу та налаштувати учасників на активну роботу на занятті.

Додаткові ресурси: аркуші паперу для фліпчарту, маркери, брошури, інформаційні матеріали до теми заняття.

Хід проведення:

Ведучий звертається до учасників із запитаннями:

- Як ви розумієте слова «ризикована поведінка»? Наведіть приклади.
- Яку поведінку підлітків можна назвати ризикованою?
- Чому ми з вами обговорюємо питання ризикованої поведінки?

Наприкінці обговорення ведучий підбиває підсумки сказаного. Важливо, щоб учасники озвучили наступне: ризики безладного статевого життя у підлітків, ризики вживання наркотичних речовин підлітками та інші проблеми у контексті ВІЛ/СНІДу. Якщо ж це не прозвучить, ведучий має логічно підвести підсумки та озвучити вищезазначене самостійно.

3. Вправа «Колаж» (45 хв.)

Мета: обговорити ризиковані для здоров'я ситуації, які стосуються підлітків та молоді.

Додаткові ресурси: добірка глянцевиx журналів (що більше буде журналів, то краще), ножиці, клей-олівець, аркуші паперу для фліпчарту (все зазначене має бути розраховане на кількість малих груп).

| 141

Хід проведення:

Ведучий звертається до учасників: «Зараз ми з вами будемо створювати колаж (*необхідно пояснити учасникам, що таке «колаж»*). Цей колаж стосується ризикованих щодо здоров'я ситуацій у підлітків та молоді. Отже, для цього у вас будуть: журнали, ножиці, клей, великий аркуш паперу, маркери. Потрібно знайти у журналах фотографії, різні зображення, які стосуються ризиків для здоров'я у підлітків та молоді. Потім вирізати лише ці фото, зображення і приклеїти їх на великому аркуші. У результаті у вас має вийти плакат з фотографіями, місце кожної з яких на ньому необхідно буде пояснити. Також вам потрібно придумати назву або тему плаката. На плакаті не бажано писати текст, проте можна зафіксувати декілька важливих, на вашу думку, слів. Плакат має бути зрозумілий для інших учасників без тексту, лише за допомогою зображень».

Далі ведучий об'єднує учасників у малі групи та наголошує на часі для виконання роботи – 25 хв.

До уваги! Ця вправа має викликати емоційний підйом у учасників. Тому слідкуйте, щоб вони не ухилились від головного завдання, а саме – проблем ризикованої для здоров'я поведінки у підлітків та молоді.

Після завершення групи презентують свої колажі та пояснюють, які ситуації зображені та чому вони вибрали саме їх.

Наприкінці ведучий має підсумувати висловлене учасниками і навести ще можливі варіанти ситуацій ризикованої поведінки підлітків та молоді.

Запропонуйте підліткам подивитися цікавий мультфільм та обговорити його.

4. Епізод І. «Достатньо одного фатального випадку...».

Пауза після 1 хв. 24 сек. (10 хв.)

Мета: розглянути ситуації ризику щодо інфікування ВІЛ, визначити небезпеки для здоров'я підлітків у разі ведення безладного статевого життя.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза після епізоду, коли дівчата у туалеті розмовляють між собою, і одна з них говорить: «От курка тупа, усі ж знають, що у нього СНІД...»

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Що відбувалося у сюжеті?
- Де і чому була Оля на початку мультфільму, і про що вона думала?
- Перерахуйте ризиковані щодо інфікування ВІЛ ситуації, які трапилися у житті Олі? А як би ви вчинили у подібних ситуаціях?
- Який ризик присутній у ситуації, коли дівчинка пішла з чоловіком, який потім купив їй кофточку? Чому?
- Де найчастіше відбуваються випадкові знайомства, та з якими найпоширенішими ситуаціями вони пов'язані?
- Як ви вважаєте, з якою метою хлопці можуть знайомитися

з дівчатами (чи дівчата з хлопцями) на вечірках, у барах, на дискотеках?

- Чи можна віднести Олю до тих підлітків, які ведуть ризикований спосіб життя?
- Поясніть, як ви розумієте поняття «небезпечний секс»? «безпечний секс»?
- Які небезпеки безладного статевого життя?
- Як ви вважаєте, які риси характеру притаманні Олі?
- Чи знаєте ви про небезпеку інфекцій, які передаються статевим шляхом? Які небезпечні ІПСШ ви знаєте, чули?
- Як ви вважаєте, у чому полягає небезпека ІПСШ для підлітків та молоді?

До уваги! Ведучий має пояснити, чому підлітки та молодь є уразливою групою щодо ІПСШ та ВІЛ.

- Що таке ВІЛ/СНІД?
- Поясніть вислів: «Здоров'я не купиш за гроші!». Як цей вислів пов'язаний з мультфільмом?

| 143

5. Епізод II. «Цього разу пощастило».

Пауза наприкінці мультфільму (10 хв.)

Мета: сприяти формуванню у підлітків відповідального ставлення до збереження власного здоров'я.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму.

Після паузи ведучий ставить підліткам наступні запитання:

- Чи були у Олі підстави для хвилювання, коли вона чекала на результати тесту?
- Чи можна вважати випадок Олі «щасливим» завершенням?

До уваги! Можна прокоментувати, що вона дізналась лише про результати обстеження на ВІЛ, а не про інфекції, що передаються статевим шляхом. І варто наголосити, що небезпека таких інфекцій полягає у безсимптомному розвитку.

- Пригадайте та прокоментуйте, у яких випадках у Олі був ризик інфікуватися ВІЛ?
- Чому потрібно здавати тест на ВІЛ/СНІД?
- Як би ви вчинили у подібній ситуації? Що порадите робити?
- Що таке ВІЛ/СНІД?
- Які можливі шляхи передачі ВІЛ продемонстровані у даному мультфільмі? Які ще ви знаєте?
- Які дії людини можна вважати безпечними щодо інфікування ІПСШ, ВІЛ?

6. Вправа «Поміркуємо» (25 хв.)

Мета: проаналізувати питання міжстатевих стосунків.

Додаткові ресурси: три аркуші А4 з написаними запитаннями (1 запитання на 1 аркуші), які запропоновано розглянути у даній вправі, ручки або маркери для учасників.

Хід проведення:

144 | Виконання цієї вправи залежить від часу заняття та готовності учасників брати активну участь у його продовженні.

Отже, ведучий об'єднує учасників у три малі групи та пропонує кожній відповісти на запитання, зафіксоване на аркуші А4. Ведучий роздає кожній групі по аркушу з запитанням:

1-ша група: Якою має бути ситуація знайомства, та як повинні поводити себе обидві сторони, щоб зустріч переросла у дружбу, а, можливо, і в кохання? Чи часто саме до такого продовження випадкового знайомства прагнуть молоді люди? Чому?

2-га група: Як ви вважаєте, чи є якісь неписані правила, за якими має відбуватись перше побачення, щоб стосунки мали позитивний розвиток? Запропонуйте варіанти таких правил.

3-я група: Обговоріть у групі, що таке випадковий секс. Як ви ставитесь до такого явища? Які ризики може мати така сексуальна поведінка?

Ведучий наголошує, що потрібно коротко обговорити відповідь на це запитання та потім коротко відповісти (час виконання завдання – 5 хв.). Після того, як учасники у групах відповіли на запитання та, за

можливістю, зафіксували свої відповіді на окремому аркуші, ведучий обмінює аркуші між групами. Отже, 1-ша група отримує завдання та аркуш 2-ої чи 3-ої групи, 2-га група – завдання 1-ої або 3-ої групи, та 3-я група – завдання 1-ої чи 2-ої групи. І на наступному етапі учасники працюють над наступним запитанням (та, за можливістю, фіксують відповіді на своїх окремих аркушах). Таким чином кожна група учасників під час вправи попрацює над 3-ма запитаннями. Наприкінці учасники презентують напрацювання. Ведучий стимулює обговорення у широкому колі.

До уваги! Під час обговорення варто звернути увагу на поняття: «дружба», «закоханість», «кохання», «пристрасть», «сексуальність», «сексапільність». Обговоріть з учасниками, в чому полягає різниця між «сексапільністю» та «сексуальністю»? Коли можна говорити про справжнє почуття кохання? Чи завжди почуття статевого потягу можна порівняти з коханням? та ін. Наприкінці вправи наголосіть, що статеві стосунки – це відповідальний крок у житті, тому варто розуміти їхні можливі наслідки, серед них і для здоров'я людини.

Що ж таке кохання? Це глибоко інтимне почуття, спрямоване на конкретну людину, в яке вплітаються еротичні й сексуальні мотиви. Кохання передбачає наявність лише одного обранця і гармонічне злиття трьох потягів – душі, розуму і тіла. Але буває так, що одна людина викликає в тебе прагнення духовної близькості, а інша – сексуальний потяг. Такі почуття абсолютно не пов'язані з коханням.

Крім кохання існує таке явище, як закоханість. Закоханість – це перший крок до кохання. Інша справа – чи будуть за першим наступні кроки. Так і дружба починається з симпатії і лише потім, з розвитком стосунків, вона перевіряється на міцність і стверджується як дружба.

Пам'ятай, що кохання, хай навіть не розділене – це вже щастя. Адже кохання вважається вищим ступенем людських взаємин і дається воно непросто і не кожному. Це свого роду іспит. І чи ти зумієш скласти його з честю – залежить тільки від тебе. А ще – це щоденна робота, за якої що більше ти віддаєш, то більше отримуєш. Формула кохання проста: *мені добре від того, що добре тобі*.

Багато людей замислюється над тим, що таке сексуальність, статеві стосунки, намагаючись дістати відповіді на такі запитання.

Сексуальність – це сукупність внутрішніх і зовнішніх ознак, які роблять одну людину привабливою для іншої. Це дуже складний природний феномен. Він властивий лише людям і проходить через все життя, з віком змінюється і у багатьох ситуаціях зумовлює поведінку людини. Сексуальність сприяє налагодженню контактів між людьми і загалом має багато функцій: ототожнення себе з певною статтю, народження дітей, отримання задоволення. Часто сексуальність плутають із сексапільністю, але сексапільність – це лише зовнішня привабливість, так звана «відкритість до сексу», яка часто створюється штучно: яскравий макіяж, короткі спідниці, декольте, відповідний погляд та манера поведінки.

У сучасному суспільстві ми самі робимо свій вибір щодо реалізації своєї сексуальності та свого сексуального життя: дехто обирає утримання, інші активно збагачують свій сексуальний досвід. Але для того, щоб обрати прийнятне для себе, потрібно не залежати від моди чи товаришів, а самому володіти інформацією про свою сексуальність, про своє тіло і про себе взагалі, чітко знати про наслідки своїх дій. Така інформація повинна включати: *методи контрацепції/регулювання народжуваності, вагітність, батьківство* (як у неповній, так і в повній сім'ї), *передчасне припинення вагітності (аборт), інфекції, що передаються статевим шляхом (ІПСШ), вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) та синдром набутого імунодефіциту (СНІД)*.

Якщо говорити про ВІЛ, дуже важливо пам'ятати, що статевий шлях передачі інфекції домінує у світі серед інших можливих. Це одна з причин важливості концепції «безпечного сексу» (сексу, під час якого потрапляння крові, сперми чи будь-якої іншої рідини від однієї людини до іншої унеможливлене), окрім інших інфекцій, які передаються статевим шляхом (ІПСШ), і небажаної вагітності.

Серед молодих людей поширений міф, що в Україні майже всі підлітки 15-16 років вже живуть статевим життям. Насправді ж більшість підлітків свідомо утримується від статевих відносин, принаймні до повноліття, а на сьогодні продовжує зростати тенденція утримання від статевих стосунків до заміжжя.

Адже статеві стосунки – це не тільки фізичні відчуття. Як правило, вони пов'язані з емоційним хвилюванням, сила якого залежить здебільшого від глибини почуттів, а також від ступеня довіри між партнерами.

Ті, хто бездумно вступає у статеві стосунки, наражають на небезпеку не лише своє тіло, а й душу, втрачаючи її значну частку¹⁸.

7. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

ВАРІАНТ ТРЕТІЙ

Основна проблема: тестування на ВІЛ.

Заняття на тему: «Попередження ризикованої щодо ВІЛ поведінки»

Багато молодих людей вважає, що ВІЛ – це проблема, яка ніколи у житті їх не торкнеться. При цьому вони необачно вступають у статеві контакти, мають поведінку, яка підвищує ризик інфікування ВІЛ. І будь-які тести, аналізи вважають марнуванням часу. Але сьогоднішні реалії голосно твердять: поки ти не пройшов тесту на ВІЛ, ти не можеш упевнено говорити про свій ВІЛ-статус. Тест на ВІЛ – це виважений дорослий крок у сучасному житті...

Мета заняття: сприяти усвідомленню учасниками переваг тестування на ВІЛ та мотивувати до здачі тесту.

Завдання заняття:

- поінформувати учасників стосовно особливостей тестування на ВІЛ в Україні;
- проаналізувати переваги тестування на ВІЛ.

148 |

Тривалість заняття: 45 хв.

1. Вправа на знайомство або ж просто – привітання (оберіть з Додатка 2)

До уваги! Врахуйте час на виконання вправи, додавши його до загальної тривалості заняття.

2. Презентація та актуалізація теми (15 хв.)

Мета: актуалізація проблематики, підвищення рівня поінформованості учасників стосовно особливостей тестування на ВІЛ в Україні;

Додаткові ресурси: буклети, листівки для учасників стосовно тестування на ВІЛ.

Хід проведення:

Ведучий оголошує тему заняття. Зробити це можна, почавши зі слів: «Сьогодні ми поговоримо про особливості тестування на ВІЛ та

проаналізуємо значення різних аспектів цього питання для життя людини».

Ведучий запитує в учасників:

- Навіщо потрібно знати свій статус (інфікований ти чи ні)?
- Чи мав хтось з учасників досвід проходження тесту на ВІЛ-інфекцію?
- Тест в Україні примусовий чи добровільний?

Після короткого обговорення ведучий надає учасникам інформацію щодо важливості проходження тесту на ВІЛ-інфекцію.

До уваги! Обговорення можна провести, використовуючи фотокартку з гри «ФОТО-фішка», наведену як приклад фото-кейсу у розділі 2.2. даного посібника.

Тест на ВІЛ

У світі існує три види тестів на ВІЛ – добровільний (ти сам хочеш дізнатися про свій статус), обов’язковий (якщо, наприклад, ти вирішив стати донором) та примусовий (коли тебе змушують проходити тест, не питаючи твоєї згоди).

Чи знаєш ти, що в Україні здійснювати примусове тестування заборонено законом, а підстав для обов’язкового тестування дуже мало?

У законодавстві України відсутня норма щодо **примусового** тестування на ВІЛ.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або на законних підставах тимчасово перебувають на території України, мають право на медичний огляд з метою виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини. Такий медичний огляд проводиться **добровільно**. Добровільне тестування у нашій країні, згідно із Законом України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення» є **безкоштовним, конфіденційним, а за бажанням особи – анонімним**.

Відомості про результати тестування, наявність чи відсутність ВІЛ-інфекції в особи, яка пройшла медичний огляд, є конфіденційними і становлять лікарську таємницю. Передавати таку інформацію дозволено тільки особі, якої вони стосуються, а у випадках, передбачених законами України, також законним представникам цієї особи, закладам охорони здоров'я, органам прокуратури, слідства, дізнання та суду.

Тестування без згоди пацієнта, тобто втручання в організм людини без її згоди законодавчо заборонено.

Обов'язковому лабораторному дослідженню на наявність ВІЛ-інфекції підлягає кров (її компоненти), отримана від донорів крові (її компонентів) та донорів інших біологічних рідин, клітин, тканин та органів людини.

Переливання крові (її компонентів), а також використання інших біологічних рідин, клітин, органів, тканин у медичних цілях дозволяється лише після **обов'язкового** лабораторного дослідження крові донорів на ВІЛ-інфекцію.

Що показує тест?

Визначити наявність ВІЛ можливо за допомогою спеціальних тестів. Процес тестування полягає у виявленні антитіл, які виробляє організм у відповідь на проникнення вірусу.

ВІЛ, проникаючи в організм людини, починає розмножуватися, і лише за деякий час можна буде виявити його присутність в організмі.

За останніми даними, ВІЛ в організмі людини можна виявити лише за 3-6 і навіть 18 місяців після інфікування.

Період від моменту інфікування ВІЛ до можливості виявити його через достатню кількість антитіл до ВІЛ називають періодом «вікна»: наявність вірусу в крові ще не виявляється, проте людина може інфікувати інших, тобто вже є носієм ВІЛ. Отже, результати тесту будуть відображати реальну картину лише за, як мінімум, 3 місяці після ризикованого контакту чи ін'єкції.

Де пройти тест?

Тест на ВІЛ людина може пройти у міських відділеннях СНІД-центрів, місцевих лікарнях, поліклініках. У разі, якщо у місцевій

поліклініці такий тест не роблять, там завжди можна дізнатися про установи, в яких його можна пройти.

Тест **триває протягом 5 хв.** Медик робить внутрішньовенний збір крові та відправляє аналіз до лабораторії. Результати аналізу, як правило, повідомляють через тиждень.

Якщо перший результат тесту виявився позитивним, людину направлять на **повторний аналіз**. Якщо позитивний результат підтвердиться, людину направлять до Центру профілактики та боротьби зі СНІДом, де проконсультують стосовно життя з ВІЛ. Людина зможе мати вибір, ставати на облік до СНІД-центру чи ні, але лише ставши на облік, вона зможе пізніше отримувати відповідне лікування і догляд.

Консультації дозволяють поставити запитання щодо шляхів попередження передачі ВІЛ-інфекції, отримати інформацію про організації, які займаються просвітницькою роботою та надають послуги ВІЛ-інфікованим людям та їхнім близьким.

Таким чином, консультація допомагає людині зрозуміти, який її ВІЛ-статус і як їй зробити свою поведінку менш ризикованою щодо передачі вірусу. За бажанням у консультації можуть брати участь родичі, сексуальний партнер, друзі та ін. Консультації проводять спеціалісти різного профілю: працівники охорони здоров'я (лікарі, медсестри), волонтери та співробітники громадських організацій, які пройшли спеціальну підготовку.

Якщо у вашому місті немає такої консультації при кабінеті тестування, ви можете звернутись за поясненнями та підтримкою за телефоном довіри.

Отже, незалежно від результатів, **тест на ВІЛ дає можливість людині покращити її стан здоров'я**. Якщо тест виявляється негативним, людина отримує полегшення та буде більш ретельно ставитись до свого здоров'я у майбутньому.

Якщо ж тест позитивний, то людині варто дізнатись про особливості життя з ВІЛ, про організації, які працюють у цій сфері, а також варто познайомитись з іншими ВІЛ-інфікованими, які живуть з ВІЛ уже багато років, і відчутти дружню підтримку, адже життя не закінчується. Також людина зможе отримати відповідне лікування та догляд, що суттєво допоможе продовжити повноцінне життя¹⁹.

Запропонуйте підліткам подивитися цікавий мультфільм та обговорити його.

4. Епізод І. «Дружній лікар».

Пауза наприкінці мультфільму (15 хв.)

Мета: обговорити особливості тестування на ВІЛ.

Додаткові ресурси: відеомагнітофон або комп'ютер.

Хід проведення:

Перегляд мультфільму. Пауза наприкінці мультфільму.

Запитання для обговорення сюжету:

- Що відбувалося у мультфільмі? Хто був головним героєм? Що відбувалося з головним героєм (Олею) у мультфільмі?
- Які причини привели Олю до кабінету довіри?
- Чи можна вважати випадок Олі «щасливим» завершенням?

До уваги! Можна прокоментувати, що вона дізналась лише про результати обстеження на ВІЛ, а не про інфекції, що передаються статевим шляхом. І варто наголосити, що небезпека таких інфекцій полягає у безсимптомному розвитку.

- Пригадайте, що розповіла лікар Олі?
- Як почувала себе дівчина до та після отримання результатів тесту? Чому?
- Які ситуації у житті Олі містили ризик інфікування ВІЛ?
- Чи знаєте ви про умови здачі тесту на ВІЛ (місце, вартість, анонімність)? Обговоріть це питання разом.
- Які поради у подальшому житті можете сформулювати для Олі?

4. Вправа «Переваги тестування» (10 хв.)

Мета: обговорити переваги тестування на ВІЛ.

Додаткові ресурси: папір А4, маркери.

Хід проведення:

Ведучий об'єднує учасників у декілька малих груп та пропонує кожній визначити мінімум 5 причин «ЗА» проходження тесту на ВІЛ.

Серед можливих варіантів можуть бути:

- Якщо тест виявиться негативним, то є можливість отримати заряд позитивних емоцій та заспокоїтись;
- У будь-якому випадку, тест створює мотивацію змінити спосіб поведінки;
- Розпочати лікування якомога раніше (у випадку, якщо тест позитивний);
- Бути прикладом та пояснити особливості здачі тесту знайомим, близьким та ін.;
- Це анонімно та конфіденційно;
- та ін.

До уваги! Підбийте підсумки вправи і поясніть, що проходження тесту – крок відповідальний і вимагає від людини готовності отримати будь-який результат. Але, пам'ятайте, у будь-якому випадку – це шанс змінити життя на краще!

5. Підбиття підсумків заняття (5 хв.)

| 153

Загальні запитання до мультфільму, які можна обговорити з підлітками наприкінці кожного з занять:

- Які ваші загальні враження від заняття? Від перегляду мультфільму?
- Чи можливо змінити ризикований спосіб життя на користь здорового способу життя? (обговоріть у разі позитивного та негативного результату на ВІЛ)
- Чи багато твоїх друзів проходили тест на ВІЛ?
- Які ситуації у житті можуть бути ризикованими щодо інфікування ВІЛ?
- Як може вплинути на стосунки хлопця та дівчини спільне проходження тесту на ВІЛ?

Додаток 1

ПРОГРАМА ЗАНЯТЬ З ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ ТА РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРИТУЛКУ ТА ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Розроблена спеціалістами ВГЦ «Волонтер» спільно з психологами притулків для неповнолітніх (2003 р.).

Затверджена Міністерством України у справах сім'ї, дітей та молоді наказом № 692 від 05.11.2004 р.

Мета програми полягає у формуванні когнітивного (знання), операційного (вміння) та мотиваційного компонентів готовності неповнолітніх до збереження власного здоров'я та попередження інфікування ВІЛ.

154 | Основними **завданнями** профілактичних занять є:

- інформування щодо широкого кола питань, пов'язаних зі здоров'ям, здоровим способом життя та профілактикою інфікування ВІЛ;
- формування у неповнолітніх ставлення до власного здоров'я як базової цінності;
- мотивування неповнолітніх до ведення здорового способу життя;
- формування у неповнолітніх стійкого переконання щодо неприйняття вживання наркотичних речовин;
- ознайомлення неповнолітніх з особливостями статі, основами статевого і репродуктивного здоров'я, ризиками раннього статевого життя;
- формування навичок відповідальної щодо здоров'я поведінки.

У результаті профілактичних занять вихованці колоній для неповнолітніх оволодіють **уміннями**:

- використовувати навички ведення здорового способу життя;
- аналізувати власну поведінку та поведінку оточення, прогнозувати наслідки такої поведінки для власної безпеки та збереження здоров'я;
- уникати небезпечних ситуацій, пов'язаних із ризиком для здоров'я та, зокрема, інфікуванням ВІЛ;
- брати на себе відповідальність за збереження власного здоров'я та здоров'я близьких.

Програма складається з п'яти модулів і розрахована на 90 годин, які можуть бути реалізовані у 45-ти заняттях тривалістю по 2 години.

Заняття організовують в малій групі, до складу якої входить 8-10 осіб. Формуючи групи, варто враховувати вік дітей, різницю в ступені тяжкості соціальної дезадаптації, різний рівень їхнього інтелектуального та особистісного розвитку, стан соматичного здоров'я, термін перебування дитини у закладі (можливий термін участі у профілактичній програмі).

Тематичний план програми

I. Модуль «Здоров'я як цінність»

Мета: сформувати у неповнолітніх ставлення до здоров'я як до однієї з найважливіших цінностей в житті людини

Основні поняття: цінність, здоров'я, система, здоровий спосіб життя

Загальна кількість годин: 18 год.

<i>Теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1. Значення загальнолюдських цінностей у житті людини <input type="checkbox"/> Характеристика загальнолюдських цінностей <input type="checkbox"/> Цінності в твоєму житті <input type="checkbox"/> Значення життєвих цінностей для людини	6 год.
2. Здоров'я як загальнолюдська цінність <input type="checkbox"/> Здоров'я як одна з провідних загальнолюдських цінностей <input type="checkbox"/> Що значить бути здоровим? <input type="checkbox"/> Зміст поняття «здоров'я»	6 год.
3. Основи здорового способу життя <input type="checkbox"/> Здоровий спосіб життя як запорука здоров'я <input type="checkbox"/> Складові здорового способу життя <input type="checkbox"/> Як підліток може вести здоровий спосіб життя	6 год.

II. Модуль «Гігієна як основа здоров'я людини»

Мета: ознайомити неповнолітніх з основами гігієни як важливої умови здоров'я людини; сформувати навички особистої гігієни та вміння застосовувати їх в повсякденному житті

Основні поняття: гігієна, самовиховання, самоповага, фізіологія, повноцінне харчування

Загальна кількість годин: 10 год.

<i>Теми</i>	<i>Кількість годин</i>
-------------	------------------------

1. Гігієна як основа здорового способу життя людини <input type="checkbox"/> Визначення поняття «гігієна» <input type="checkbox"/> Гігієна – основа здоров'я людини <input type="checkbox"/> Необхідність дотримання правил гігієни	2 год.
2. Гігієна тіла людини <input type="checkbox"/> Анатомо-фізіологічні особливості будови тіла людини <input type="checkbox"/> Анатомо-фізіологічні особливості статі <input type="checkbox"/> Особливості догляду за різними частинами тіла	4 год.
3. Гігієна харчування <input type="checkbox"/> Основи гігієни харчування <input type="checkbox"/> Культура харчування <input type="checkbox"/> Раціональне харчування як важлива складова здоров'я	2 год.
4. Гігієна побуту <input type="checkbox"/> Гігієна одягу людини <input type="checkbox"/> Гігієна житлового приміщення	2 год.
III. Модуль «Попередження наркозалежної поведінки неповнолітніх»	
Мета: надати неповнолітнім інформацію про небезпеки вживання наркотичних речовин; сприяти розумінню необхідності відмови від ризикованої поведінки	
Основні поняття: ризик, ризикована поведінка, залежність, види залежності, наркотичні речовини	
Загальна кількість годин: 22 год.	
<i>Теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1. Узалежнена поведінка <input type="checkbox"/> Залежність, її види та прояви <input type="checkbox"/> Механізми формування психічної та фізичної залежностей	4 год.

<p>2. Тютюнопаління як різновид наркозалежної поведінки</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Вплив тютюну на організм людини ❑ Наслідки тютюнопаління для організму людини ❑ Шляхи позбавлення від паління 	<p>4 год.</p>
<p>3. Алкоголь та алкогольна залежність</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Алкоголь та його вплив на організм людини ❑ Алкогольна залежність та її наслідки ❑ Можливості позбавлення від алкогольної залежності 	<p>4 год.</p>
<p>4. Токсикоманія як різновид uzалежненої поведінки</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Вплив токсичних речовин на організм людини ❑ Наслідки токсикоманії для здоров'я підлітка ❑ Способи позбавлення від токсикоманії 	<p>4 год.</p>
<p>5. Характеристика наркотичної залежності неповнолітніх</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Наркотики та їхній вплив на організм людини; ❑ Шляхи позбавлення від наркотичної залежності 	<p>6 год.</p>
<p>IV. Модуль «Статеве та репродуктивне здоров'я підлітків»</p>	
<p>Мета: надати інформацію про особливості збереження статевого та репродуктивного здоров'я</p>	
<p>Основні поняття: стать, статеве дозрівання, статеве здоров'я, репродуктивне здоров'я, любов, дружба, статеві стосунки, аборт, ІПСШ</p>	
<p>Загальна кількість годин: 20 год.</p>	
<p><i>Теми</i></p>	<p><i>Кількість годин</i></p>

1. Особливості статі <input type="checkbox"/> Поняття статі <input type="checkbox"/> Особливості статевого дозрівання дівчаток <input type="checkbox"/> Особливості статевого дозрівання хлопчиків	4 год.
1. Дружба та кохання в житті людини <input type="checkbox"/> Дружба – основа взаємин між людьми <input type="checkbox"/> Закоханість та кохання <input type="checkbox"/> Сексуальність і ставлення до неї <input type="checkbox"/> Статеві відносини та статева зрілість <input type="checkbox"/> Утримання від статевих стосунків до шлюбу <input type="checkbox"/> Сексуальні домагання та сексуальне насильство	4 год.
<input type="checkbox"/> Репродуктивне здоров'я людини <input type="checkbox"/> Основи репродуктивного здоров'я <input type="checkbox"/> Аборт та його наслідки для організму дівчини	6 год.
2. Інфекції, які передаються статевим шляхом <input type="checkbox"/> Характеристика різних видів ІПСШ <input type="checkbox"/> Способи захисту від ІПСШ <input type="checkbox"/> Важливість відповідальної поведінки людини у збереженні статевого та репродуктивного здоров'я	6 год.
V. Модуль «Основи профілактики ВІЛ/СНІДу»	
Мета: надати інформацію про ВІЛ та СНІД; сформувати навички відповідальної поведінки; сприяти формуванню у підлітків толерантного ставлення до ВІЛ-інфікованих	
Основні поняття: ВІЛ, СНІД, імунітет, Т-лімфоцити, «період вікна», толерантність	
Загальна кількість годин: 20 год.	
<i>Теми</i>	<i>Кількість годин</i>

<p>1. Характеристика ВІЛ/СНІДу</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Історія появи ВІЛ ❑ Відмінність між ВІЛ та СНІДом ❑ Особливості руйнівного впливу ВІЛ на імунну систему людини ❑ Стадії розвитку СНІДу 	<p>2 год.</p>
<p>2. Шляхи передачі ВІЛ</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Статевий шлях інфікування ВІЛ ❑ Інфікування через кров (переливання крові, вживання ін'єкційних наркотиків) ❑ Передача ВІЛ від ВІЛ-інфікованої матері до дитини ❑ Як ВІЛ не передається 	<p>6 год.</p>
<p>3. Засоби запобігання ВІЛ</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Знання про шляхи передачі ВІЛ та відповідальна поведінка – основа захисту від ВІЛ-інфекції ❑ Діагностика ВІЛ 	<p>6 год.</p>
<p>4. Ставлення до ВІЛ-інфікованих людей</p> <ul style="list-style-type: none"> ❑ Поняття толерантності ❑ Толерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих 	<p>6 год.</p>

Додаток 2

Вправи на знайомство

Під час вибору вправи на знайомство варто враховувати часові обмеження, які ви маєте, а також орієнтуватися на рівень інтелектуального розвитку, педагогічної занедбаності та інші особливості учасників.

Мета вправ на знайомство: познайомити учасників або створити можливість для них відкрити одне в одному щось нове, створити доброзичливу атмосферу та умови для ефективної співпраці, сприяти згуртованості групи. До того ж, у деяких випадках правильно підібрана вправа на знайомство дозволяє, окрім усього зазначеного вище, актуалізувати тематику заняття (наприклад: ставлення до здоров'я, життєві цінності тощо).

«Дерево» (20-25 хв.)²⁰

Ресурси: вирізані з паперу кольорові листочки для дерева (за | 161 кількістю учасників заняття), 1 аркуш паперу формату А-1 із зображеним на ньому деревом, скотч або клей.

Хід проведення

Ведучий роздає кожному учаснику контури листя, вирізані з паперу. На цих контурах учасники пишуть своє ім'я та улюблену справу, якою займаються (або хобі). Потім під час самопрезентації учасників ведучий прикріплює листя на гілки дерева.

«День Здоров'я» (20-25 хв.)²¹

Хід проведення

Ведучий звертається до учасників зі словами: «Уявіть собі, що саме сьогодні ми з вами вирішили провести у нашій групі День Здоров'я. Поміркуймо зараз про те, що кожен із вас міг би принести для цього дня...»

20 Основи батьківської компетенції: Навч. посіб. / Упор.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко; За заг. ред. І. Д. Зверевої. – К.: Наук. світ, 2006. – 156 с. – Бібліогр.: с. 155-156.

21 Здоров'я – моя цінність: Метод. матеріали до тренінгу / Автор-упоряд.: О. М. Петрик; За заг. ред. І. Д. Зверевої. – К.: Наук. світ, 2005. – 53 с.: іл. – (Б-чка соц. працівника/соц. педагога). – (Сер. «Благополуччя дітей та молоді: можливості соц. роботи в громаді»).

Отже, кожен має назвати своє ім'я, а те, що він принесе, має починатися на першу літеру його імені (наприклад: «Мене звуть Яна – я принесу яблука», Леся – лижі тощо).

Всі учасники та ведучі по черзі виконують завдання, після чого проводиться обговорення.

Запитання для обговорення:

- Для чого ми виконували цю вправу?
- У чому користь для здоров'я того, що ви принесли?

«Ім'я, транспорт, країна» (20-25 хв.)²²

Хід проведення

Ведучий пропонує учасникам по колу за годинниковою стрілкою назвати своє ім'я, вид транспорту, країну, до якої вони хотіли б поїхати. Ведучий звертає увагу учасників на те, що вид транспорту і країна мають починатися з першої літери імені учасника (наприклад: «Мене звати Андрій, я хочу поїхати автобусом до Аргентини»).

162 | «Чобітки, що розмовляють» (15-20 хв.)

Хід проведення

Ведучий пропонує учасникам познайомитись, але трохи незвичним способом. Кожен має представити себе від імені свого взуття. Наприклад: «Привіт всім. Ми кеди Катюхи. Нам з нею нелегко, оскільки вона дуже любить подорожувати, за день може побувати у 10 місцях, причому майже одночасно. З нею ми побачили такі міста, як... А взагалі вона дуже відкрита і щира людина, і тому ми маємо змогу спілкуватися з іншими чобітками кожного дня... і т. д.»

«Три символи» (25 хв.)

Хід проведення

Ведучий роздає кожному учаснику аркуш паперу формату А4, на

22 Сучасні підходи у сфері охорони здоров'я та його популяризації / Упоряд.: Н. В. Зимівець, В. В. Крушельницький, Т. І. Мірошніченко: За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2004. – 95 с.: іл. – Бібліогр.: с. 91. – (Б-чка соц. працівника/соц. педагога). – (Сер. «Благополуччя дітей та молоді: можливості соц. роботи в громаді»).

якому є 4 умовні «віконечка». У першому віконечку треба записати своє ім'я, у другому, третьому та четвертому намалювати, відповідно:

- символ, що передає індивідуальність і неповторність учасника;
- дії, які учасник виконує, та які, можливо, шкодять його здоров'ю;
- дії, які учасник виконує для покращення свого здоров'я.

На наступному етапі відбувається презентація учасників.

Запитання для обговорення:

- Які думки у вас виникали, коли ви виконували це завдання?
- Які думки у вас виникали, коли відбувалася презентація інших учасників?
- Хто безпосередньо впливає на ваше здоров'я?

До уваги ведучого! Під час презентації ведучому потрібно акцентувати увагу учасників на діях, які вони виконують, і які, у результаті, покращують їхнє здоров'я або шкодять йому. Коли учасник каже: «Куріння шкодить моєму здоров'ю», ведучий пропонує назвати дію, яку виконує учасник: «Я курю, і це шкодить моєму здоров'ю».

| 163

«Місто успіху» (25-30 хв.)

Хід проведення

Ведучий об'єднує учасників в групи по 2-5 осіб. Роздає кожній групі аркуш паперу формату А1 та просить познайомитися з кожним учасником групи, дізнатися, що він вміє робити (те, що відрізняє його від інших, його таланти), якими якостями він володіє, чим може бути корисний, і все це зобразити на аркуші. Групі необхідно підготувати презентацію їхнього власного міста, де кожен буде займатися тим, що він добре вміє. Місто має бути незвичайним, творчим та цікавим, не схожим на жодне інше.

На виконання вправи дається 10-15 хв.

Після закінчення вправи один із представників міста представляє його жителів та їхні особливості.

«Пародія» (25 хв.)²³**Хід проведення**

Ведучий пропонує кожному учаснику уявити себе телезіркою та презентувати себе в образі цієї зірки. Інші мають відгадати, кого зображав учасник.

«Це класно!» (25-30 хв.)²⁴**Хід проведення**

Ведучий пропонує кожному учаснику представити себе за такою схемою: «Привіт, мене звати... і я можу зробити ось так...» (Учасники показують, що саме вони можуть зробити, наприклад: заспівати пісню, затанцювати, щось вигукнути, виконати якісь рухи і т. ін.). Після кожної презентації учасникам потрібно разом вигукувати: «Це класно!».

«Вітання» (15 хв.)²⁵**Хід проведення**

164 | Учасникам пропонують утворити коло і об'єднатись у групи «європейців», «африканців», «японців». Потім кожен з учасників іде по колу і вітається з усіма «своїм способом»: «європейці» потискають руку, «японці» кланяються, «африканці» піднімають руку вгору, вигукуючи «Хао!».

«Дерево життя» (20 хв.)

Додаткові ресурси: аркуші паперу А4 із зображенням дерева (Додаток 2а) для кожного учасника, кольорові олівці або фломастери (кольори мають відповідати запропонованим у вправі).

Хід проведення:

Ведучий починає вправу зі слів: «У кожного з нас у серці зростає невеличке дерево – Дерево Життя. У всіх нас ці дерева особливі, не-

23 Форми організації дозвілля дітей та молоді: Метод. матеріали до тренінгу / Упоряд.: В. В. Молочний, С. О. Меньков, О. В. Безпалько; За заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Наук. світ, 2006. – 58 с.: іл. – Бібліогр.: с. 58. – (Б-чка соц. працівника/соц. педагога). – (Сер. «Благополуччя дітей та молоді: можливості соц. роботи в громаді»).

24 Форми організації дозвілля дітей та молоді...

25 Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки: Посібник для спеціалістів приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / За заг. ред. Р. Х. Вайнола, Т. Л. Лях; Авт.-упор.: Безпалько О. В., Зимівець Н. В., Захарченко І. В., Журавель Т. В., Лютий В. П., Лях В. В., Лях Т. Л., Петрович В. С., Закусило О. Ю., Цюман Т. П. – К., 2007. – 190 с.

має двох абсолютно однакових, адже вони різнобарвні, а барви дерева залежать від тих життєвих цінностей, які ми вважаємо для себе найголовнішими».

На наступному етапі ведучий демонструє учасникам зображення Дерева Життя, яке ще поки що не розфарбоване (Додаток 2а). Він роздає кожному учаснику аркуш А4 із зображенням дерева та пропонує кожному самостійно розмалювати своє дерево. Ведучий демонструє учасникам перелік цінностей, які можуть бути важливими для людини (бажано їх візуалізувати – записати, наприклад, на великому аркуші разом із позначенням кольору цієї цінності поруч з її назвою).

Зелений – здоров'я;

Фіолетовий – навчання;

Жовтий – гроші;

Синій – прибуткова робота;

Помаранчевий – дружба;

Рожевий – безпека;

Червоний – любов;

Блакитний – свобода.

Сірий – сім'я;

Коричневий – дах над головою;

Далі ведучий наголошує: «Отже, оберіть ті цінності, які для вас є найбільш значущими. Спочатку оберіть найголовнішу, тобто ту, яку поставите на перше місце, та розмалюйте відповідним кольором коріння дерева. Потім зафарбуйте стовбур кольором цінності, яку поставите на друге місце. А листя розмалюйте кольором тієї цінності, яку поставите на третє місце».

Після того, як учасники завершать розмальовувати Дерева Життя, запропонуйте кожному розповісти про власне Дерево та пояснити, чому було обрано саме такі цінності. Підведіть учасників до розмірковування над тим, яке ж місце серед наших цінностей відведено здоров'ю та чому.

До уваги! Допоможіть учасникам розібратися, що ж таке цінності і які цінності у житті є важливими. Поясніть, що означає кожна із запропонованих вами цінностей. Якщо на занятті ви маєте недостатньо часу для розфарбовування, то залиште це дітям у вигляді домашнього завдання, а наступного разу попросіть взяти малюнки з собою та обов'язково – детально обговоріть.

Додаток 2а



Міжнародний благодійний фонд «СНІД Фонд Схід–Захід» (*AIDS Foundation East-West – AFEW*) — голландська гуманітарна неурядова організація, яка працює у сфері громадської охорони здоров'я. Місія фонду – зниження впливу ВІЛ/СНІДу в Східній Європі та Центральній Азії через:

- використання новаторських і передових підходів у розробці, реалізації і просуванні створених спеціально для даного регіону методів ефективного запобігання поширення ВІЛ/СНІДу та надання медичної допомоги, лікування і підтримки людям, що живуть з ВІЛ/СНІДом;
- роботу з молоддю в даному регіоні, зокрема з особами ризикованої поведінки;
- тісну співпрацю з національними державними структурами і неурядовими організаціями з метою активізувати місцевий потенціал і сприяти проведенню необхідних ініціатив;
- зміцнення взаємодії між Сходом і Заходом шляхом обміну інформацією і фахівцями в рамках програм *AFEW* і стимулювання активної зворотної реакції.

Контактна інформація:

«СНІД Фонд Схід-Захід» (*AIDS Foundation East-West – AFEW*)

вул. Пушкінська, 31 в, кв. 11

01004, Київ, Україна,

Тел./факс: +38 (044) 234-35-16, 278-38-36

Ел. пошта: info@afew.org

Веб-сайт: www.afew.org

Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

вул. Довженка 2, Київ, Україна,

Тел./факс: +38 (044) 458-27-67

Веб-сайт: www.ssm.kiev.ua

Центр екстреної допомоги дітям

вул. Новодарницька, 26, Київ, Україна

Тел./факс: +38 (044) 566-15-48

Ел. пошта: child-hope@mail.ru